

**ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛУК'ЯНЕНКО ВІТАЛІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 342.95+347.933.5

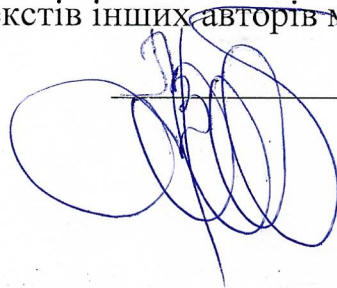
ДИСЕРТАЦІЯ

**ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ВИПРАВЛЕННЯ СУДОВИХ ПОМИЛОК В
АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ СУДАМИ ВИЩИХ
ІНСТАНЦІЙ**

у галузі знань 08 «Право»
за спеціальністю 081 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело



В.О. Лук'яненко

Науковий керівник:
Данченко Тетяна Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Лук'яненко В. О. Попередження та виправлення судових помилок в адміністративному судочинстві судами вищих інстанцій. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Приватний заклад вищої освіти «Київський міжнародний університет». Київ, 2026.

У дисертації здійснено комплексне теоретико-прикладне дослідження правових засад попередження та виправлення судових помилок в адміністративному судочинстві України з акцентом на інстанційному контролі, що реалізується судами вищих інстанцій. Робота поєднує положення адміністративного процесуального права, теорії права, конституційного права, конвенційних стандартів справедливого суду та практики правозастосування, що дало змогу розкрити багаторівневу природу судової помилки як юридично релевантного явища та водночас окреслити систему процесуальних механізмів, покликаних забезпечити її своєчасне попередження, виявлення й усунення. Вихідною позицією дослідження є те, що судова помилка в адміністративній юстиції не може зводитися ані до психологічного «прорахунку» судді, ані до суб'єктивної оцінки незгодної сторони. Її правова сутність виявляється у дефектах встановлення фактичних обставин, оцінки доказів, застосування норм матеріального і процесуального права, мотивування судового акта, а також у порушеннях конституційних і конвенційних гарантій справедливого судового розгляду.

Актуальність теми зумовлена не лише постійним ускладненням адміністративних спорів в умовах модернізації публічного управління та інтенсивного оновлення нормативного масиву, а й особливою процесуальною вразливістю адміністративного судочинства, що посилюється високим навантаженням на суди, кадровими дисбалансами, неоднорідністю практики та складністю взаємодії національних процесуальних правил із конституційними

та конвенційними стандартами. У сфері адміністративної юстиції будь-яка істотна помилка має підвищену суспільну чутливість, оскільки здатна створювати враження необґрунтованого надання переваги в судовому захисті суб'єкту владних повноважень і тим самим підривати довіру до суду як до інституту контролю за публічною адміністрацією. Саме тому ключового значення набуває процедурно налаштований механізм попередження та виправлення судових помилок, який забезпечує нейтралізацію дефектів правозастосування ще на ранніх стадіях розгляду справи, а у разі їх допущення – їх ефективне усунення в межах апеляційного та касаційного перегляду, а також у межах виняткових процедур перегляду, що не руйнують принцип правової визначеності.

Дисертацію структуровано у три розділи, в яких послідовно досліджено теоретико-правові засади судової помилки в адміністративному судочинстві, механізми її попередження та виправлення в межах інстанційного контролю, а також особливості перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами і напрями вдосконалення відповідного процесуального регулювання. У роботі використано значний нормативний, доктринальний та емпіричний матеріал – положення Конституції України, Кодексу адміністративного судочинства України, практику Верховного Суду, Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини, наукові праці у сфері адміністративного процесу, теорії права і судоустрою, а також матеріали, що відображають сучасний стан функціонування адміністративної юстиції й актуальні проблеми здійснення інстанційного контролю.

У *Вступі* обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, охарактеризовано його методологічну основу, розкрито наукову новизну одержаних результатів, їх теоретичне та практичне значення, наведено дані про апробацію результатів дисертації та особистий внесок здобувача. Метою дисертації визначено комплексне теоретико-правове дослідження адміністративно-процесуальних правовідносин, що виникають у зв'язку з виправленням судових помилок судами апеляційної та касаційної

інстанцій, а також під час перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, з одночасним виявленням проблем їх нормативно-правового регулювання і практики реалізації відповідних процедур та розробленням науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення Кодексу адміністративного судочинства України. Об'єктом дослідження визначено суспільні відносини у сфері здійснення адміністративного судочинства, що складаються у процесі попередження та виправлення судових помилок судами апеляційної й касаційної інстанцій, а також під час перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, тоді як предметом дослідження виступає діяльність судів вищих інстанцій щодо попередження та виправлення судових помилок в адміністративному судочинстві.

У *Першому розділі* дисертації досліджено теоретико-правові засади розуміння судової помилки в адміністративному судочинстві та визначено її місце у структурі процесуальних гарантій справедливого суду. Запропоновано робоче визначення судової помилки в адміністративному судочинстві як відхилення від досягнення мети адміністративного судочинства, що підлягає виправленню. Перевага такого підходу полягає в тому, що він не перевантажує саму дефініцію численними похідними ознаками, а дозволяє послідовно розгортати зміст явища через його структурні складові, види, критерії істотності, процесуальні форми виявлення та механізми усунення. Завдяки цьому поняття судової помилки виконує роль універсальної понятійної рамки, яка відмежовує несуттєві технічні огріхи від таких дефектів, що здатні вплинути на законність, обґрунтованість і справедливість судового рішення та потребують спеціального процесуального реагування.

У межах першого розділу уточнено й розширено теоретичні положення щодо інтегральної триаспектної моделі судової помилки, яка охоплює гносеологічний, праксеологічний і телеологічний виміри. Гносеологічний вимір розкриває, яким чином когнітивні хиби пізнання, логічні збої та недоліки процесу мислення можуть трансформуватися у неправильне встановлення фактичних обставин і дефекти оцінки доказів. Практиологічний вимір

фокусується на помилці як на юридично значущому відхиленні у застосуванні норм матеріального або процесуального права, що виявляється у конкретній процесуальній діяльності суду. Телеологічний вимір дозволяє оцінити, чи відповідає судове рішення призначенню адміністративної юстиції – ефективному судовому контролю за діяльністю публічної адміністрації та реальному захисту прав, свобод і законних інтересів особи. Показано, що ці виміри не існують ізольовано, а утворюють єдиний аналітичний інструмент, необхідний для точнішої діагностики природи помилки і вибору належного механізму її попередження або виправлення.

У цьому ж розділі систематизовано ознаки судової помилки в адміністративному процесі, які дають змогу відмежувати її від суміжних явищ. Наголошено, що судова помилка має процесуально фіксований характер, оскільки закріплюється у відповідному судовому акті; до моменту переведення в стан правової визначеності через спеціальну процедуру вона існує лише на рівні припущення; її встановлення і виправлення належить виключно до компетенції суду як спеціального суб'єкта; вона має специфіку доказування в межах процедур перегляду й не може ототожнюватися з категорією вини судді. Такий підхід дозволив чітко розмежувати процесуальний і дисциплінарний виміри реагування на судову помилку: перший спрямований на відновлення прав, виправлення дефекту рішення і забезпечення правильності правозастосування, другий – на оцінку поведінкових стандартів судді, але не може підміняти собою механізми інстанційного контролю.

Окреме місце в першому розділі посідає розроблення доктрини судового самоконтролю як цілісного механізму попередження судових помилок. Аргументовано, що самоконтроль має дворівневу природу – інтелектуальну, яка проявляється у внутрішній перевірці правильності міркувань, аргументації та співвіднесення факту з правом, і процесуальну, що виявляється у використанні конкретних процедурних інструментів самокорекції. Водночас самоконтроль має двофазну реалізацію – до ухвалення рішення і після його ухвалення. Доведено, що він не є факультативним проявом особистої

сумлінності судді, а становить функціонально необхідний елемент забезпечення законності, обґрунтованості та справедливості судового рішення. На цій основі запропоновано уточнення процедурних гарантій окремих інструментів самокорекції, зокрема в частині підвищення публічності й змагальності при розгляді зауважень до протоколу судового засідання.

У Другому розділі дисертації досліджено інстанційні механізми виправлення судових помилок і з'ясовано місце судів вищих інстанцій у забезпеченні законності та єдності адміністративного судочинства. Аргументовано, що роль апеляційної та касаційної інстанцій не може зводитися лише до «технічного» усунення вже допущених дефектів, оскільки в сучасних умовах вони виконують також виразну превентивну функцію, формуючи стандарти правозастосування, що знижують імовірність повторюваності типових помилок у подальшій практиці. У цьому контексті обґрунтовано необхідність посилення превентивної ролі судів вищих інстанцій як інституцій, що не лише виправляють окремі дефекти рішення, а й реагують на типові джерела помилок у правозастосуванні. Запропоновано нормативну модель підсилення інституту окремих ухвал у випадках неправильного застосування норм права та підхід до забезпечення дієвості реагування на такі ухвали. Окремо обґрунтовано доцільність інституціоналізованої взаємодії Верховного Суду із законодавцем для оперативного усунення прогалин і колізій, які системно продукують судові помилки, тобто як механізму виправлення не лише наслідків, а й причин дефектного правозастосування.

Особливу увагу в другому розділі приділено апеляційному перегляду як базовому процесуальному рівню виправлення судових помилок. Сформовано прикладну концепцію «повноцінної апеляції» як стандарту ефективного виправлення дефектів на стадії, коли рішення ще не набуло остаточності. Зміст цієї моделі полягає у поєднанні повної перевірки факту і права з належним процесуальним реагуванням на доводи та клопотання сторін, адресним мотивуванням, активним управлінням процесом та сучасною організацією матеріалів справи, у тому числі із використанням цифрових інструментів.

Такий підхід спрямовано на те, щоб основна маса істотних помилок була виправлена своєчасно, без надмірного ускладнення подальшого інстанційного руху справи та без необґрунтованого перекладання на касаційну інстанцію завдань, які за своєю природою мають вирішуватися саме в апеляції.

У межах цього ж розділу розкрито специфіку касаційного перегляду в адміністративному судочинстві. Доведено, що касаційна інстанція має бути зосереджена насамперед на виправленні фундаментальних помилок права і на забезпеченні єдності правозастосування, а не на повторному переоцінюванні всіх аспектів справи за моделлю «другої апеляції». На цій підставі запропоновано підхід до тонкого налаштування касаційних фільтрів, який поєднує доступність касаційної процедури з необхідністю запобігти її перетворенню на звичайний повторний розгляд спору. Практичну спрямованість мають пропозиції щодо стандартизації підстав допуску касаційних скарг, підвищення якості мотивування ухвал про прийнятність та впровадження інституційних інструментів, здатних підтримувати єдність судової практики на рівні вищої судової інстанції.

У *Третьому розділі* дисертації досліджено перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами як винятковий процесуальний механізм виправлення судових помилок, застосування якого має бути сумісним із принципом правової визначеності. Аргументовано, що така процедура не може перетворюватися на прихований спосіб повторного оскарження рішень після вичерпання звичайних інстанційних засобів захисту. Саме тому розроблено єдиний матеріальний стандарт істотності для перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами у вигляді критерію «реалістичної можливості» іншого результату справи. Показано, що цінність цього стандарту полягає у його здатності відсікати несуттєві або формальні посилення на нові факти й зосереджувати увагу суду лише на тих обставинах, які справді могли б змінити юридичну долю спору.

Для уніфікації застосування запропонованого стандарту в третьому розділі розроблено інструментарій у вигляді чотирикрокового тесту та «матриці

причинного зв'язку», що забезпечує послідовне оцінювання впливу нововиявленого факту на предмет доказування і підсумковий висновок суду. Такий підхід дозволяє не лише підвищити передбачуваність судової практики, а й унеможливити підміну виняткової процедури перегляду звичайними апеляційними або касаційними механізмами. У межах цього ж розділу сформульовано науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення положень Кодексу адміністративного судочинства України, спрямовані на підвищення системності й процесуальної визначеності механізмів попередження та виправлення судових помилок.

У *Висновках* узагальнено результати комплексного дослідження правових засад попередження та виправлення судових помилок в адміністративному судочинстві України. Сформульовано положення, що стосуються юридичної природи судової помилки, її ознак, критеріїв істотності, співвідношення із суміжними процесуальними та дисциплінарними явищами, доктрини судового самоконтролю, стандартів «повноцінної апеляції», функціонального призначення касаційного перегляду, а також умов і меж застосування перегляду за нововиявленими обставинами. Обґрунтовано науково та практично значущі пропозиції щодо вдосконалення Кодексу адміністративного судочинства України, спрямовані на підвищення ефективності інстанційного контролю, уніфікацію підходів до виправлення судових помилок і зміцнення правової визначеності у сфері адміністративної юстиції.

Дисертаційне дослідження є вагомим внеском у розвиток вітчизняної науки адміністративного процесуального права, теорії правосуддя та правового забезпечення інстанційного контролю. Теоретичні положення і практичні рекомендації, викладені у роботі, можуть бути використані у нормотворчій діяльності, у правозастосовній практиці адміністративних судів, у діяльності судів апеляційної та касаційної інстанцій, при підготовці методичних матеріалів для суддів, а також у навчальному процесі під час викладання дисциплін адміністративно-процесуального, судоустроєвого та правозахисного циклу.

З урахуванням модернізації публічного управління, постійної динаміки адміністративного законодавства, зростання вимог до якості судового рішення та необхідності забезпечення реальної ефективності судового контролю за діяльністю суб'єктів владних повноважень результати дисертації становлять істотну наукову й практичну цінність для подальшого вдосконалення механізмів попередження та виправлення судових помилок в адміністративному судочинстві України, зміцнення єдності судової практики, підвищення правової визначеності та посилення довіри до адміністративної юстиції як інституту захисту прав, свобод і законних інтересів особи.

Ключові слова: адміністративне судочинство, судова помилка, правова визначеність, апеляційне провадження, касаційне провадження, правосвідомість, правова культура, судова практика, самоконтроль суду, виправлення описок і арифметичних помилок, практика ЄСПЛ, процесуальна діяльність судів, Верховний Суд, доброчесність, суди вищих інстанцій.

SUMMARY

Lukianenko V. O. Warning and correction of judicial errors in administrative proceedings by higher courts. – Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 «Law». – Private institution of higher education «Kyiv International University». Kyiv, 2026.

The dissertation presents a comprehensive theoretical and applied study of the legal foundations for preventing and correcting judicial errors in the administrative judicial proceedings of Ukraine, with particular emphasis on instance-based review exercised by higher courts. The research integrates the provisions of administrative procedural law, legal theory, constitutional law, Convention-based fair trial standards, and law-application practice, which made it possible to reveal the multi-level nature of judicial error as a legally relevant phenomenon and, at the same time, to outline a system of procedural mechanisms designed to ensure its timely prevention, identification, and elimination. The study proceeds from the premise that a judicial error in administrative justice cannot be reduced either to a judge's psychological "miscalculation" or to the subjective assessment of a dissatisfied party. Its legal essence is manifested in defects in the establishment of factual circumstances, the evaluation of evidence, the application of substantive and procedural law, the reasoning of the judicial act, as well as in violations of constitutional and Convention guarantees of a fair trial.

The relevance of the topic is determined not only by the constant increasing complexity of administrative disputes under conditions of public administration modernisation and intensive renewal of the regulatory framework, but also by the particular procedural vulnerability of administrative adjudication, which is aggravated by the heavy caseload of courts, staffing imbalances, inconsistency of judicial practice, and the complexity of interaction between national procedural rules

and constitutional and Convention standards. In the field of administrative justice, any substantial error has heightened social sensitivity, since it may create the impression of an unjustified preference in judicial protection being granted to a public authority and thereby undermine confidence in the court as an institution of control over public administration. For this reason, a procedurally calibrated mechanism for the prevention and correction of judicial errors acquires key importance. Such a mechanism ensures the neutralisation of defects in law application at the early stages of case examination and, where such defects have already occurred, their effective elimination within appellate and cassation review, as well as within exceptional review procedures that do not destroy the principle of legal certainty.

The dissertation is structured into three chapters, which consistently examine the theoretical and legal foundations of judicial error in administrative judicial proceedings, the mechanisms for its prevention and correction within the framework of instance-based review, as well as the specific features of the review of judicial decisions on the basis of newly discovered circumstances and the directions for improving the relevant procedural regulation. The study relies on a substantial body of normative, doctrinal, and empirical material, including the provisions of the Constitution of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine, the case law of the Supreme Court, the Constitutional Court of Ukraine, and the European Court of Human Rights, scholarly works in the field of administrative procedure, legal theory, and judicial organisation, as well as materials reflecting the current state of functioning of administrative justice and the pressing issues of instance-based review.

The *Introduction* substantiates the relevance of the topic, defines the purpose, objectives, object, and subject of the research, characterises its methodological foundation, reveals the scientific novelty of the results obtained, their theoretical and practical significance, and provides information on the approbation of the dissertation results and the applicant's personal contribution. The purpose of the dissertation is defined as a comprehensive theoretical and legal study of administrative procedural

legal relations arising in connection with the correction of judicial errors by courts of appeal and cassation, as well as during the review of judicial decisions on the basis of newly discovered circumstances, combined with the identification of problems in their legal regulation and in the practice of implementing the relevant procedures, and the development of scientifically grounded proposals for improving the Code of Administrative Procedure of Ukraine. The object of the research is defined as social relations in the sphere of administrative adjudication that emerge in the process of preventing and correcting judicial errors by courts of appeal and cassation, as well as during the review of judicial decisions on the basis of newly discovered circumstances, whereas the subject of the research is the activity of higher courts aimed at preventing and correcting judicial errors in administrative judicial proceedings.

The *First chapter* of the dissertation examines the theoretical and legal foundations of understanding judicial error in administrative proceedings and determines its place within the structure of procedural guarantees of a fair trial. A working definition of judicial error in administrative proceedings is proposed as a deviation from achieving the purpose of administrative adjudication that is subject to correction. The advantage of this approach lies in the fact that it does not overload the definition itself with numerous derivative features, but rather allows the content of the phenomenon to be consistently unfolded through its structural elements, types, criteria of materiality, procedural forms of identification, and mechanisms of elimination. Owing to this, the concept of judicial error performs the function of a universal conceptual framework distinguishing insignificant technical inaccuracies from those defects capable of affecting the legality, reasonableness, and fairness of a judicial decision and therefore requiring special procedural response.

Within the first chapter, the theoretical provisions concerning the integral three-aspect model of judicial error are refined and expanded. This model embraces the epistemological, praxeological, and teleological dimensions. The epistemological dimension reveals how cognitive failures of understanding, logical flaws, and defects in the reasoning process may transform into incorrect establishment of factual

circumstances and defects in the evaluation of evidence. The praxeological dimension focuses on error as a legally significant deviation in the application of substantive or procedural norms, manifested in the concrete procedural activity of the court. The teleological dimension makes it possible to assess whether a judicial decision corresponds to the purpose of administrative justice, namely, effective judicial control over public administration and the real protection of an individual's rights, freedoms, and lawful interests. It is shown that these dimensions do not exist in isolation but form a single analytical instrument necessary for a more precise diagnosis of the nature of the error and for selecting the proper mechanism for its prevention or correction.

The same chapter systematises the features of judicial error in the administrative process that make it possible to distinguish it from related phenomena. It is emphasised that judicial error has a procedurally fixed character, since it is embodied in the relevant judicial act; until it is transformed into a state of legal certainty through a special procedure, it exists only at the level of assumption; its identification and correction belong exclusively to the competence of the court as a special subject; it has specific features of proof within review procedures and cannot be equated with the category of a judge's fault. This approach made it possible to clearly distinguish the procedural and disciplinary dimensions of responding to judicial error: the former is aimed at restoring rights, correcting defects in the decision, and ensuring the correctness of law application, whereas the latter concerns the assessment of the judge's standards of conduct but cannot substitute for the mechanisms of appellate and cassation review.

A separate place in the first chapter is occupied by the development of the doctrine of judicial self-control as an integral mechanism for preventing judicial errors. It is argued that self-control has a two-level nature – intellectual, manifested in the internal verification of the correctness of reasoning, argumentation, and correlation of facts with law, and procedural, manifested in the use of specific procedural instruments of self-correction. At the same time, self-control has a two-phase implementation – before the rendering of the decision and after its rendering. It

is proved that self-control is not an optional manifestation of a judge's personal conscientiousness, but rather a functionally necessary element in ensuring the legality, reasonableness, and fairness of a judicial decision. On this basis, clarification of the procedural guarantees of certain self-correction instruments is proposed, in particular with regard to increasing publicity and adversariality in the examination of remarks on the record of the court hearing.

The *Second chapter* of the dissertation examines the appellate-level mechanisms for correcting judicial errors and clarifies the place of higher courts in ensuring legality and the unity of administrative adjudication. It is argued that the role of appellate and cassation instances cannot be reduced merely to the “technical” elimination of defects already committed, since under contemporary conditions they also perform a distinct preventive function by shaping standards of law application that reduce the likelihood of recurrent typical errors in subsequent practice. In this context, the need to strengthen the preventive role of higher courts is substantiated, viewing them as institutions that not only correct individual defects in judicial decisions but also respond to typical sources of error in the application of law. A normative model is proposed for reinforcing the institution of special rulings in cases of incorrect application of legal norms, together with an approach aimed at ensuring the effectiveness of responses to such rulings. Separate justification is also given for the expediency of institutionalised interaction between the Supreme Court and the legislature for the prompt elimination of gaps and conflicts in law that systematically generate judicial errors, that is, as a mechanism for correcting not only the consequences but also the causes of defective law application.

Particular attention in the second chapter is devoted to appellate review as the basic procedural level for correcting judicial errors. An applied concept of “full-fledged appeal” is developed as a standard for the effective correction of defects at the stage when the decision has not yet acquired finality. The substance of this model lies in combining a full review of both facts and law with proper procedural response to the parties' arguments and motions, targeted reasoning, active case management, and a modern organisation of case materials, including the use of digital tools. This

approach is intended to ensure that the principal mass of substantial errors is corrected in a timely manner, without excessive complication of the further appellate movement of the case and without unjustifiably shifting onto the cassation instance tasks that, by their nature, should be resolved precisely at the appellate stage.

Within the same chapter, the specific nature of cassation review in administrative proceedings is disclosed. It is demonstrated that the cassation instance should be focused primarily on correcting fundamental errors of law and on ensuring the uniformity of law application, rather than on re-evaluating all aspects of the case according to the model of a “second appeal.” On this basis, an approach is proposed to the fine-tuning of cassation filters, combining the accessibility of the cassation procedure with the need to prevent its transformation into an ordinary повторный розгляд спору. Of practical significance are the proposals concerning the standardisation of the grounds for admitting cassation appeals, the improvement of the quality of reasoning in admissibility rulings, and the introduction of institutional instruments capable of maintaining the unity of judicial practice at the level of the highest judicial instance.

The *Third chapter* of the dissertation examines the review of judicial decisions on the basis of newly discovered circumstances as an exceptional procedural mechanism for correcting judicial errors, the application of which must remain compatible with the principle of legal certainty. It is argued that such a procedure cannot be transformed into a concealed means of re-challenging judicial decisions after the exhaustion of ordinary appellate remedies. Precisely for this reason, a single substantive standard of materiality for the review of judicial decisions on the basis of newly discovered circumstances is developed in the form of the criterion of a “realistic possibility” of a different outcome of the case. It is shown that the value of this standard lies in its ability to filter out insignificant or merely formal references to new facts and to focus judicial attention only on those circumstances that could genuinely alter the legal fate of the dispute.

To unify the application of the proposed standard, the third chapter develops a set of analytical tools in the form of a four-step test and a “causal matrix,” ensuring a

consistent assessment of the impact of a newly discovered fact on the subject matter of proof and on the court's ultimate conclusion. Such an approach makes it possible not only to enhance the predictability of judicial practice, but also to prevent the substitution of this exceptional review procedure for ordinary appellate or cassation mechanisms. Within the same chapter, scientifically grounded proposals are formulated for improving the provisions of the Code of Administrative Procedure of Ukraine, aimed at strengthening the systemic coherence and procedural certainty of the mechanisms for the prevention and correction of judicial errors.

The *Conclusions* summarize the results of the comprehensive study of the legal foundations for the prevention and correction of judicial errors in the administrative judiciary of Ukraine. The dissertation formulates provisions concerning the legal nature of judicial error, its features, the criteria of materiality, its relationship with adjacent procedural and disciplinary phenomena, the doctrine of judicial self-control, the standards of a "full-fledged appeal," the functional purpose of cassation review, as well as the conditions and limits for the application of review on the basis of newly discovered circumstances. Scientifically and practically significant proposals are substantiated for improving the Code of Administrative Procedure of Ukraine, aimed at increasing the effectiveness of instance review, unifying approaches to the correction of judicial errors, and strengthening legal certainty in the field of administrative justice.

The dissertation research constitutes a substantial contribution to the development of the domestic science of administrative procedural law, the theory of justice, and the legal framework of instance review. The theoretical provisions and practical recommendations set out in the dissertation may be used in law-making activity, in the law-enforcement practice of administrative courts, in the work of courts of appeal and cassation, in the preparation of methodological materials for judges, as well as in the educational process in teaching courses within the administrative procedural, judicial organization, and human rights protection cycles.

Taking into account the modernization of public administration, the constant dynamics of administrative legislation, the growing requirements for the quality of

judicial decisions, and the need to ensure the real effectiveness of judicial control over the activities of public authorities, the results of the dissertation have substantial scientific and practical value for the further improvement of mechanisms for preventing and correcting judicial errors in the administrative judiciary of Ukraine, strengthening the unity of judicial practice, enhancing legal certainty, and increasing trust in administrative justice as an institution for the protection of the rights, freedoms, and legitimate interests of the individual.

Keywords: administrative proceedings, judicial error, Code of Administrative Procedure of Ukraine, appeal proceedings, cassation proceedings, questions of law, significant public interest, principle of legal certainty, res judicata, judicial self-control, correction of clerical and arithmetic errors, review based on newly discovered circumstances, Supreme Court, ECHR

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Лук'яненко В. О., Кучер Т. М. Причини виникнення судових помилок в адміністративному судочинстві. *Економіка. Фінанси. Право*, 2023. № 6. С. 103 – 108.
2. Лук'яненко В. О. Класифікація судових помилок. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: право*, 2024. Випуск 82. Частина 2. С. 194 – 200.
3. Лук'яненко В. О. Правовий аналіз різних підходів щодо розуміння феномену судової помилки в адміністративному судочинстві. *Аналітично-порівняльне правознавство. Електронне наукове видання*, 2024. № 5. С. 536 – 542.
4. Лук'яненко В. О. Процесуальний самоконтроль у системі адміністративного судочинства. *Аналітично-порівняльне правознавство. Електронне наукове видання*, 2025. № 4. Частина 2. С. 242 – 249.
5. Данченко Т. В., Лук'яненко В. О. Роль європейського суду з прав людини у подоланні наслідків судових помилок у національному судочинстві. *Актуальні питання у сучасній науці*, 2026. № 4(46). С. 1850 – 1862.

Наукові праці які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Лук'яненко В. О. Ознаки судових помилок в адміністративному судочинстві. *Матеріали XXVIII Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів, молодих викладачів «Перспективи та інновації студентських наукових досліджень і освітніх систем в умовах воєнного*

стану» (25-26 квітня 2023 року), (змішана форма проведення). Київ, 2023. Випуск № 43. Том 2, С. 450 – 455.

2. Лук'яненко В. О. Негативні наслідки судових помилок в адміністративному судочинстві. *Materials I International Scientific and Theoretical Conference «Scientific review of the actual events, achievements and problems»*, (December 1, 2023). Berlin, Federal Republic of Germany: International Center of Scientific Research, 2023. С. 115 – 117.

3. Лук'яненко В. О. Судові помилки в адміністративному судочинстві: класифікація та види. *Матеріали XXIX Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених, аспірантів і студентів, № 44: у 3 томах: «Стратегії формування проєвропейських ціннісних орієнтирів у студентському середовищі»*, (30 квітня 2024 року). К.: КиМУ, 2024. Т 1. С. 399 – 404.

4. Лук'яненко В. О. Судовий самоконтроль як спосіб попередження судових помилок в адміністративному судочинстві. *Матеріали XXX Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених, аспірантів і студентів, № 44: у 2 томах: «Практико-орієнтований аспект наукових досліджень здобувачів освіти: стан, проблеми, перспективи»* (24-25 квітня 2025 року). К.: КиМУ, 2025. Т 2. С. 37 – 41.

5. Лук'яненко В. О. Організаційно-правові засоби адвоката у запобіганні судовим помилкам в адміністративному судочинстві. *Збірник матеріалів XXXI Міжнародної науково-практичної конференції «Інноваційні тенденції та перспективи розвитку освіти і науки в умовах полікультурного глобалізованого суспільства»* (26-27 березня 2026 року). К.: КиМУ, 2026. Т.1. С. 280 – 286.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	21
ВСТУП.....	23
РОЗДІЛ 1. ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СУДОВИХ ПОМИЛОК В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	37
1.1. Судова помилка як багатоаспектне правове явище в теорії правозастосування.....	37
1.2. Класифікація та види судових помилок.....	61
1.3. Причини виникнення судових помилок.....	81
Висновок до першого розділу.....	99
РОЗДІЛ 2. ПОПЕРЕДЖЕННЯ СУДОВИХ ПОМИЛОК В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ СУДАМИ ВИЩИХ ІНСТАНЦІЙ.....	101
2.1. Судовий самоконтроль як спосіб попередження судових помилок в адміністративному судочинстві.....	101
2.2. Процесуальна діяльність судів вищих інстанцій направлена на попередження судових помилок.....	118
2.3. Організаційне забезпечення судів вищих інстанцій направлене на попередження судових помилок.....	137
Висновок до другого розділу.....	161
РОЗДІЛ 3. ВИПРАВЛЕННЯ СУДОВИХ ПОМИЛОК В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ СУДАМИ ВИЩИХ ІНСТАНЦІЙ.....	164
3.1. Діяльність вищих інстанцій щодо виправлення судових помилок нижчестоящих інстанцій в адміністративному судочинстві.....	164
3.2. Виправлення судових помилок шляхом здійснення перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами.....	189
Висновок до третього розділу.....	209

ВИСНОВКИ.....	211
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	216

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АП ВАКС – Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду	
ВАКС – Вищий антикорупційний суд	
ВККС – Вища кваліфікаційна комісія суддів	
ВНЗ – вищий навчальний заклад	
ВПО – внутрішньо переміщені особи	
ВРП – Вища рада правосуддя	
ВС – Верховний Суд	
ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України	
ДСА – Державна судова адміністрація України	
ЄДРСР – Єдиний державний реєстр судових рішень	
ЄС – Європейський Союз	
ЄСІТС – Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система	
ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини	
ЗСУ – Збройні Сили України	
КАС ВС – Касаційний адміністративний суд у складі Верховного суду	
КАС України – Кодекс адміністративного судочинства України	
КК України – Кримінальний кодекс України	
КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України	
КС України – Конституційний Суд України	
ОБСЕ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі	
США – Сполучені Штати Америки	
ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України	
API – інтерфейс програмування за стосунків / Application Programming Interface	
СЕРЕJ – Європейська комісія з ефективності правосуддя / European Commission for the Efficiency of Justice	
DOI – цифровий ідентифікатор об’єкта / Digital Object Identifier	

GIZ – Німецьке товариство міжнародного співробітництва / Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit

JSON/XML – машинозчитуваний мета профіль / JavaScript Object Notation and Extensible Markup Language

NCSC – Національний центр судів штатів / National Center for State Courts

PEBB§Y – Система розрахунку кадрових потреб /
Personalbedarfsberechnungssystem

USAID – Агентство США з міжнародного розвитку / United States Agency for International Development

ВСТУП

Актуальність теми. Україна як сучасна європейська держава упродовж тривалого періоду розбудови конституційного ладу та інституцій публічної влади сформувала власну систему гарантій прав і свобод людини, у якій судовий захист посідає ключове місце. Адміністративне судочинство в цих умовах виконує не лише «конфліктну» функцію у взаєминах особи з органами публічної адміністрації, а й забезпечує контроль за законністю владних рішень, підтримує баланс публічних і приватних інтересів, сприяє однаковому застосуванню норм права та утвердженню принципу правової визначеності.

Водночас динаміка розвитку адміністративно-правових відносин, постійне оновлення нормативного регулювання, ускладнення предмета доказування, зростання ролі цифрових доказів і процедур, а також вплив кризових явищ на функціонування публічного управління об'єктивно підвищують ризик помилок у правозастосуванні. Судові помилки в адміністративному процесі можуть проявлятися як у неправильному тлумаченні матеріальних норм, так і в процесуальних порушеннях, неповному з'ясуванні обставин справи, недотриманні стандартів мотивування судових актів. Їх наслідком стає затягування розгляду, зростання процесуальних витрат сторін, зниження передбачуваності судової практики та, зрештою, послаблення довіри до правосуддя.

Особлива роль у мінімізації таких ризиків належить судам апеляційної та касаційної інстанцій, які в інстанційній системі мають забезпечувати ефективний контроль якості правосуддя. Апеляція має забезпечувати повноцінну, своєчасну та змістовну матеріально-процесуальну ревізію рішень суду першої інстанції, тоді як касація – діяти як «суд права», уніфікуючи підходи до тлумачення норм і коригуючи фундаментальні збої без перетворення на «додаткову апеляцію». Окремого наукового осмислення

потребують і процедури перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами як винятковий механізм усунення істотних помилок за наявності визначених законом підстав.

З огляду на це актуальність дисертаційного дослідження зумовлена потребою комплексно проаналізувати природу судових помилок в адміністративному судочинстві та виробити системні підходи до їх попередження і виправлення судами вищих інстанцій. Практична значущість теми посилюється необхідністю узгодження національних процесуальних механізмів із стандартами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практикою Європейського суду з прав людини щодо доступу до суду, недопущення надмірного формалізму й дотримання принципу остаточності судових рішень (*res judicata*). У сукупності ці обставини формують науковий і прикладний запит на уточнення інструментів інстанційного контролю, критеріїв втручання вищих судів і меж перегляду судових рішень як умови підвищення ефективності адміністративного правосуддя.

Ступінь наукової розробленості теми. Судові помилки вже тривалий час перебувають у фокусі правничої науки та неодноразово ставали предметом спеціальних досліджень. У науковому дискурсі опрацьовано дефініції судової помилки, її класифікаційні підстави, джерела й умови виникнення, а також процесуальні механізми виявлення та усунення на рівні різних інстанцій. Увагу до окремих проблем судових помилок в адміністративному судочинстві (у межах основних напрямів своїх досліджень) приділяли увагу: В.Б. Авер'янов, І.В. Андронов, О.М. Бандурка, О.В. Бачун, В.М. Бевзенко, О.С. Бісюк, С.А. Бондарчук, В.Д. Бринцев, Р.В. Ватаманюк, П.В. Вовк, Ю.А. Волкова, О.О. Гаврилюк, О.В. Глуханчук, В.В. Гордєєв, В.С. Гошовський, Т.В. Данченко, О.В. Джафарова, Н.В. Загрішева, В.С. Канцір, М.М. Ковбель, Т.М. Кучер, О.І. Миколенко, В.В. Мушенюк, Н.Б. Писаренко, В.В. Решота, А.В. Руденко, Ю.І. Руснак, О.П. Рябченко, В.С. Самара, І.Л. Самсін, Я.П. Синицька, М.І. Смокович, М.О. Сорока, В.С. Стефанюк, С.Г. Стеценко, А.В. Стоян, А.І. Суббот, В.А. Сьоміна, В.П. Тимошук, О.В. Ткаченко, М.І. Труш,

М.В. Харченко, М.І. Цуркан, Ю.Л. Шеренін та ін. На ґрунтовному рівні цю тему порушив В.В. Горбалінський, який одним із перших у вітчизняній науці системно окреслив сутність судових помилок в адміністративному судочинстві, виявив їх причини та запропонував напрями вдосконалення законодавства. Разом із тим значна частина цих праць передувє сучасній судовій реформі й не враховує її наслідків для адміністративного процесу. Фрагментарність і часовий розрив наявних розвідок зумовлюють потребу в оновленому, комплексному осмисленні феномену судових помилок у світлі чинного законодавства та актуальної судової практики. Акцентуємо увагу на тому, що ми не претендуємо на повноту дослідження всіх питань, що стосуються інституту судових помилок в адміністративному судочинстві, прагнучи лише логічно продовжити та підсумувати вже проведені в даній сфері дослідження, з урахуванням чинного законодавства. Комплексне вивчення судових помилок всередині адміністративного судочинства, а не поза його межами, є досить актуальним і має значення як з точки зору теорії адміністративного процесуального права, так і з точки зору судової практики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження проведене в контексті Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 30.04.2024 р. № 476, Пріоритетних напрямків фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права, закріплених у Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 роки, затвердженої Постановою загальних зборів НАПрН України від 26.03.2021 р. № 12-21, Національної економічної стратегії на період до 2030 року, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179 та Антикорупційної стратегії на 2021-2025 роки, затвердженої Законом України від 20.06.2022 р. № 2322-IX. Дослідження здійснено відповідно до плану наукових досліджень ПЗВО «Київський міжнародний університет» у

межах тем науково-дослідних робіт «Тенденції розвитку сучасної правової науки в умовах інтеграційних процесів: теоретичні та практичні аспекти» (державний реєстраційний номер № 0120U100413) та «Сучасні виклики міжнародно-правових відносин і роль України у формуванні світового правопорядку» (номер державної реєстрації 0122U000743). Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради ПЗВО «Київський міжнародний університет» (протокол № 2 від 29 вересня 2022 року).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є комплексне теоретико-правове дослідження адміністративно-процесуальних правовідносин, що виникають у зв'язку з виправленням судових помилок судами апеляційної та касаційної інстанцій, а також під час перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, виявлення проблем їх нормативно-правового регулювання та практики реалізації відповідних процедур і розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення КАС України. Для досягнення поставленої мети дослідження необхідно вирішити наступні *завдання*:

- сформулювати комплексну науково-практичну характеристику судової помилки як правового явища в адміністративному судочинстві, визначити її ознаки, структуру та межі, а також відмежувати судову помилку від суміжних категорій;
- розробити класифікацію судових помилок, релевантну для адміністративного судочинства, виокремити їх види;
- встановити й систематизувати детермінанти виникнення судових помилок, визначити їх вплив на якість судового рішення та сформулювати пріоритетні напрями превенції помилок;
- визначити зміст і межі судового самоконтролю як сукупності процесуальних механізмів попередження та самокорекції помилок у суді першої інстанції, описати форми його реалізації на різних стадіях та підготувати пропозиції щодо вдосконалення відповідних процедур КАС України для посилення їх превентивної ефективності;

- обґрунтувати процесуальні інструменти апеляційної й касаційної інстанцій як засоби запобігання повторюваним помилкам та забезпечення єдності практики, визначити стандарти належної мотивації і реагування на доводи сторін та сформулювати конкретні пропозиції щодо підвищення превентивного потенціалу інстанційного контролю;

- дослідити організаційно-правові умови, які мінімізують ризики судових помилок у діяльності апеляційних і касаційних судів, та запропонувати модель організаційних заходів і стандартів роботи, спрямованих на підвищення якості судового контролю;

- охарактеризувати цілі, межі та критерії ефективності виправлення судових помилок у процедурах апеляційного й касаційного перегляду, визначити оптимальне співвідношення між принципом остаточності судового рішення (*res judicata*) та необхідністю корекції помилок, а також підготувати узгоджені пропозиції щодо вдосконалення норм КАС України;

- розкрити правову природу перегляду за нововиявленими обставинами як виняткового механізму корекції судових рішень, визначити ознаки «нововиявленості», сформулювати критерії відмежування від апеляції/касації та запропонувати зміни до КАС України, що унеможливляють підміну інстанційного перегляду цим інститутом і водночас гарантують справедливе виправлення істотних помилок.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері здійснення адміністративного судочинства, що складаються у процесі попередження та виправлення судових помилок судами апеляційної й касаційної інстанцій, а також під час перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами.

Предметом дослідження виступає діяльність судів вищих інстанцій щодо попередження та виправлення судових помилок в адміністративному судочинстві.

Методи дослідження. У процесі підготовки дисертації використано комплекс загальнонаукових і спеціально-правових методів, що у взаємозв'язку забезпечили досягнення мети та завдань дослідження, а також всебічність,

об'єктивність і наукову достовірність його результатів. *Аналіз і синтез, індукція та дедукція, абстрагування й узагальнення* застосовувалися для розкриття поняття судової помилки, виокремлення її ознак, причин і видів, а також для побудови системи попередження та виправлення судових помилок в адміністративному судочинстві (підрозділи 1.1., 1.2., 1.3., 2.1., 2.2., 2.3., 3.1., 3.2.). *Класифікаційний і системно-структурний методи* використано для систематизації видів судових помилок, процесуальних та організаційних засобів їх попередження і виправлення (підрозділи 1.2., 2.2., 2.3., 3.1., 3.2.). *Моделювання* застосовано для побудови процесуальних моделей судового самоконтролю, концепції повноцінної апеляції, механізмів допуску до касаційного перегляду, а також тесту «реалістичної можливості» й матриці причинного зв'язку при перегляді судових рішень за нововиявленими обставинами (підрозділи 2.1., 3.1., 3.2.). *Формально-догматичний метод* застосовано для тлумачення та системного аналізу положень КАС України, КК України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів», з'ясування повноважень судів різних інстанцій і формулювання пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання (підрозділи 2.1., 2.2., 3.1., 3.2.). *Порівняльно-правовий метод* використано для зіставлення національного регулювання та практики з підходами ЄСПЛ і зарубіжних правопорядків щодо стандартів судового перегляду, доступу до касації, організації судів, добору суддів, оцінювання судового навантаження, фінансового та інформаційно-аналітичного забезпечення правосуддя (підрозділи 2.2., 2.3., 3.1., 3.2.). *Статистичний метод* використано під час аналізу даних про судове навантаження, скасування та зміну судових рішень, кадрове забезпечення та фінансування судової влади (підрозділи 1.1., 1.3., 2.3., 3.1.). *Формально-логічний метод* застосовувався для послідовного обґрунтування наукових положень, формування висновків і рекомендацій у всіх розділах дисертації. Зазначені методи застосовувалися у взаємозв'язку та взаємозалежності, що забезпечило комплексність, достовірність і наукову обґрунтованість результатів дослідження.

Нормативну базу дисертаційного дослідження становить сукупність актів національного та міжнародного права, які визначають засади організації судової влади, регулюють порядок здійснення адміністративного судочинства, встановлюють механізми попередження й виправлення судових помилок, а також закріплюють стандарти справедливого судового розгляду та правової визначеності. У дослідженні використано положення Конституції України, Кодексу адміністративного судочинства України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів», законодавства про Вищу раду правосуддя, Вищу кваліфікаційну комісію суддів України, Національну школу суддів України, законів про Державний бюджет України у частині фінансового забезпечення судової влади, а також інших нормативно-правових актів, що регулюють кадрове, організаційне, інформаційно-аналітичне та процесуальне забезпечення діяльності судів. Нормативну основу дослідження доповнюють рішення Конституційного Суду України, акти Верховного Суду та Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду, зокрема правові позиції, узагальнення й огляди судової практики, що мають значення для однакового застосування норм адміністративного процесуального права. Особливу увагу приділено міжнародно-правовим актам і практиці їх тлумачення, насамперед Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., а також практиці Європейського суду з прав людини щодо права на справедливий суд, доступу до правосуддя, правової визначеності, принципу «res judicata», меж перегляду судових рішень та допустимих критеріїв доступу до апеляційного і касаційного перегляду. Сукупність зазначених нормативних джерел дала змогу дослідити інститут судової помилки в адміністративному судочинстві в єдності його матеріально-правових, процесуально-правових та організаційно-правових аспектів.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять узагальнені матеріали правозастосовної практики в адміністративному судочинстві, що дали змогу простежити реальний стан попередження та виправлення судових помилок судами різних інстанцій. У якості емпіричних джерел використано

судову практику адміністративних судів різних інстанцій, матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень, офіційні дані судової статистики за 2018-2025 роки, а також аналітичні огляди Державної судової адміністрації України, Верховного Суду, Вищої ради правосуддя та інших органів судової влади. Залучений емпіричний матеріал дав змогу виявити динаміку скасування і зміни судових рішень, рівень навантаження на суддів адміністративних судів, проблеми кадрового, фінансового та інформаційно-аналітичного забезпечення судової системи, а також типові процесуальні й матеріально-правові помилки, що допускаються під час розгляду адміністративних справ. Ба більше, у роботі було опрацьовано дисертації, монографії, статті у фахових наукових виданнях, матеріали наукових конференцій, круглих столів і семінарів, присвячених проблематиці судових помилок, адміністративного судочинства, інстанційного перегляду судових рішень та забезпечення права на справедливий суд. Сукупність зазначених емпіричних і наукових матеріалів забезпечила репрезентативність одержаних результатів, дала можливість зіставити нормативну модель попередження та виправлення судових помилок із реальною практикою її застосування та сформувати об'єктивні й науково обґрунтовані висновки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація належить до перших у сучасній національній адміністративно-процесуальній доктрині комплексних досліджень, у яких виправлення судових помилок розглядається як цілісний інстанційний механізм з обґрунтуванням висновків і нормативно-прикладних пропозицій щодо удосконалення КАС України та практики його застосування. До найважливіших положень, що містять наукову новизну, доцільно віднести наступні:

у перше:

– сформульовано авторське визначення судової помилки в адміністративному судочинстві як «відхилення від досягнення мети адміністративного судочинства, що підлягає виправленню», яке унікає перевантаження ознаками та відповідає вимогам юридичної термінології;

– обґрунтовано цілісну доктрину судового самоконтролю в адмінсудочинстві як дворівневого (інтелектуального й процесуального) та двофазного («до» і «після» ухвалення рішення) механізму попередження помилок.

удосконалено:

– інтегральну триаспектну модель розуміння судової помилки (гносеологічний, праксеологічний і телеологічний виміри) із показом їх взаємозумовленості для практичної ідентифікації та запобігання помилкам;

– систематизацію ознак судової помилки в адміністративному процесі (фіксація у судовому рішенні; перехід від стану припущення до визначеності; спеціальні процедури та суб'єкти усунення; специфіка доказування; незалежність від вини судді), що дозволяє чітко відмежовувати її від суміжних явищ;

– телеологічне підґрунтя оцінювання якості правосуддя через аргументацію необхідності законодавчого закріплення мети адміністративного судочинства в КАС України (з урахуванням підходу проекту 2004 р.) як критерію виявлення та виправлення помилок;

– класифікацію процесуальних засобів попередження судових помилок шляхом поділу за характером застосування (обов'язкові/факультативні) та за суб'єктом реалізації (суд/учасники/особи, що сприяють правосуддю) з виокремленням норм, безпосередньо спрямованих на запобігання помилкам;

– розмежування закриття провадження і залишення позову без розгляду як інструментів самокорекції суду за критерієм «усувності/неусувності» перешкод та їх превентивного значення для процесуальної економії;

– нормативну узгодженість КАС України: синхронізацію ч. 4 ст. 300 КАС України зі ст. 322 КАС України (доля зупинення дії рішення), гармонізацію ст. 315 КАС України і ст. 320 КАС України (скасування «перешкоджаючих» ухвал), уніфікацію реагування за ст. 303 КАС України (ухвала і при неприйнятті відмови/відкликання), розведення п. 1 ч. 1 ст. 299

КАС України і ч. 3 ст. 293 КАС України, а також термінологічне вирівнювання п. 2 ч. 2 ст. 361 КАС України зі ст. 384 КК України.

дістало подальшого розвитку:

- положення про виключну суб'єктність судової помилки, за яким її безпосереднім суб'єктом є суд (суддя/колегія), тоді як дії інших учасників процесу лише сприяють її виникненню, але не утворюють її самостійно;

- концепція латентних судових помилок через розмежування «юридичної» та «об'єктивної» істини, із окресленням їхнього впливу на статистичну оцінку якості правосуддя та обмеженість процесуальних механізмів їх усунення;

- організаційне забезпечення попередження помилок через інституціалізацію суддівського кураторства й стажування, багаторівневого підвищення кваліфікації (у т.ч. дистанційні платформи, міжнародні програми) та стандартизацію методичної підтримки суддів;

- підхід до ресурсного й аналітичного забезпечення судів вищих інстанцій шляхом запровадження фінансування «за результатами» та caseload-моделей визначення чисельності суддів, а також створення єдиного аналітичного порталу й AI-моніторингу практики для своєчасного виявлення і профілактики типових помилок;

- доктрина розмежування функцій інстанцій: апеляція як «суд факту», касація як «суд права», із доведенням, що єдиною належною підставою касаційного втручання є фундаментальне порушення права, яке вплинуло на результат.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації теоретичні положення, висновки та пропозиції можуть бути використані:

- у науково-дослідній діяльності – як теоретична основа для подальших досліджень проблем судової помилки, інстанційного контролю, судового самоконтролю, процесуальних і організаційних засобів попередження судових помилок, а також механізмів їх виправлення в адміністративному судочинстві;

– у *нормотворчій діяльності* – під час підготовки проектів законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на вдосконалення Кодексу адміністративного судочинства України, законодавства про судоустрій і статус суддів, а також нормативного регулювання процесуальних механізмів попередження та виправлення судових помилок в адміністративному судочинстві;

– у *правозастосовній практиці* – у діяльності адміністративних судів різних інстанцій, Верховного Суду, органів суддівського врядування та суддівського самоврядування, зокрема під час формування єдиної судової практики, застосування механізмів судового самоконтролю, апеляційного й касаційного перегляду, перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, а також при виробленні підходів до виявлення, попередження та усунення типових судових помилок;

– в *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін «Адміністративна відповідальність», «Адміністративний процес», «Складання процесуальних документів», «Теоретико-правові засади діяльності Європейського суду з прав людини», а також при підготовці навчально-методичних матеріалів, проведенні занять зі здобувачами вищої юридичної освіти, у науково-дослідній роботі студентів, аспірантів, а також у системі підготовки й підвищення кваліфікації суддів, помічників суддів та інших працівників апарату суду (акт впровадження № 308 від 11 лютого 2026 року).

Особистий внесок здобувача полягає у самостійному здійсненні комплексного наукового дослідження проблем попередження та виправлення судових помилок в адміністративному судочинстві судами вищих інстанцій. Усі наукові положення, висновки та пропозиції, сформульовані в дисертації, розроблені автором особисто на основі аналізу наукових джерел, норм національного та міжнародного права, практики адміністративних судів різних інстанцій, рішень Європейського суду з прав людини, матеріалів Єдиного державного реєстру судових рішень, офіційних статистичних та аналітичних даних органів судової влади.

Здобувачем самостійно здійснено теоретичне осмислення поняття судової помилки в адміністративному судочинстві, запропоновано її авторське визначення, виокремлено ознаки, причини виникнення та класифікаційні критерії. Автором обґрунтовано підходи до розуміння судового самоконтролю як способу попередження судових помилок, визначено процесуальні й організаційні засоби попередження судових помилок судами вищих інстанцій, розкрито особливості діяльності апеляційної та касаційної інстанцій щодо виправлення помилок нижчестоящих судів, а також сформульовано пропозиції щодо вдосконалення порядку перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами. Використання ідей, наукових результатів і текстів інших авторів супроводжується обов'язковими посиланнями на відповідні джерела.

За результатами проведеного дослідження опубліковано 10 наукових праць, з яких 5 статей – у наукових виданнях за обраною спеціальністю, включених до Переліку наукових фахових видань України, та 5 тез доповідей, опубліковані у збірниках матеріалів всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференцій.

Апробація матеріалів дисертації здійснювалася шляхом участі здобувача у наукових і науково-практичних заходах, у межах яких обговорювалися ключові положення дослідження, зокрема щодо поняття, ознак і причин виникнення судових помилок в адміністративному судочинстві, процесуальних та організаційних засобів їх попередження, ролі судового самоконтролю, діяльності судів вищих інстанцій у механізмі виправлення судових помилок, а також проблем перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами.

Представлену до захисту дисертацію підготовлено та обговорено на засіданнях кафедри публічно-правових дисциплін Київського міжнародного університету. Її основні положення, висновки та рекомендації були викладені та обговорені на 5 науково-практичних конференціях, зокрема: «Перспективи та інновації студентських наукових досліджень і освітніх систем в умовах воєнного стану» (25-26 квітня 2023 року, Київ); «Scientific review of the actual

events, achievements and problems: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference» (December 1, 2023, Berlin); «Стратегії формування проєвропейських ціннісних орієнтирів у студентському середовищі» (30 квітня 2024 року, Київ); «Практико-орієнтований аспект наукових досліджень здобувачів освіти: стан, проблеми, перспективи» (24-25 квітня 2025 року, Київ); «Інноваційні тенденції та перспективи розвитку освіти і науки в умовах полікультурного глобалізованого суспільства» (26-27 березня 2026 року, Київ).

Положення та висновки дисертації пройшли апробацію також через оприлюднення результатів дослідження у наукових публікаціях, що відповідають вимогам до фахових видань у галузі права: Причини виникнення судових помилок в адміністративному судочинстві. Економіка. Фінанси. Право, 2023. № 6. С. 103 – 108; Класифікація судових помилок. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: право, 2024. Випуск 82. Частина 2. С. 194 – 200; Правовий аналіз різних підходів щодо розуміння феномену судової помилки в адміністративному судочинстві. Аналітично-порівняльне правознавство. Електронне наукове видання, 2024. № 5. С. 536 – 542; Процесуальний самоконтроль у системі адміністративного судочинства. Аналітично-порівняльне правознавство. Електронне наукове видання, 2025. № 4. Частина 2. С. 242 – 249. Окремі результати дослідження були використані під час підготовки наукових і навчально-методичних матеріалів, а також у межах освітнього процесу та подальшої науково-дослідної роботи за відповідною проблематикою; Роль європейського суду з прав людини у подоланні наслідків судових помилок у національному судочинстві. Актуальні питання у сучасній науці, 2026. № 4(46). С. 1850 – 1862.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що включають вісім підрозділів, висновків після розділів, загального висновку та списку використаних джерел. Обсяг дослідження становить 236 сторінки машинописного тексту, що відповідає вимогам, які висуваються до

робіт даного виду. Список використаних джерел налічує 194 найменування, розташованих на 19 сторінках машинописного тексту.

РОЗДІЛ 1. ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СУДОВИХ ПОМИЛОК В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

1.1. Судова помилка як багатоаспектне правове явище в теорії правозастосування

Конституція України гарантує кожному право на судове оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ч. 2 ст. 55) [80]. Реалізація цієї конституційної гарантії забезпечується функціонуванням системи судів, у межах якої судді здійснюють правосуддя як особливий вид професійної юридичної діяльності. Проте сама природа такої діяльності не усуває ризику помилок. Як і в будь-якій сфері, де рішення ухвалює людина, у судочинстві можливі відхилення від належного стандарту правозастосування, що потребують своєчасного виявлення, належної оцінки та процесуального усунення.

Абсолютизація безпомилковості судової діяльності була б теоретично і практично хибною. Судове рішення є результатом інтелектуальної та процесуальної діяльності конкретного судді, а тому на нього неминуче впливають межі людського сприйняття, особливості мислення, умови професійного навантаження та складність фактичного й нормативного матеріалу. Саме тому дослідження судових помилок має не суто описове, а прикладне значення, оскільки створює підґрунтя для розроблення механізмів їх запобігання, виявлення та виправлення. Ефективність такої роботи безпосередньо залежить від належного розуміння сутності судової помилки, її ознак, форм прояву та причин виникнення.

У межах адміністративного судочинства проблема судових помилок набуває особливої ваги, оскільки її наслідком може бути ухвалення неправосудного рішення у спорі між приватною особою та суб'єктом владних повноважень. На наявність цієї проблеми вказують і статистичні дані про діяльність адміністративних судів. Так, частка змінених або скасованих рішень

(постанов) і ухвал від загальної кількості розглянутих місцевими адміністративними судами справ і матеріалів становила: у 2018 році – 6,53 %, у 2019 році – 6,62 %, у 2020 році – 5,46 %, у 2021 році – 4,42 %, у 2022 році – 3,27 %, у 2023 році – 3,59 %, у 2024 році – 4,26 %, у 2025 році – 4,30 % [5-8]. У юридичній літературі обґрунтовано звертається увага на те, що одним із чинників, який відчутно впливає на якість судового розгляду, є надмірне навантаження на суддів і працівників апарату суду [3; 4; 18; 39; 40]. У цьому зв'язку показовими є дані щодо загальної динаміки справ у сфері адміністративного судочинства (табл. 1.1).

Таблиця 1.1.

Відомості про змінені та скасовані справи в рамках адміністративного судочинства*

	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Розглянуто справ і матеріалів місцевими адміністративними судами	236865	250414	291041	496093	425955	549126	462731	522339
Кількість судових рішень (постанов), переглянутих в апеляційному порядку	39917	45791	48724	62096	45662	65274	74318	122513
Рішень (постанов) суду змінено або скасовано за апеляційними скаргами	12403	13378	12716	18198	11345	15647	15794	17793
Ухвал суду скасовано або змінено за апеляційними скаргами	3084	3200	3192	3741	2616	4088	3931	4686

*складено за даними ВС [5-8]

Не менш показовими є відомості про фактичне службове навантаження на суди першої інстанції, що розглядають адміністративні справи (табл. 1.2).

Таблиця 1.2.

Відомості про розглянуті справи в рамках адміністративного судочинства*

	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Надійшло справ і матеріалів в окружні адміністративні суди	190287	214887	309818	520552	361239	580386	481432	542196
Розглянуто справ і матеріалів окружними	108611	121782	249120	459354	403571	524906	438597	485070

адміністративними судами								
Навантаження на суддю окружного адміністративного суду	450	452	640	1031	717	1259	1042	1200
Середня кількість розглянутих справ і матеріалів одним суддею окружного адміністративного суду	408	412	515	910	810	1139	949	1073
Витрати часу на розгляд однієї справи (днів)	69	74	79	78	112	79	97	118

*складено за даними ВС [5-8]

Показники, наведені в таблицях 1.1 і 1.2, дають підстави констатувати не просто зростання кількості адміністративних справ, а формування стійкого режиму підвищеного навантаження на суди першої інстанції. Після різкого збільшення обсягу справ у 2021 році у 2022 році відбулося певне зниження активності, однак уже в 2023 році система продемонструвала відновлення до пікових значень. У 2024 році спостерігалася корекція вниз, проте у 2025 році знову зафіксовано зростання: до окружних адміністративних судів надійшло 542 196 справ і матеріалів, а розглянуто було 485 070, що на 12,62 % і 10,60 % більше, ніж у 2024 році. Порівняно з 2018 роком обсяг надходжень у 2025 році зріс на 184,94 %, а кількість розглянутих справ і матеріалів – на 346,61 %, що свідчить про довготривале структурне ускладнення роботи адміністративних судів першої інстанції.

Не менш показовою є динаміка індивідуального навантаження на суддю. Якщо у 2018 році на одного суддю окружного адміністративного суду припадало 450 проваджень, то у 2023 році цей показник досяг 1 259, у 2024 році знизився до 1 042, а у 2025 році знову зріс до 1 200. Отже, навіть після короткочасного спаду навантаження у 2024 році система повернулася до режиму надмірної інтенсивності роботи: показник 2025 року перевищує рівень 2018 року на 166,67 %. Аналогічну динаміку демонструє і середня кількість розглянутих одним суддею справ і матеріалів: 408 у 2018 році, 1 139 у 2023 році, 949 у 2024 році та 1 073 у 2025 році, тобто на 162,99 % більше, ніж у базовому періоді. Водночас середня тривалість розгляду однієї справи після

відносної стабілізації у 2023-2024 роках знову різко зросла й досягла 118 днів у 2025 році, що на 21,65 % більше, ніж у 2024 році, і є найвищим показником за весь досліджуваний період. Це свідчить про накопичення організаційно-кадрового напруження, яке вже не компенсується лише адаптаційними можливостями судової системи.

Дані таблиці 1.1 також підтверджують збереження проблеми судових помилок у практиці адміністративного судочинства. У 2025 році кількість судових рішень (постанов), переглянутих в апеляційному порядку, зросла до 122 513, що на 64,85 % більше, ніж у 2024 році, тоді як кількість змінених або скасованих рішень (постанов) збільшилася на 12,66 %, а ухвал – на 19,21 %. У сукупності кількість змінених або скасованих рішень і ухвал у 2025 році становила 22 479, а їх частка від загальної кількості розглянутих місцевими адміністративними судами справ і матеріалів досягла 4,30 % проти 4,26 % у 2024 році та 3,28 % у 2022 році. Отже, попри певну здатність системи до відновлення після кризових періодів, рівень судового навантаження й надалі корелює з відчутним обсягом переглянутих, змінених і скасованих судових актів, що дає підстави розглядати судову помилку не як поодинокі відхилення, а як системно значуще явище для адміністративного судочинства.

Порівняльний аналіз наведених статистичних показників дає змогу стверджувати, що якість адміністративного правосуддя перебуває у прямому зв'язку з реальним службовим навантаженням на суддів і загальною організаційною спроможністю судової системи. Висока частка змінених і скасованих судових актів, збереження значного навантаження на одного суддю та одночасне збільшення строків розгляду справ указують на те, що проблема судових помилок має не лише індивідуально-професійний, а й виразний інституційний вимір. Саме тому з'ясування природи судової помилки, форм її прояву та механізмів запобігання і виправлення є необхідною передумовою для подальшого осмислення ефективності адміністративного судочинства.

Судова помилка належить до числа найбільш складних і водночас концептуально значущих явищ у теорії правосуддя, оскільки безпосередньо

пов'язана з проблемою забезпечення ефективності, справедливості та легітимності судової діяльності [91; 113; 133; 142]. У сфері адміністративного судочинства ця проблематика набуває особливої гостроти, адже будь-який дефект судового розгляду у публічно-правовому спорі нерідко сприймається як фактичне послаблення судового контролю за діяльністю суб'єкта владних повноважень. Згідно з п. 7 ч. 1 ст. 4 КАС України, під суб'єктом владних повноважень розуміється орган державної влади (у тому числі без статусу юридичної особи), орган місцевого самоврядування, орган військового управління, їх посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, або наданні адміністративних послуг [73].

Водночас питання про те, чи слід вважати неправосудне судове рішення власне судовою помилкою, чи лише наслідком помилки, допущеної у процесі розгляду справи, не може бути вирішене спрощено. Воно потребує комплексного аналізу як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників судової діяльності, включаючи особливості сприйняття і оцінки фактів, вплив процесуальної форми, характер застосування норм права та логіку побудови судового висновку. З цієї причини осмислення природи судової помилки неможливе без опори одночасно на теоретичні напрацювання і на узагальнення судової практики. Лише такий підхід дає підстави не тільки пояснити механізми виникнення помилкових рішень, а й виробити дієві шляхи їх мінімізації, своєчасного виявлення та належного виправлення.

У межах теорії правозастосування судову помилку доцільно розглядати як дефект судової діяльності, що виражається у відступі від вимог законності, обґрунтованості та справедливості, а відтак – у неповному або неправильному досягненні мети адміністративного судочинства. Особливість адміністративної юстиції полягає в тому, що відповідний дефект формується на межі двох взаємопов'язаних площин: матеріально-правової, де йдеться про спір щодо правомірності рішень, дій чи бездіяльності публічної адміністрації, та

процесуально-правової, яка охоплює правила звернення до суду, доказування, розгляду справи, ухвалення і перегляду судового акта. Саме тому судову помилку в адміністративному процесі доцільно аналізувати через систему типових відхилень у правозастосуванні, що мають як матеріальний, так і процесуальний вимір.

Насамперед судова помилка може виявлятися у формі неточностей у самому судовому акті – неповному, непослідовному або некоректному викладенні фактичних даних, правових підстав, реквізитів чи мотивувальних зв'язків. Такі вади одночасно знижують рівень перевірюваності рішення і здатні спотворити правову оцінку дій суб'єкта владних повноважень. Окремим проявом є помилкове встановлення або тлумачення фактичних обставин справи, коли суд хибно визначає юридично значущі елементи спору, зокрема щодо компетенції органу, порядку прийняття адміністративного акта, меж дискреції чи інтенсивності втручання у права особи. Подібні дефекти нерозривно пов'язані з неповнотою дослідження доказів, вибірковістю їх сприйняття або порушенням логіки мотивування.

Не менш вагомим різновидом судової помилки є неправильне застосування норм матеріального права. У публічно-правових спорах це зазвичай виявляється у хибному визначенні правової природи акта чи дії публічної адміністрації, неправильному окресленні меж компетенції суб'єкта владних повноважень, помилковому встановленні умов застосування спеціального правового режиму або некоректному співвідношенні загальних і спеціальних норм. Поряд із цим істотне значення мають і помилки у застосуванні процесуального права – у питаннях юрисдикції, підсудності, строків звернення, предмета доказування, розподілу тягара доказування, меж судового розгляду, стандартів мотивування, а також у визначенні процесуальних наслідків, зокрема при залишенні заяви без руху, без розгляду чи закритті провадження. У межах адміністративного судочинства процесуальний дефект майже завжди виходить за суто формальні межі, оскільки безпосередньо впливає на ефективність судового контролю за

публічною владою.

Судова помилка також може бути наслідком ігнорування істотних доказів або неналежної оцінки доказової інформації, що суперечить вимозі повного й всебічного з'ясування обставин справи. Для адміністративної юстиції це має особливе значення з огляду на інформаційну нерівність між приватною особою та органом публічної влади. Окрему групу становлять порушення процесуальних гарантій – неналежне повідомлення учасників справи, безпідставна відмова у задоволенні клопотань, необґрунтовані обмеження у поданні доказів, відступ від засад змагальності та рівності сторін, а також дефіцит мотивування. У такому випадку йдеться не лише про технічну процесуальну ваду, а про порушення процедурних гарантій як самостійної цінності, від якої залежить легітимність судового рішення і рівень довіри до суду.

До того ж судова помилка може виявлятися у неналежному захисті конституційних прав і свобод особи, коли суд неправильно визначає межі допустимого втручання публічної влади або недостатньо оцінює процесуальні й матеріальні гарантії такого втручання. Нарешті, вона може проявлятися і як відступ від міжнародних стандартів справедливого судового розгляду, які визначають вимоги до належної процедури, мотивованості рішень, рівності сторін та ефективності судового захисту. Отже, дефект судового рішення може полягати не лише у невідповідності національному законодавству, а й у розходженні з загальновизнаними стандартами справедливого правосуддя.

Загалом у теоретико-правовому вимірі судова помилка в адміністративному судочинстві постає як багаторівневий дефект правозастосування, що може виникати під час встановлення фактичних обставин, тлумачення і застосування норм матеріального чи процесуального права, оцінки доказів, побудови мотивувальної частини рішення, а також у площині дотримання конституційних і міжнародних стандартів. Саме така систематизація створює належне методологічне підґрунтя для подальшого осмислення судової помилки як багатоаспектного явища – у гносеологічному,

праксеологічному та телеологічному вимірах.

У національній судовій практиці словосполучення «судова помилка» використовується порівняно рідко. Значно частіше судові інстанції, зокрема Конституційний Суд України та Верховний Суд, оперують загальнішим терміном – «помилка». Саме через категорію помилки зазвичай пояснюється призначення перегляду судових актів, адже функціональне призначення такого перегляду полягає саме в усуненні допущених хиб у судовій діяльності. Аналіз Кодексу адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV [73] також показує, що законодавець не закріпив у його тексті поняття «судова помилка» як самостійної правової категорії. До того ж сам термін «помилка» в Кодексі фактично використано лише у вузькому технічному значенні – у зв'язку з виправленням очевидних арифметичних помилок (ч. 1 ст. 253 КАС України). Таке нормативне рішення дає підстави припустити, що законодавець свідомо уникає ширшого пов'язування процесуальної діяльності суду з можливістю допущення помилки, обмежуючись лише тими випадками, коли йдеться про явні й технічно усувні недоліки. За таких умов чинне адміністративне процесуальне законодавство не пропонує розгорнутого уявлення про зміст категорії «судова помилка», а тому її осмислення неминуче переноситься у площину теоретико-правового аналізу. Саме загальна теорія права дає необхідний понятійний інструментарій для з'ясування змісту відповідних юридичних категорій, їх систематизації та відмежування від суміжних явищ.

У процесуально-правовій доктрині поняття судової помилки й дотепер не характеризується єдністю тлумачення, що зумовлює наявність різних наукових підходів до його змісту [2; 27; 44; 61; 104]. Дискусійними залишаються питання про природу цього явища, його місце серед інших дефектів правозастосування, ознаки, підстави виникнення та форми прояву. Хоча проблематика судових помилок уже неодноразово ставала предметом спеціальних наукових досліджень, рівень її концептуального опрацювання все ще не можна визнати достатнім. Саме цим пояснюється відсутність цілісного підходу, який

одночасно був би придатним і для теоретичного пояснення цього явища, і для його практичного виявлення та усунення.

Звернення до загальномовних джерел демонструє, що термін «помилка» традиційно пов'язується з неправильністю в обчисленнях, написанні, поведінці або з хибністю отриманого результату [28, с. 1041]. Певний евристичний інтерес становить і підхід, відображений у словнику Ф.А. Брокгауза та І.А. Єфрона, де помилка фактично виводиться з невідповідності між об'єктивними вимогами права, фактичними обставинами та уявленням суб'єкта про них. Такий підхід є цінним тим, що дозволяє використовувати його як універсальну аналітичну модель для дослідження різних різновидів юридичних помилок. У спеціальній юридичній літературі помилку зазвичай пов'язують із негативним результатом неправильної діяльності уповноваженого суб'єкта, який виникає на певному етапі юридичного процесу та тягне відповідні правові наслідки. У сфері адміністративного судочинства джерелами такої неправильності можуть бути як дефекти застосування норм матеріального чи процесуального права, так і порушення принципів правосуддя, логічні хиби судового мислення, індивідуально-психологічні особливості судді та інші чинники, що впливають на хід і результат судового розгляду. У підсумку це може спричинити як процедурні, так і змістовні дефекти адміністративного процесу, наслідком яких стає ухвалення неправосудного рішення. Водночас під неправосудним рішенням у межах цього дослідження доцільно розуміти рішення, яке є незаконним, необґрунтованим і несправедливим.

У наукових джерелах немає одноманітності і в безпосередньому визначенні судової помилки. Так, Л.М. Ніколенко характеризує її як юридичний факт процесуального характеру, відображений в судовому акті, який призводить до порушень цільових установок судочинства, наслідками чого стає порушення прав та законних інтересів [112, с. 423]. Б.В. Мороз пов'язує судову помилку з таким результатом судової діяльності, який не збігається з метою судочинства, а також виконанням його основних завдань [107, с. 61]. І.Л. Петрухін наголошує на тому, що йдеться про помилки у

практичній діяльності особливого органу держави – суду, покликаного здійснювати правосуддя. Н.М. Кушнір визначає судову помилку як неправомірну дію (бездіяльність) уповноваженого суб'єкта (судді), вчинену незалежно від його вини, відображену в конкретному процесуальному документі, яка порушує норми процесуального і (або) матеріального права, спричиняє недосягнення мети та невиконання завдань судочинства, в результаті якої конкретне судове рішення може бути скасоване чи змінене як вищою судовою інстанцією, так і судом першої інстанції [89, с. 74]. Схожого підходу дотримується й Н.М. Савчин, яка також пов'язує судову помилку з дією або бездіяльністю суду, зафіксованою в рішенні та такою, що зумовлює недосягнення мети судочинства [138, с. 28]. На думку М.М. Вопленка, правозастосовча (зокрема й судова) помилка є результатом владної діяльності спеціальних суб'єктів правозастосування, який суперечить нормам матеріального або процесуального права, не забезпечує досягнення істинних цілей правового регулювання та визнається помилковим компетентним органом в особливому акті. І.М. Зайцев визначав судову помилку як дію судових працівників, що не відповідає цілям правосуддя, або наслідки такої дії [56, с. 8]. Ю.І. Кравець, зі свого боку, вважає, що судова помилка це явище, коли рішення суду містить неточності, неправильні тлумачення фактів чи норм (матеріального чи процесуального) права, неврахування важливих доказів, порушення процесуальних норм, недотримання конституційних прав і свобод особи, а також міжнародних стандартів справедливого правосуддя, що може призвести до прийняття неправильного процесуального рішення та неправомірних наслідків для сторін та інших учасників кримінального провадження [82, с. 187].

Множинність наведених дефініцій не слід сприймати як прояв доктринальної хаотичності. Навпаки, для наукового пізнання складних правових явищ така варіативність є закономірною. Кожен дослідник акцентує увагу на певному аспекті судової помилки – її результативному, функціональному, процесуальному, аксіологічному чи інституційному вимірі.

Саме тому різні визначення не стільки взаємно виключають одне одного, скільки формують багатовимірне уявлення про це явище. Сукупність таких підходів розширює наукове бачення судової помилки, дозволяє точніше встановити її зміст, структуру та наслідки, а також створює підґрунтя для подальшого формулювання авторського визначення, більш адаптованого до специфіки адміністративного судочинства.

У сучасній правовій доктрині судова помилка осмислюється не лише як факт наявності певного дефекту в судовій діяльності, а і як предмет спеціального теоретико-правового аналізу. Йдеться про її оцінювання за допомогою визначених критеріїв і процедур, які дають змогу розмежувати звичайну процесуальну неточність, істотний дефект правозастосування, підстави для скасування чи зміни судового акта, а також підстави для дисциплінарного реагування, яке не збігається за своїм змістом із процесуальним механізмом виправлення судового рішення [110]. У межах загальнотеоретичного та процесуального осмислення цієї проблематики сформувалося кілька підходів, що не виключають, а взаємно доповнюють один одного.

Насамперед поширеним є підхід, відповідно до якого судова помилка встановлюється через призму законності, обґрунтованості, а також належного рівня мотивування й доказування. За такого бачення вона постає як вада у структурі правозастосування, де порушується послідовність переходу від встановлення фактичних обставин до їх юридичної кваліфікації та формулювання висновку. Усунення такого дефекту має здійснюватися у процедурах інстанційного перегляду або в межах спеціальних процесуальних механізмів. Зазначений підхід деталізується у працях Р. Алексія, Р. Адлера [180] та Н. МакКорміка [191], які пов'язують належність судового рішення з вимогами раціональної та підконтрольної перевірки аргументації, логічної послідовності міркувань і релевантності використаних доводів. У сфері доказування важливим є також акцент на тому, що джерелом судової помилки нерідко стають хиби у встановленні фактів, оцінці доказового матеріалу та

переході від доказової інформації до підсумкових висновків; такий вимір ґрунтовно досліджується, зокрема, М. Таруффо [194].

Інший напрям пов'язаний із відмежуванням процесуального та дисциплінарно-деліктного оцінювання судової помилки. У процесуальному аспекті її встановлення спрямоване на відновлення порушених прав і забезпечення правильності судового рішення шляхом його скасування, зміни або передачі справи на новий розгляд. Натомість дисциплінарний вимір стосується оцінки професійної поведінки судді та не може підміняти собою механізми судового контролю. Саме такий підхід відображено і в європейських стандартах суддівської етики [192], відповідно до яких відповідальність судді не повинна перетворюватися на каральну реакцію лише за зміст ухваленої ним правової позиції, якщо виявлений дефект підлягає усуненню передусім процесуальними засобами.

Окрема група дослідників, зокрема І.Б. Коліушко та Р.О. Куйбіда [76], пропонує оцінювати судову помилку через співвідношення із метою та завданнями судочинства. За такого підходу визначальними стають не лише сам факт порушення, а насамперед його істотність і вплив на остаточний результат розгляду справи.

Помітне місце посідає також підхід, що поєднує оцінку судової помилки з вимогами верховенства права, правової визначеності, рівності сторін, справедливого процесу та доступу до суду. У цьому контексті, як зазначають М. Баклі, Д. Харріс [189], А. Барак [182] та інші автори, помилка може виявлятися не тільки у хибному застосуванні чи тлумаченні норми, а й у недоліках самого судового обґрунтування, які знижують передбачуваність правозастосування. У європейському правовому просторі відповідні орієнтири послідовно вироблені у практиці ЄСПЛ, насамперед щодо змісту принципу правової визначеності, допустимих меж повторного перегляду остаточних судових рішень (*res judicata*), а також критеріїв доступу до касаційного перегляду як складової права на суд.

Самостійне значення має і процесуалістичний підхід, у межах якого

оцінювання судової помилки ставиться у залежність від меж перегляду та стандартів контролю, що застосовуються судами вищих інстанцій. У порівняльній процесуальній теорії це пояснюється відмінностями моделей судового контролю та інституційною роллю окремих ланок судової системи. Таке бачення, зокрема, розгорнуто в працях М. Дамаски [187], який аналізує континентальну модель апеляції та касації крізь призму функціонального розмежування їх повноважень і допустимих меж повторного розгляду.

Сукупність наведених доктринальних позицій дає підстави розглядати оцінювання судової помилки як нормативно зумовлений процес, у якому поєднуються критерії законності та обґрунтованості, стандарти доказування і мотивування, вимоги справедливого судового розгляду та правової визначеності, критерій істотності порушення, а також інституційні межі апеляційного і касаційного контролю.

Якщо аналізувати категорію судової помилки з прикладних позицій, стає помітно, що в юридичній літературі це явище найчастіше осмислюють у трьох взаємопов'язаних аспектах: гносеологічному, праксеологічному та телеологічному.

Гносеологічний аспект пов'язаний із пізнавальною та інтелектуальною діяльністю судді. У цьому аспекті судова помилка постає як наслідок дефекту мисленнєвого процесу, що виражається у неправильному сприйнятті, опрацюванні або тлумаченні інформації, яка має значення для справи. Йдеться також про порушення вимог логічного мислення, наслідком чого стають хибні висновки під час оцінювання юридично значущих фактів та обставин. У межах цього аспекту акцентується, що судова помилка, як правило, має ненавмисний характер і пов'язана з психологічними механізмами сприйняття та інтелектуальної обробки інформації. Оскільки судові рішення є результатом складної когнітивної діяльності, воно може зазнавати впливу різноманітних пізнавальних викривлень. Саме тому дослідження судової помилки в гносеологічному аспекті потребує звернення не лише до юридичних, а й до психологічних чинників, які впливають на формування суддівського висновку.

Такий аспект дає змогу глибше пояснити, яким чином недоліки пізнання та логічного аналізу трансформуються у дефекти правосуддя. Водночас він вказує на потребу формування у майбутніх суддів не лише навичок комплексного та неупередженого правового аналізу, а й здатності до критичного мислення та розуміння основ когнітивної психології.

Певна частина дослідників заперечує юридичну значущість помилок мислення, вважаючи, що внутрішні інтелектуальні хиби не можуть самі по собі кваліфікуватися як судові помилки [53; 69; 111]. Така позиція не видається переконливою. Безперечно, мислення і когнітивні процеси становлять основу будь-якої людської діяльності, включаючи судову. І хоча сама по собі внутрішня розумова діяльність не є об'єктом прямого правового регулювання, її результати набувають зовнішнього юридичного вираження у процесуальних актах і діях. Зокрема, суд зобов'язаний відобразити результати оцінки доказів у мотивувальній частині рішення, пояснивши, з яких причин одні докази були покладені в основу висновків, а інші – відхилені. Тому, попри те що думки судді як внутрішній психічний процес залишаються поза межами безпосереднього правового впливу, їх об'єктивація у формі судового акта вже підлягає юридичній оцінці. Через це дослідження когнітивної сторони діяльності судді є необхідним для розкриття природи судової помилки, адже процесуальне рішення безпосередньо залежить від того, як саме були сприйняті, осмислені та оцінені факти справи.

Праксеологічний аспект зосереджується на зовнішньому прояві діяльності суду, тобто на відповідності дій судді вимогам закону та процесуальної форми. У цьому аспекті судова помилка виражається як неправомірна дія або бездіяльність судді, пов'язана з неправильним застосуванням норм матеріального права чи порушенням процесуальних норм.

Процесуальне право визначає порядок здійснення адміністративного судочинства, охоплюючи питання подання позову, розгляду справи, порядку оскарження та інші процедурні аспекти. Матеріальне право, зі свого боку, встановлює зміст прав та обов'язків учасників відповідних правовідносин. У

сфері адміністративного судочинства процесуальні порушення можуть проявлятися в недотриманні строків, неправильному визначенні меж предмета і підстав позову, порушенні правил доказування, неналежному ознайомленні сторін з матеріалами справи та в інших відхиленнях від установленої процедури. Помилки у застосуванні матеріального права мають місце тоді, коли суд не застосовує належну норму, застосовує ту, яка не підлягала застосуванню, або надає їй неправильного змісту. Наслідком таких відхилень стають судові рішення, що не відповідають вимогам законності та не забезпечують справедливого вирішення спору.

У праксеологічному аспекті судова помилка постає вже не як абстрактний збій мислення, а як відступ від установлених стандартів професійної юридичної діяльності. Вона може виявлятися у неправильному застосуванні правових норм, ігноруванні обов'язкових процедурних вимог, недотриманні правил судового розгляду. Подібні відхилення негативно впливають не лише на результат конкретної адміністративної справи, а й на функціонування системи адміністративної юстиції загалом. Саме тому цей аспект має важливе значення для оцінки діяльності судді крізь призму вимог законності та верховенства права.

Телеологічний аспект пов'язаний із цілями адміністративного судочинства. У його межах судову помилку слід розглядати як такий результат судової діяльності, який не забезпечує досягнення цілей, заради яких функціонує адміністративна юстиція. Саме тому закономірно постає питання про зміст тих цілей адміністративного судочинства, на реалізацію яких судова помилка впливає негативно.

Аналіз Кодексу адміністративного судочинства України засвідчує, що законодавець прямо не формулює цілі цього виду судочинства, обмежуючись визначенням його завдань. Водночас поняття «цілі» та «завдання» не є тотожними. Цілі окреслюють стратегічний напрям діяльності та її очікуваний результат, тоді як завдання визначають конкретні способи і дії, через які цей результат має бути досягнутий. За відсутності чітко сформульованої мети

адміністративного судочинства ускладнюється розуміння його функціонального призначення. Це, зі свого боку, створює додаткові труднощі для побудови цілісної концепції судової помилки в адміністративному судочинстві. Законодавче визначення мети є важливим не лише для глибшого осмислення природи адміністративної юстиції, а й для вироблення критеріїв оцінювання діяльності адміністративних судів і, відповідно, для встановлення змісту та меж судової помилки. Показово, що у першому проєкті Кодексу адміністративного судочинства України 2004 року мета (ціль) та завдання були розмежовані, а метою визначався захист прав, свобод, охоронюваних законом інтересів заявників, громадських і державних інтересів від неправомірних рішень і дій (бездіяльності) відповідачів [120, с. 87]. Саме таке формулювання, на наш погляд, доцільно закріпити і в чинному законодавстві.

У межах телеологічного аспекту діяльність суду не може оцінюватися виключно з позицій формального додержання нормативних приписів. Кожна процесуальна дія повинна бути підпорядкована досягненню законодавчо визначеної мети адміністративного судочинства. За такого підходу судова помилка постає не просто як відхилення від норми, а як вияв розриву між цільовим призначенням адміністративного судочинства і фактичним результатом судової діяльності. Подібне бачення дає змогу виявляти не лише окремі дефекти судового розгляду, а й ширші системні недоліки адміністративної юстиції, які перешкоджають реалізації її функціонального призначення. Водночас воно створює підґрунтя для формулювання пропозицій щодо вдосконалення судових процедур і коригування положень КАС України з метою максимального наближення практики адміністративного судочинства до його дійсних цілей. Значення цього аспекту полягає також у тому, що він орієнтує дослідження не лише на фіксацію наявних проблем, а й на вироблення практичних рішень, спрямованих на підвищення якості та ефективності адміністративного правосуддя.

Поєднання гносеологічного, праксеологічного та телеологічного аспектів забезпечує цілісніше розуміння судової помилки в адміністративному

судочинстві, воно дає змогу точніше ідентифікувати проблемні зони в судовому процесі та розробляти цілеспрямовані стратегії для їх подолання. Це комплексне бачення зміцнює підґрунтя для розроблення ефективних методів усунення та запобігання судових помилок, спрямованих на підвищення ефективності функціонування системи адміністративних судів.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що судова помилка в адміністративному судочинстві підлягає розгляду у кількох значеннях. Зокрема, у вузькому значенні її доцільно визначати залежно від конкретно обраного аспекту (гносеологічного, праксеологічного та телеологічного) або їх комбінації. Взаємозв'язок і взаємообумовленість гносеологічного, праксеологічного та телеологічного аспектів формує комплексне розуміння, цілісне сприйняття цього явища в адміністративному судочинстві. Ця інтеграція різних перспектив дає змогу охарактеризувати судову помилку забезпечуючи глибоке та багаторівневе осмислення її природи. У широкому – під судовою помилкою в адміністративному судочинстві можна розуміти процесуальну діяльність судді, пов'язану з неправильним сприйняттям, аналізом або відтворенням правових норм, що виразилася в ухваленні судового рішення, не здатного досягти мети адміністративного судочинства.

Незважаючи на запропоноване трактування, ми залишаємося прихильниками позиції, згідно з якою визначення поняття «судова помилка» повинно уникати зайвої деталізації та перевантаженості якісними характеристиками. Сміслові нагромадження, незважаючи на їхню правильність і фактичну обґрунтованість, утруднюють сприйняття і ускладнюють розуміння суті судової помилки. Внаслідок чого, під судовою помилкою в адміністративному судочинстві ми пропонуємо розуміти «відхилення від досягнення мети адміністративного судочинства, що підлягає виправленню». Це визначення, на нашу думку, не лише повністю відображає сутність судової помилки, а й відповідає критеріям точності та ясності, притаманним юридичній термінології.

Продовжуючи дослідження, варто наголосити, що в нерозривному зв'язку

з поняттям «судова помилка» слід розглядати і її ознаки. В іншому разі зберігатиметься ризик того, що це поняття може бути використане для позначення інших явищ або процесів. Проведений аналіз сутності та юридичного значення судової помилки в адміністративному судочинстві дозволяє нам виділити такі її основні ознаки:

1. Наявність судового розгляду адміністративної справи, яке отримало свою фіксацію в судовому рішенні.

Судова помилка набуває зовнішнього вираження саме через судове рішення, в якому фіксується результат розгляду адміністративної справи. Наявність такого рішення свідчить про об'єктивне закріплення відхилення від мети адміністративного судочинства незалежно від того, чи була відповідна помилка згодом виявлена й усунена. Інакше кажучи, існування судової помилки не ставиться у залежність від подальшого перегляду рішення або від моменту набрання ним законної сили.

Ця ознака безпосередньо пов'язана з тим, що судова помилка є результатом діяльності не будь-якого учасника процесу, а саме суду як спеціального суб'єкта правозастосування. Правозастосування являє собою владно-організуючу діяльність компетентних органів і посадових осіб, яка здійснюється у встановленому процедурному порядку та полягає в індивідуалізації правових норм щодо конкретної життєвої ситуації шляхом ухвалення відповідного акта застосування права. У формально-логічному розумінні це процес підведення конкретного випадку під загальне правове правило з подальшим прийняттям індивідуального рішення [141, с. 388].

У межах адміністративного судочинства таким суб'єктом правозастосування виступає саме суд. Тому неправильне тлумачення або застосування норми права, допущене іншими учасниками процесу – сторонами, їх представниками чи іншими учасниками судового адміністративного процесу, – не може кваліфікуватися як судова помилка. Зазначені особи не наділені владними повноваженнями щодо ухвалення судового рішення, а отже, їхня діяльність не породжує помилки в акті правосуддя як такому. Натомість дії

судді, вчинені під час здійснення ним своїх повноважень у конкретній справі, можуть зумовити ухвалення рішення, що не відповідає вимогам Конституції України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших нормативно-правових актів. Якщо ж ідеться про помилки, допущені іншими суб'єктами правозастосування, то вони мають іншу правову природу – прокурорську, нотаріальну тощо – і не можуть бути ототожені із судовими. Дії учасників процесу в такому разі слід розглядати лише як чинники, що можуть сприяти виникненню помилки з боку суду, але не утворюють її самі по собі.

Вирішальна роль у правозастосуванні в адміністративному судочинстві належить адміністративному суду, який реалізує владні повноваження задля ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, а також прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Тому судовою помилкою в адміністративному судочинстві може визнаватися лише та помилка, якої припустився спеціальний суб'єкт правозастосування – суддя адміністративного суду – під час розгляду й вирішення конкретної адміністративної справи. Така помилка виникає у процесі здійснення правосуддя, який охоплює судове юридичне пізнання, визначається місцем адміністративного суду в механізмі правового регулювання, цілями та завданнями адміністративного судочинства, а також отримує нормативне вираження у процесуальній діяльності суду й у прийнятому ним рішенні.

2. Наявність припущення.

Ще однією ознакою судової помилки є її первісне існування у формі припущення. Для ініціювання процедури її усунення достатньо обґрунтованого припущення про наявність дефекту в судовому рішенні. Уже в межах спеціальної процедури перегляду або виправлення відбувається перехід від імовірності до юридично встановленої визначеності.

У науковій літературі, однак, висловлюється й інша позиція, відповідно до якої судова помилка виникає лише з моменту її офіційного визнання уповноваженою судовою інстанцією. Такий підхід фактично заперечує ознаку припущення. Б.В. Красильников, зокрема, виходить із презумпції правосудності

судового акта, за якою навіть очевидний дефект рішення не набуває статусу судової помилки доти, доки він не буде встановлений у передбаченому законом порядку та офіційно визнаний державою. Видається, що джерело цієї дискусії полягає насамперед у різному розумінні моменту виникнення судової помилки. У літературі таким моментом пропонується вважати або ухвалення рішення, що містить дефект, або виявлення цього дефекту, або ж його остаточне усунення уповноваженим судом. Якщо виходити з перших двох підходів, судова помилка справді існує як імовірність, тоді як у третьому випадку вона постає вже як офіційно констатована юридична визначеність.

Саме обраний підхід до часу виникнення судової помилки впливає і на зміст відповідної дефініції. Так, у наведеній Б.В. Красильниковим концепції судова помилка в цивільному судочинстві визначається як допущене судом відхилення від цілей і завдань судочинства, встановлене в процесуальному порядку уповноваженою судовою інстанцією. За такого розуміння ознака припущення дійсно відсутня, оскільки помилка ототожнюється вже не з самим дефектом, а з фактом його офіційного визнання.

3. Наявність спеціального порядку направленного на усунення судової помилки.

Судова помилка в адміністративному судочинстві не усувається довільно, а підлягає виправленню в межах спеціально встановлених законом процедур. Відповідний порядок визначається нормами Кодексу адміністративного судочинства України. Так, описки та очевидні арифметичні помилки виправляються судом у порядку письмового провадження (ст. 253 КАС України) [73]. Окрім цього, законодавством передбачено процесуальні механізми виправлення помилок судів нижчих інстанцій у межах апеляційного та касаційного перегляду судових рішень (глави 1, 2 розділу III КАС України), а також шляхом перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами (глава 3 розділу III КАС України).

4. Наявність спеціального суб'єкта, що визнає факт судової помилки.

Повноваження щодо встановлення факту судової помилки та її усунення

належать виключно суду. Такі повноваження можуть реалізовувати як суди першої інстанції, так і суди вищих інстанцій. Водночас вищі суди уповноважені виправляти не лише помилки нижчестоящих судів, а й власні. Якщо ж ідеться про визнання помилки тим самим судом, який ухвалив відповідне рішення, то це становить прояв судового самоконтролю.

Учасники адміністративного судочинства не наділені правом офіційно кваліфікувати певний дефект як судову помилку, однак можуть ініціювати процедури, спрямовані на її усунення. Так, учасники справи, їхні представники, а також інші учасники судового адміністративного процесу, виявивши в рішенні суду описки або очевидні арифметичні помилки, мають право звернутися із заявою про їх виправлення. За результатами розгляду такої заяви суд постановляє ухвалу про внесення відповідних виправлень або про відмову у їх внесенні.

Решта судових помилок усуваються переважно в порядку апеляційного чи касаційного перегляду судових рішень. Якщо особа вважає, що у рішенні суду допущено помилку, вона може скористатися передбаченими законом засобами оскарження. Учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси чи обов'язки, мають право подати апеляційну скаргу на рішення суду першої інстанції, а після апеляційного перегляду – за наявності встановлених КАС України підстав – оскаржити рішення в касаційному порядку. Таке звернення передбачає викладення обґрунтованих вимог до суду та фактично містить вказівку на імовірну наявність помилки в рішенні суду попередньої інстанції. Водночас сама кваліфікація відповідного порушення як судової помилки залишається виключною компетенцією суду, а не особи, яка подає скаргу.

5. Наявність специфічного характеру доказування судової помилки.

Доказування судової помилки має власну специфіку, що відрізняє його від доказування у суді першої інстанції. Ця специфіка виявляється у зміні мети доказування, особливостях предмета доказування, колі його суб'єктів і розподілі процесуальних обов'язків між ними. У судах, які переглядають

судове рішення, доказова діяльність спрямована передусім на встановлення того, чи була допущена судова помилка, чи, навпаки, підстав для такого висновку немає. Саме від відповіді на це питання залежить подальша процесуальна реакція суду: залишення рішення без змін, його зміна, скасування з ухваленням нового рішення або направлення справи на новий розгляд тощо.

Суб'єктний склад доказування загалом залишається подібним до того, що існує у суді першої інстанції: у ньому беруть участь суд та особи, які беруть участь у справі. Разом із тим істотно змінюється предмет доказування. На стадії перегляду він стає ширшим, оскільки охоплює не лише обставини самого спору, а й питання правильності судового розгляду, повноти встановлення фактів, належності застосування матеріальних і процесуальних норм. Змінюється і розподіл обов'язків щодо доказування. Особа, яка подає скаргу, повинна обґрунтувати наявність судової помилки. Інші учасники можуть підтримати цю позицію, заперечити проти неї, подати власні пояснення, докази чи утриматися від активної процесуальної поведінки.

Особливого значення набуває роль суду. Під час апеляційного та касаційного перегляду суд займає більш активну позицію, оскільки сам механізм перегляду сконструйований законодавцем як інструмент пошуку, виявлення і виправлення судових помилок. Саме тому закон у певних випадках дозволяє судам вищих інстанцій виходити за межі доводів скарги. Так, відповідно до ч. 2 ст. 308 КАС України суд апеляційної інстанції не обмежений доводами та вимогами апеляційної скарги, якщо в ході розгляду справи встановлено порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення, або неправильне застосування норм матеріального права. Аналогічно, за ч. 3 ст. 341 КАС України [73] суд касаційної інстанції також може вийти за межі доводів касаційної скарги у випадках виявлення визначених законом процесуальних порушень, а також за потреби врахування правового висновку Верховного Суду, сформульованого після подання касаційної скарги. Це свідчить, що доказування судової помилки має не лише змагальний, а й виразно контрольний характер.

6. Судова помилка не залежить від суб'єктивного ставлення судді.

Судова помилка повинна визнаватися такою незалежно від того, чи був винним суддя, який ухвалив рішення з відповідним дефектом. Інакше кажучи, наявність або відсутність вини не визначає самого факту існування судової помилки. На практиці помилки можуть виникати внаслідок недбалості, самовпевненості, неуважності, випадкового прорахунку або інших чинників. Однак аналіз норм КАС України показує, що в межах процедур виправлення судових помилок питання вини судді не входить до предмета з'ясування. Суд, який перевіряє законність і обґрунтованість рішення, оцінює передусім зовнішні, об'єктивно зафіксовані ознаки помилки, а не внутрішнє психічне ставлення судді до вчиненого.

Поставити існування судової помилки в залежність від вини судді означало б кардинально змінити саме розуміння цього явища. За такого підходу судова помилка зводилася б лише до винного відступу від вимог судочинства. Це, однак, не дозволило б пояснити, чому підлягають скасуванню або зміні ті судові рішення, які є помилковими за своїм змістом, але були ухвалені без доведеної вини судді. У такому разі довелося б створювати окрему теоретичну конструкцію для позначення всіх випадків об'єктивно неправильних, але «невинних» рішень, а також пояснювати, що саме усувається в процесі їх перегляду, якщо не судова помилка.

До того ж пов'язування судової помилки з виною судді істотно ускладнило б і саму процедуру її встановлення. Суб'єкт, уповноважений констатувати наявність помилки, був би змушений у кожному конкретному випадку окремо досліджувати психічне ставлення судді до своїх дій, форму та ступінь його вини, а також вплив цих обставин на результат розгляду справи. На сьогодні універсальних і придатних до практичного застосування критеріїв такого розмежування не вироблено. Більше того, перспективи створення подібних критеріїв видаються вкрай сумнівними. Побічним підтвердженням цього є і втрата чинності ст. 375 КК України, яка встановлювала відповідальність за постановлення завідомо неправосудного рішення. У

Рішенні від 11.06.2020 р. № 7-р/2020 Конституційний Суд України зазначив, що в цій нормі не було визначено критеріїв, за якими можна встановити, яке саме рішення є неправосудним, а також не було розкрито змісту словосполучення «завідомо неправосудний», що створювало можливість неоднозначного тлумачення складу злочину та зловживань у правозастосуванні [145]. Отже, навіть у площині кримінально-правової відповідальності законодавець не зміг виробити чітких орієнтирів для відмежування неправосудного рішення від правосудного. За таких умов спроба побудувати універсальні критерії розмежування судових помилок залежно від вини судді виглядає ще менш реалістичною.

З огляду на це більш переконливим є підхід, за якого судова помилка розглядається як об'єктивний дефект судового рішення або процесу його ухвалення, а не як явище, невіддільно пов'язане з особистою виною судді. Такий підхід дає змогу зберегти цілісне розуміння судової помилки як відхилення від досягнення мети судочинства та не змішувати процедури виправлення помилок із процедурами юридичної відповідальності судді.

Отже, ми вважаємо, що концепція судової помилки, яка залежить від наявності вини судді, не тільки теоретично, а й практично неспроможна. Підхід, що передбачає залежність помилки від особистої вини судді, ускладнює розуміння судової помилки як явища, не пов'язаного з персональною відповідальністю, а спрямованого на виправлення «відхилень від досягнення мети судочинства». Судова помилка може містити в собі як ненавмисні дії, так навмисні дії суб'єкта правозастосування – судді. Однак не можна не погодитися з тим, що це є істотною відмінною ознакою судової помилки від помилок, що трапляються в іншій професійній діяльності.

Насамкінець слід відзначити, що судова помилка в адміністративному судочинстві являє собою підсумок судової діяльності, який вказує на невідповідність досягнутого результату цілям адміністративного судочинства. Вона сигналізує про те, що захист прав і законних інтересів суб'єктів права шляхом адміністративного правосуддя було надано лише частково, або не було

забезпечено зовсім. У такому контексті судова помилка також являє собою відхилення від конституційних засад судочинства. Незалежно від причин, будь-яка судова помилка потребує обов'язкового виправлення, тому що її наявність призводить до втрати самого сенсу правосуддя, що підриває довіру до судової влади зокрема і до влади загалом.

1.2. Класифікація та види судових помилок

Судова помилка являє собою один із найскладніших і найбільш багатогранних проявів судової діяльності. Незважаючи на значний інтерес до цієї теми з боку дослідників, сутність, природа та причини виникнення судових помилок залишаються дискусійними. Це пов'язано з тим, що судові помилки охоплюють широкий спектр відхилень – від описок до суттєвих порушень процесуальних норм. З огляду на настільки різноманітний характер, глибоке розуміння природи та причин виникнення судових помилок неможливе без їхньої комплексної класифікації.

Пізнання правових явищ і розв'язання юридичних проблем неможливі без використання належного інструментарію наукового аналізу. Одним із таких базових інструментів у правознавстві є класифікація, за допомогою якої складні та різноманітні явища впорядковуються за найбільш істотними ознаками. Її значення полягає не лише у впорядкуванні матеріалу, а й у створенні передумов для більш глибокого осмислення досліджуваного об'єкта, виявлення внутрішніх зв'язків між його елементами та встановлення закономірностей його функціонування.

Для дослідження судових помилок класифікація має особливу методологічну цінність. Саме вона дає змогу системно охарактеризувати це складне правове явище, виокремити його різновиди, простежити типові причини виникнення та оцінити наслідки для правосуддя. Поділ судових помилок за певними критеріями створює підґрунтя не тільки для теоретичного

осмислення, а й для вироблення прикладних підходів до їх попередження та усунення.

Підставою для класифікації можуть слугувати різні ознаки, однак найбільше значення мають ті з них, які відображають сутнісні характеристики судової помилки та її вплив на процес здійснення правосуддя. Саме такі критерії дозволяють виявити реальний масштаб негативного впливу помилок і виробити адекватні правові механізми реагування. У сучасній юридичній літературі запропоновано кілька основних підходів до класифікації судових помилок, серед яких насамперед слід виділити такі.

1. Залежно від впливу на правову долю судового рішення, судові помилки можна поділити на: суттєві та несуттєві.

Несуттєві судові помилки не зумовлюють скасування чи зміни судового рішення, однак це не означає, що вони позбавлені практичного значення. Такі порушення здатні негативно позначатися на строках розгляду справ, ускладнювати реалізацію процесуальних прав учасників та загалом знижувати якість судочинства. У сфері адміністративного судочинства одним із найбільш поширених проявів таких помилок є недодержання процесуальних строків. Воно може виражатися у затягуванні розгляду справи, несвоєчасному повідомленні учасників процесу, порушенні строків ухвалення чи оприлюднення судового рішення тощо. Подібні відхилення зазвичай не змінюють юридичної сутності самого рішення, проте створюють додаткові часові й фінансові витрати для сторін, ускладнюють доступ до правосуддя і негативно впливають на рівень довіри до судової системи. Як правило, такі помилки є зовні помітними, легко фіксуються під час первинного ознайомлення з матеріалами справи чи текстом судового акта і не потребують складної аналітичної роботи для їх встановлення.

Суттєві судові помилки, на відміну від несуттєвих, мають значно серйозніші наслідки, оскільки зачіпають законність або обґрунтованість судового рішення і здатні вплинути на кінцевий результат розгляду справи. Саме такі помилки становлять підставу для скасування або зміни судового акта.

Показово, що суд апеляційної інстанції відповідно до ч. 1 ст. 308 КАС України перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів та вимог апеляційної скарги на підставі наявних у справі та додатково поданих доказів [73]. Це означає, що рішення, ухвалене з порушенням норм матеріального чи процесуального права, а також таке, що не підтверджене матеріалами справи або суперечить їм, не може зберігати свою стабільність.

У межах КАС України незаконним слід вважати рішення, постановлене всупереч приписам матеріального права або з порушенням норм процесуального права. Необґрунтованість же виявляється тоді, коли суд неповно з'ясував обставини, що мають значення для справи, визнав доведеними факти, які належними доказами не підтверджені, або коли висновки, викладені в рішенні, не відповідають фактичним обставинам спору. Незаконність і необґрунтованість тісно пов'язані між собою: рішення, ухвалене з порушенням правових норм, не може вважатися належно обґрунтованим, так само як і рішення, що суперечить фактичним обставинам справи, не здатне відповідати вимогам законності в її змістовному розумінні. Саме тому вимога до судового рішення бути одночасно законним і обґрунтованим має принциповий характер для досягнення справедливого результату.

Необґрунтованість рішення може бути зумовлена як юридичними, так і фактичними викривленнями. У першому випадку йдеться про застосування неналежної норми права або про її неправильне тлумачення, у другому – про розбіжність між судовими висновками та реально встановленими обставинами, підтвердженими доказами. Обидва різновиди таких дефектів негативно впливають на авторитет правосуддя, оскільки ставлять під сумнів спроможність суду досягти справедливого й правомірного вирішення спору. Саме тому розмежування суттєвих і несуттєвих помилок має не лише теоретичне, а й значне практичне значення.

У профільній науковій літературі присутня позиція, згідно з якою поняття «судова помилка» має обмежуватися лише тими порушеннями, які потягли скасування або зміну судового рішення. Проте, на наш погляд, така позиція

видається надто вузькою. Вона фактично звужує зміст судової помилки до кола формально визначених підстав перегляду судових актів і не охоплює інших відхилень, які хоч і не змінюють остаточного результату справи, проте все одно свідчать про недоліки у здійсненні правосуддя. Більш переконливим є підхід, за яким судова помилка охоплює всі неправильності, допущені судом у процесі розгляду справи, незалежно від того, чи стали вони підставою для скасування або зміни рішення.

Підстави для перегляду судового акта, прямо закріплені в законі, відображають лише найбільш серйозні дефекти правозастосування, які мають істотний вплив на долю рішення. Проте це не означає, що інші, менш значущі відхилення втрачають характер судової помилки. Формальні процесуальні порушення або окремі недоліки в оцінці доказів, які не вплинули на результат справи, так само свідчать про відхилення від належних стандартів судової діяльності, а відтак підлягають включенню до ширшого поняття судової помилки.

2. Залежно від об'єктивного сприйняття, судові помилки можна поділити на: очевидні та неочевидні.

До очевидних належать такі помилки, які без істотних труднощів виявляються зі змісту судового рішення або з перебігу процесуальних дій. Їх відзначає ясність, недвозначність і відносна простота розпізнавання, тому в багатьох випадках наявність помилки може встановити навіть особа без спеціальної юридичної підготовки. Прикладами подібних дефектів є описки, очевидні арифметичні помилки, явне порушення процесуальних строків, неправильне зазначення нормативних приписів тощо.

Неочевидні судові помилки мають іншу природу. Їх неможливо встановити шляхом поверхневого ознайомлення з текстом рішення або окремими процесуальними документами, оскільки для їх виявлення необхідний змістовний юридичний аналіз. У таких випадках потрібно оцінювати не лише зовнішню форму судового акта, а й правильність тлумачення правових норм, повноту встановлення фактичних обставин, належність правової аргументації,

відповідність висновків суду усталеній практиці правозастосування. Найчастіше неочевидні помилки проявляються у неправильному розумінні змісту правової норми, викривленій оцінці юридично значущих фактів або хибному застосуванні загальних принципів права. Їх встановлення та усунення зазвичай потребують спеціальних знань, належної професійної підготовки й практичного досвіду.

Очевидні помилки, як правило, усуваються простіше і можуть бути виправлені на ранніх стадіях процесу. Саме з цією метою ч. 1 ст. 253 КАС України передбачає право суду, який постановив рішення, з власної ініціативи або за заявою учасника справи чи іншої заінтересованої особи виправити допущені в судовому рішенні цього суду описки, очевидні арифметичні помилки незалежно від того, набрало судове рішення законної сили чи ні [73]. Неочевидні ж помилки, навпаки, вимагають значно складнішої процедури виявлення. Їх небезпека полягає насамперед у прихованому характері: вони можуть залишатися непоміченими тим самим судом, який безпосередньо досліджував докази та вирішував спір по суті. Через це такі дефекти часто стають предметом виявлення вже на стадії апеляційного перегляду.

3. Залежно від функціональної приналежності застосовуваних норм, судові помилки можна поділити на: матеріальні та процесуальні.

Матеріальні помилки пов'язані з дефектами у застосуванні норм матеріального права, що безпосередньо впливає на юридичну оцінку встановлених судом обставин. Частина 2 ст. 317 КАС України відносить до неправильного застосування норм матеріального права неправильне тлумачення закону, застосування закону, який не підлягав застосуванню, а також незастосування закону, який підлягав застосуванню [73]. У подібних випадках фактична сторона спору може бути встановлена правильно, однак її юридичне осмислення виявляється помилковим, що, зі свого боку, зумовлює неправильне вирішення справи.

Процесуальні помилки стосуються порушення порядку судового розгляду, тобто недодержання правил і процедур, установлених процесуальним

законом. Вони можуть виявлятися у найрізноманітніших формах: у порушеннях, пов'язаних із формуванням складу суду, забезпеченням процесуальних прав учасників, дослідженням доказів, дотриманням процесуальних строків та інших вимог належної судової процедури. Відповідно до ч. 3 ст. 317 КАС України до таких порушень, зокрема, належать: розгляд справи неповноважним складом суду; участь у постановленні рішення судді, відвід якому був обґрунтовано заявлений; розгляд справи за відсутності належно не повідомленого учасника; ухвалення рішення щодо прав і обов'язків осіб, не залучених до участі у справі; відсутність підпису судді або підписання рішення не тими суддями, які розглядали справу; постановлення рішення суддями, що не входили до складу колегії; а також розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження замість загального, якщо вона підлягала розгляду саме за загальними правилами [73].

Ключова відмінність між цими двома різновидами судових помилок полягає в тому, що матеріальні помилки пов'язані з неправильним визначенням правових наслідків установлених фактів, тоді як процесуальні – з дефектами самої процедури здійснення правосуддя. Це розмежування має принципове значення, оскільки від характеру допущеної помилки залежать як способи її виправлення, так і процесуальні наслідки для судового рішення.

4. Залежно від процесуального реагування, судові помилки можна поділити на: виявлені та латентні.

До виявлених належать ті судові помилки, які були встановлені під час розгляду справи або на стадії перегляду судового акта, незалежно від того, чи потягнули вони скасування або зміну рішення. Їх спільною ознакою є те, що відповідний дефект правозастосування став предметом процесуальної оцінки й отримав зовнішнє фіксування в межах судової процедури. Латентні ж помилки, навпаки, залишаються поза межами офіційного виявлення. Вони не стають підставою для процесуального реагування саме тому, що не були розпізнані ані судом, ані іншими учасниками процесу в порядку, достатньому для їх подальшого усунення. Це, однак, не означає, що такі помилки не існують: вони

об'єктивно присутні в правовій реальності, хоча й не отримують належного юридичного оформлення.

Відмінною рисою латентної судової помилки є її прихований характер. Зовні таке порушення може не проявлятися у формі явного процесуального дефекту або очевидної логічної суперечності, через що воно не піддається простому виявленню. Саме тому латентна помилка не лише складніше ідентифікується, а й, відповідно, не усувається за допомогою звичайних процедур судового контролю. Для виникнення латентності необхідні умови, за яких дефект правозастосування маскується зовнішньою формальною правильністю судового акта або не викликає сумнівів у заінтересованих осіб у межах строків і механізмів оскарження.

Природу латентних судових помилок доцільно розкривати через співвідношення об'єктивної та юридичної істини. У науковій літературі принцип об'єктивної істини в адміністративному процесі пов'язується з обов'язком уповноважених суб'єктів повно, всебічно та неупереджено досліджувати обставини, що мають значення для правозастосовної діяльності. Його зміст зумовлений як завданнями організації законної й доцільної діяльності публічної влади, так і необхідністю охорони прав та законних інтересів громадян, підприємств, установ і організацій [9, с. 73]. У цьому значенні йдеться про такий стандарт судового пізнання, за якого суд повинен створити належні умови для максимально повного встановлення фактичної основи спору.

Разом із тим судове пізнання не зводиться до механічного відтворення фактичної реальності. Його безпосереднім результатом є встановлення юридичної істини, тобто такого образу обставин справи, який формується через процедури доказування, правову кваліфікацію та інтерпретацію норм права. На відміну від об'єктивної істини, що характеризує фактичний стан речей незалежно від правової оцінки, юридична істина завжди пов'язана з тим, які саме факти визнаються юридично значущими, яким доказам надається переконлива сила і яким чином ці обставини співвідносяться з нормами права.

Інакше кажучи, об'єктивна істина належить площині фактичної дійсності, а юридична – площині її процесуально та нормативно опосередкованого відображення.

У межах судового розгляду саме юридична істина отримує закріплення в судовому рішенні та набуває значення офіційної моделі спірних правовідносин. У цьому контексті слушною є позиція Ю.М. Руденко, відповідно до якої, встановлюючи обставини справи, суд сприймає здобуту ним істину як юридичну та фіксує її у відповідному акті правосуддя. Однак зовнішня переконливість і формальна завершеність судового рішення ще не гарантують, що закріплена в ньому юридична істина повністю відповідає об'єктивній дійсності. Саме в цьому розриві й виникає простір для латентної помилки: рішення може мати належну процесуальну форму, але водночас містити прихований дефект у встановленні фактів, їх оцінці або правовому осмисленні, який не був своєчасно розпізнаний.

У практичному вимірі це означає, що частина судових помилок не потрапляє до сфери офіційного процесуального реагування, оскільки відповідні рішення не оскаржуються або ж наявний у них дефект не ідентифікується як підстава для перегляду. Через це латентні помилки не відображаються у статистичних показниках діяльності судів, хоча реально впливають на якість правосуддя. Їх прихований характер спричиняє подвійний негативний ефект: з одного боку, шкода завдається конкретним приватним чи публічним інтересам, а з іншого – спотворюється уявлення про фактичний рівень якості судової діяльності, оскільки частина дефектів правозастосування залишається поза офіційним обліком.

Латентні судові помилки становлять особливу загрозу для забезпечення справедливого й ефективного правосуддя саме тому, що вони не активують наявні механізми виправлення. За відсутності процесуальної фіксації такі дефекти не можуть бути усунені в межах стандартних процедур перегляду. З огляду на це зменшення рівня латентності пов'язується не стільки з розширенням формальних процедур, скільки із загальним підвищенням якості

судової та представницької діяльності. Йдеться передусім про вдосконалення професійної підготовки суддів, розвиток навичок правового аналізу, посилення стандартів мотивування, а також підвищення якості роботи адвокатури, яка здатна своєчасно виявляти приховані дефекти судового розгляду і ініціювати належне процесуальне реагування.

5. Залежно від обсягу, судові помилки можна розділити на: повні та часткові.

До повних належать такі судові помилки, за яких дефект правозастосування охоплює рішення в цілому і робить неможливим збереження його юридичної сили без повного скасування. Зазвичай ідеться про істотні порушення норм матеріального або процесуального права, які не можуть бути усунуті шляхом точкового коригування окремих частин судового акта. Джерелом таких помилок можуть бути серйозні вади у встановленні фактичних обставин, неправильна оцінка доказів, хибне тлумачення норм права або некоректне визначення юридичних наслідків, що впливають із рішення. Їх визначальною рисою є те, що завдана шкода не усувається без анулювання всього судового акта. Саме з цієї причини законодавець нерідко закріплює відповідні порушення як безумовні підстави для скасування судового рішення, зокрема в ч. 3 ст. 317 КАС України [73], ч. 3 ст. 277 ГПК України [42], ч. 3 ст. 376 ЦПК України [173], ч. 2 ст. 412 КПК України [84].

Інший характер мають часткові судові помилки. Вони не руйнують усього рішення, а стосуються лише окремих його елементів, не заперечуючи правильності основного висновку суду. Такі вади можуть зачіпати окремі мотиви, обсяг присудженого, спосіб захисту чи інші фрагменти судового акта, які допускають коригування без повного його скасування. Саме тому усунення часткової помилки зазвичай відбувається через зміну рішення у відповідній частині.

6. Залежно від типу, судові помилки можна поділити на: технічні, пов'язані з формальними порушеннями під час підготовки акта судового розгляду справи, та помилки, які стосуються його змістовної сторони

(змістовні помилки).

На рівні оформлення судового акта виокремлюються технічні помилки. Вони виникають унаслідок неточностей при підготовці тексту рішення і можуть проявлятися у неправильному або неповному зазначенні реквізитів, наявності неузгоджених виправлень, текстових неясностей, граматичних, орфографічних, синтаксичних чи фактографічних похибок. Подібні дефекти, як правило, не впливають безпосередньо на сутність вирішення спору, однак негативно позначаються на якості судового акта, його визначеності та сприйнятті з боку учасників процесу.

На відміну від технічних, змістовні помилки стосуються внутрішньої логіки та правової основи судового рішення. Вони охоплюють неправильне встановлення обставин справи, дефекти в оцінці доказів, необґрунтоване відхилення доводів сторін, хиби у правовій кваліфікації та неправильний вибір або тлумачення застосовних норм. Наслідки таких помилок є значно серйознішими, оскільки вони здатні безпосередньо вплинути на результат розгляду справи, порушити права та інтереси учасників процесу і поставити під сумнів законність та справедливість судового акта. Їх виявлення потребує не поверхневого огляду тексту, а поглибленого аналізу доказової бази, мотивів рішення та правових висновків суду.

7. Залежно від причини, судові помилки можна поділити на: суб'єктивні та об'єктивні.

Важливе значення для розуміння природи судових помилок має їх розмежування за джерелом виникнення. Такий підхід дозволяє точніше з'ясувати, чи пов'язаний дефект рішення з особистими прорахунками судді, чи його поява зумовлена зовнішніми факторами, які не залежать від волі конкретного суб'єкта правозастосування. Це, зі свого боку, має значення і для оцінки професійної діяльності судді, і для визначення належних заходів реагування.

Підґрунтя суб'єктивних судових помилок слід шукати у внутрішній сфері пізнавальної та професійної діяльності судді. Найчастіше їх пов'язують з

упередженістю, недостатньою кваліфікацією, неуважністю, поверховим аналізом матеріалів справи, хибним розумінням норм права або неналежним виконанням професійних обов'язків. За таких умов джерело помилки міститься передусім у недоліках індивідуального сприйняття, оцінювання або поведінки судді.

Поза особистістю судді лежать об'єктивні судові помилки. Вони виникають унаслідок складності спору, суперечливості чи невизначеності законодавства, новизни правової проблематики, відсутності сталої практики, колізій правового регулювання та інших зовнішніх чинників, що ускладнюють правильне вирішення справи навіть за умови сумлінного ставлення судді до виконання своїх обов'язків. У таких випадках дефект рішення пояснюється не індивідуальними вадами судді, а особливостями нормативного та фактичного контексту, в якому відбувається правозастосування.

Практична цінність такого поділу полягає в тому, що він створює підстави для більш виваженої оцінки поведінки судді. З'ясування, чи була помилка наслідком неуважності, недостатньої професійної підготовки, випадкового недогляду або ж об'єктивної складності справи, дозволяє точніше визначити ступінь особистої відповідальності та обрати належний спосіб реагування.

8. Залежно від стадії юрисдикційного процесу застосування права, судові помилки можна поділити на: помилки, допущені під час встановлення фактичних обставин справи; помилки, допущені під час юридичної кваліфікації цих фактичних обставин; помилки, допущені під час ухвалення рішень у справі.

На етапі встановлення фактичних обставин судова помилка виникає тоді, коли порушуються вимоги до доказів щодо їх належності, допустимості, достатності або достовірності. У такому випадку викривлення відбувається ще на рівні формування фактичної основи спору: суд або неповно сприймає обставини, або неправильно оцінює релевантність і переконливість доказової інформації. Саме тут закладається дефект, який у подальшому може зумовити неправильність правового висновку.

Із наступною стадією пов'язані помилки юридичної кваліфікації. Їх сутність полягає у неправильному співвіднесенні встановлених фактів з приписами чинного законодавства. За таких умов фактична сторона справи може бути відтворена відносно правильно, однак суд допускає хибу при виборі норми, її тлумаченні або юридичному осмисленні встановлених обставин. Наслідком стає відсутність належної відповідності між фактичним і правовим елементами справи.

Остаточний етап формування судового акта також може бути джерелом самостійних помилок. Йдеться про вади, які виникають уже під час ухвалення рішення і стосуються його логіки, структури, мотивування чи оформлення. Особливо небезпечними є випадки, коли неправильне узагальнення доказів або непослідовність у викладенні мотивів призводять до викривлення підсумкового висновку суду. У таких ситуаціях дефект концентрується у фінальній частині правозастосування, хоча його витoki нерідко містяться і на попередніх стадіях.

Між названими різновидами існує тісний причинно-наслідковий зв'язок. Помилка, допущена при встановленні обставин, здатна зумовити хибну юридичну кваліфікацію, а та, зі свого боку, – вплинути на зміст остаточного рішення. Саме тому класифікація судових помилок за стадіями юрисдикційного процесу має істотне методологічне значення, оскільки дозволяє локалізувати джерело дефекту та точніше визначити засоби його попередження і виправлення.

Помилки, допущені під час ухвалення рішень у справі, можуть бути пов'язані не тільки з технічними аспектами оформлення судового рішення, а й з оцінкою доказів. Некоректне розуміння або інтерпретація цих доказів може призвести до викривленого сприйняття судом фактичної сторони справи, що, зі свого боку, спотворює підсумкове рішення.

9. Залежно від повторюваності та поширеності, судові помилки можна розділити на: типові та атипові.

Типові помилки характеризуються певним ступенем однорідності, тобто є схожими порушеннями, що виникають у подібних випадках або в межах

певного виду справ, що розглядаються в суді. Ці судові помилки не тільки мають властивість повторюватися з часом, а й регулярно виявляються в судових рішеннях, що свідчить про системний характер порушень і вказує на можливі недоліки в правозастосовній практиці або в чинному законодавстві. Типові помилки слугують показником певних негативних тенденцій, вони допомагають локалізувати загальні проблеми, притаманні судовій практиці.

Судові помилки можуть бути визнані типовими тільки при дотриманні сукупності певних критеріїв, які дають змогу ідентифікувати їх як системні явища в судовій практиці.

По-перше, типові помилки характеризуються однорідністю. Це означає, що йдеться про схожі порушення закону, які проявляються в аналогічних або зіставних за обставинами справах.

По-друге, критерієм типовості є повторюваність, тобто регулярне виникнення однорідних помилок. Причому ступінь повторюваності може бути оцінено на різних рівнях: у межах окремої судової інстанції, конкретного району, міста, області або в масштабах усієї країни. Повторюваність підтверджує, що помилка не є ізольованим випадком, а має системний характер.

По-третє, одним із критеріїв типовості є часовий критерій. Однорідні помилки мають повторюватися протягом конкретного часового періоду: протягом місяця, півроку, року тощо. Такий підхід дає змогу відокремити стійкі тенденції в судовій практиці від випадкових одиничних порушень.

По-четверте, типові судові помилки не повинні припускатися суто одним і тим самим суддею (у межах окремої судової інстанції) або в межах однієї і тієї ж судової інстанції (у межах конкретного району, міста, області тощо). Цей критерій свідчить про необхідність наявності загальних чинників або умов, що спричиняють помилки, характерних для діяльності різних судів (суддів) у межах усієї судової системи.

По-п'яте, ключову роль у визначенні типовості відіграє кількісний критерій. Цей критерій, на нашу думку, безпосередньо взаємопов'язаний із

часовим критерієм. Залежно від відрізка часу, за якого повторюються помилки, має визначатися і їхня кількість, що сигналізує про регулярність судових помилок. Припустимо, протягом року в судах однієї області фіксуються випадки, коли судді неправильно застосовують положення процесуального законодавства, пов'язані з дотриманням строків подання апеляційних скарг. Зокрема, судді відмовляють у прийнятті апеляцій, помилково вважаючи, що строк оскарження минув, хоча заявники надають докази поважності причин пропуску процесуального строку. Для визнання цієї помилки типовою необхідно враховувати кількісний критерій: якщо впродовж року в області в різних судах зафіксовано 2-3 таких випадки, то їх не можна буде визнати типовими, оскільки кількість не свідчить про їхню регулярність. Важливість кількісного критерію стає особливо очевидною в сукупності з часовим критерієм. Наприклад, якщо ті самі 2-3 випадки сталися за короткий проміжок часу (наприклад, за місяць), це вже сигналізує про регулярність, пов'язану з недоліками в навчанні суддів або необхідністю внесення змін до законодавства. Кількісний критерій допомагає виявити масштабність і значущість судової помилки, а також визначити її вплив на систему правосуддя.

Відсутність хоча б одного з перелічених критеріїв вказуватиме на атиповий характер судової помилки. Визнання судової помилки типовою вимагає її аналізу в контексті всіх вищевказаних критеріїв, що забезпечує більш точне розуміння її природи та причин виникнення.

На відміну від типових, атипові судові помилки є поодинокими, не повторюються регулярно і мають випадковий характер. Вони можуть відбуватися через низку непередбачуваних обставин, таких як неуважність або особливі складнощі конкретної судової справи. Атипові помилки не можуть слугувати індикаторами системних проблем у судовій системі, а скоріше відображають унікальні умови або обставини, що впливають на розгляд окремих справ.

Розмежування помилок на типові й атипові важливе для аналізу судової практики, оскільки допомагає визначити сфери, що потребують поліпшення, а

також розробити цільові заходи для підвищення якості та ефективності правосуддя. Найчастіше типові помилки, які стосуються застосування норм права, систематизуються і отримують своє розкриття в постановах пленуму вищих судових інстанцій, що дає змогу мінімізувати їх прояв в подальшому.

10. Залежно від наслідків вчинення, судові помилки можна розділити на: усувні та неусувні.

Усувні помилки – це такі помилки, які, незважаючи на їх наявність, усуваються за допомогою процедурних механізмів, передбачених законодавством. Їх усунення дає змогу відновити порушені права учасників процесу, а також досягти цілей правосуддя. Що стосується неусувних судових помилок, то до них ми відносимо ті, які не усуваються за допомогою процедурних механізмів або для яких не передбачено такого механізму. Варто зазначити, що окремі правознавці до неусувних помилок відносять також ті, які за свого усунення залишають наслідки, які неможливо повністю компенсувати. Підкреслюється, що такі помилки ведуть до істотних, в окремих випадках, до незворотних порушень прав учасників процесу та принципів правосуддя. Ми ж не настільки категоричні в цьому питанні. Аналіз судової практики та чинного законодавства дає змогу навести безліч прикладів неусувних судових помилок. Обмежимося лише деякими з них:

По-перше, неусувними є всі латентні (приховані) помилки, оскільки якщо помилка не виявлена, отже, її неможливо усунути. Слід звернути увагу на те, якщо помилка судді виявиться до моменту закінчення встановленого законом строку для звернення до суду за захистом прав та інтересів, то її ще можливо виправити. Але якщо судова помилка виявиться через багато років після винесення рішення, то її виправити практично неможливо. Виняток (і то із застереженням) становлять випадки, коли мають місце підстави для перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами.

По-друге, неусувними є помилки, що являють собою несуттєві або формальні порушення. Так, не підлягають перегляду судові рішення за нововиявленими обставинами, які містять підстави, неістотні для справи, що не

були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи (ч. 2 ст. 423 КАС України) [73].

По-третє, неусувною буде помилка суду в разі, якщо ніхто з осіб, яким законом надано право оскаржити судові рішення, з тих чи інших причин не скористається цим правом.

По-четверте, до неусувних судових помилок належать випадки, коли настала смерть сторони (фізичної особи) або припинення юридичної особи (за винятком суб'єкта владних повноважень), які були однією із сторін у справі та спірні правовідносини не допускають правонаступництва.

11. Залежно від етапу судового процесу, судові помилки можна розділити на: допущені під час першого розгляду справи і допущені під час перегляду справи.

Помилки, допущені під час першого розгляду справи, можуть вчинятися судовою інстанцією, яка діє як суд першої інстанції. Таким чином, ці помилки можуть робити як суди першої ланки, так і суди другої та третьої ланок. Що стосується помилок, допущених при перегляді справи, то вони найчастіше здійснюються вищим судом відносно судової інстанції, що раніше ухвалила рішення у справі. Такі судові помилки свідчать про недостатню якість правозастосування наступних судових інстанцій, діяльність яких має бути еталоном юридичної грамотності та основне призначення яких полягає у виправленні помилок попередніх судів. Помилки, що виникають під час перегляду судових рішень, можна розділити на три види:

1) помилки, що являють собою не виправлені помилки попередніх судових рішень. Прикладом таких помилок може бути випадок, коли суд першої інстанції неправильно застосував норму закону, але вищий суд підтвердив це рішення, не звертаючи уваги на обґрунтовані аргументи та докази, надані у скарзі.

2) помилки, які полягають у тому, що суд скасовує або змінює безпомилкові судові рішення. Виникають у тому випадку, коли суд, що

переглядає справу, визнає обґрунтоване і законне рішення попереднього суду помилковим і вживає заходів щодо його скасування або зміни.

З) під час перегляду рішення суд не тільки не виправляє допущеної попереднім судом помилки, а й припускається нової помилки. Помилки, віднесені до цього виду, є найнебезпечнішими, оскільки погіршують становище учасників процесу. Прикладом може слугувати ситуація, коли касаційний суд не тільки підтверджує помилкове рішення апеляційного суду, а й у своїй ухвалі додає нові підстави, які погіршують становище однієї зі сторін.

Виправлення помилок під час перегляду судових рішень є важливим елементом забезпечення справедливості та зміцнення довіри суспільства до судової системи. Помилки допущених при перегляді справи не тільки підривають авторитет судової влади, а й створюють значні перешкоди для відновлення порушених прав та справедливості, що робить необхідність їхнього аналізу та усунення першочерговим завданням правозастосовної практики.

У науковому дискурсі існує позиція, згідно з якою судові помилки можна класифікувати залежно від суб'єкта, з вини якого вони були допущені. У межах означеної підстави виокремлюють помилки, що виникають з вини судді, і помилки, зумовлені діями інших учасників процесу. Однак представлена позиція викликає в нас обґрунтовані сумніви у своїй коректності та науковій обґрунтованості. У попередньому пункті дисертаційного дослідження ми обґрунтували, що судова помилка, як багатоаспектне правове явище, має чітко визначеного суб'єкта, який відповідальний за допущення помилки. Таким суб'єктом є суддя (суд), оскільки тільки він наділений повноваженнями щодо здійснення правосуддя та ухвалення судових рішень. Отже, твердження про те, що судова помилка може бути допущена з вини інших учасників процесу, видається концептуально хибним. Дії або бездіяльність інших учасників судового процесу – сторін, їхніх представників, експертів, свідків та інших осіб – можуть створювати умови для появи судової помилки, однак вони не можуть бути її безпосередніми суб'єктами. Їхні дії, наприклад, введення судді в оману

шляхом надання неправдивих показань, недостовірних та підроблених доказів, слід розглядати скоріше як провокацію або сприяння в допущенні помилки, а не як її пряму причину.

До того ж запропонована основа для класифікації судових помилок не відповідає теоретичному розумінню судової помилки, яке ґрунтується на тому, що вона є результатом правозастосовної діяльності судді, пов'язаним із неправильним застосуванням норм матеріального чи процесуального права або з порушенням встановленого порядку судочинства. Навіть у тих випадках, коли інші учасники процесу вчиняють протиправні дії, остаточне рішення ухвалює суддя, і відповідальність за судову помилку лягає на нього.

Важливо зазначити, що вплив дій інших учасників процесу на суддю не може виключати його професійної відповідальності. Суддя, володіючи необхідною кваліфікацією, зобов'язаний проявляти належну обачність, об'єктивність і незалежність під час розгляду справи та оцінки доказів. Якщо він піддається впливу сторін або їхніх представників, це свідчить про недоліки в організації судової діяльності або особистій підготовці судді, але не змінює суб'єктний характер судової помилки.

Отже, запропонована класифікація судових помилок залежно від суб'єкта їх вчинення є теоретично неспроможною. Судова помилка, за своєю природою, може бути допущена винятково суддею як особою, яка ухвалює судові рішення. Дії інших учасників процесу, хоча й можуть сприяти виникненню помилки, не змінюють її сутності та суб'єктної належності. Визнання цього підходу некоректним має не тільки теоретичне значення, а й практичне, оскільки правильне розуміння природи судових помилок сприяє розробленню ефективних стратегій щодо їхнього запобігання та усунення.

У доктринальних джерелах також зустрічається підхід, щодо класифікації судових помилок залежно від юрисдикції судів, які мають повноваження щодо їх виявлення [87; 137; 178]. Зокрема, пропонується поділ судових помилок на дві категорії: помилки, які виявляють суди національного рівня, і помилки, які виявляє ЄСПЛ. Позиція акцентує увагу на відмінностях у механізмах і рівнях

виявлення судових помилок, а також на особливостях взаємодії національних судових інституцій з міжнародними.

Ми згодні, що ЄСПЛ не наділений повноваженнями скасовувати рішення національних судів. Водночас, інколи в своїх рішеннях Суд застосовує «індивідуальні заходи» і зазначає, що в результаті його висновку про порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. [79], зокрема, права на справедливий суд (ст. 6), найкращим способом поновлення прав заявника буде перегляд його справи на національному рівні, з урахуванням висновків ЄСПЛ у винесеному рішенні, в разі якщо заявник скористається відповідним правом, передбаченим національним законодавством [170]. Загалом класифікація судових помилок залежно від юрисдикції судів, що володіють повноваженнями щодо їх виявлення, видається теоретично обґрунтованою і практично значущою, оскільки вона відображає важливий аспект сучасного світоустрою, пов'язаного з багаторівневою системою захисту прав людини.

Національні суди виступають основним механізмом з виявлення та виправлення судових помилок, оскільки вони безпосередньо здійснюють правосуддя в рамках внутрішнього законодавства. Однак у тих випадках, коли національна судова система вичерпала свої ресурси або виявилася нездатною вчасно виявити помилку та вчинити дії для її виправлення, ЄСПЛ надає додатковий механізм контролю, орієнтований на дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини. В умовах, коли національні суди мають первинну компетенцію щодо виявлення помилок, а ЄСПЛ виконує функцію додаткового механізму захисту, представлена класифікація дає змогу глибше зрозуміти природу судових помилок, а також шляхи їх усунення.

Національні суди в переважній більшості випадків виявляють і виправляють помилки, пов'язані з порушенням норм національного права, тоді як ЄСПЛ розглядає справи через призму міжнародних зобов'язань держави, взятих на себе через підписання та ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Відповідно, помилки, які виявляє ЄСПЛ,

найчастіше пов'язані з порушенням таких прав, як: право на життя, право на свободу та особисту недоторканність, право на справедливий суд тощо. Причини таких помилок включають недосконалість національних механізмів захисту прав людини, недостатнє застосування міжнародних норм або свідоме ігнорування міжнародних та європейських правових стандартів. Судові помилки, виявлені ЄСПЛ, вказують на необхідність реформування окремих елементів вітчизняної системи правосуддя відповідно до міжнародних зобов'язань держави. Ба більше, ЄСПЛ у своїх рішеннях вказує на проблеми в судовій правозастосовній діяльності національних судових органів з найважливіших питань, що стимулює останніх до уважнішого вивчення рішень ЄСПЛ і застосування його практик. Отже, класифікація судових помилок залежно від суб'єкта їх вчинення сприяє глибшому осмисленню питань юрисдикції, субсидіарності та взаємодії національного і міжнародного правосуддя, що є особливо актуальним в умовах триваючої інтеграції України в європейський правовий простір.

Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що класифікація судових помилок робить вагомий внесок у розвиток юридичної науки та поліпшення правозастосовної практики. Вона сприяє поглибленому розумінню складних правових процесів, підвищує якість роботи як суддів, так і адвокатів. Класифікація помилок є прийомом юридичної техніки, що дає змогу, з огляду на теоретичні та практичні знання за єдиним критерієм, розділити судові помилки на однорідні групи. Встановивши як теоретичне, так і практичне значення класифікації судових помилок, важливо підкреслити, що завдання будь-якої класифікації в рамках наукового дослідження обмежені певними рамками. Слід зазначити, що мета запропонованої нами класифікації не полягає в повному переліку або вичерпному описі всіх можливих видів та критеріїв поділу судових помилок. Такий підхід, хоча й був би корисним із практичного погляду, виходить за межі можливостей одного пункту дисертаційного дослідження з огляду на широту та різноманіття прояву помилок у судовій правозастосовній практиці.

Під час проведеного дослідження нами було запропоновано наступну класифікацію судових помилок: 1) залежно від впливу на правову долю судового рішення: суттєві; несуттєві; 2) залежно від об'єктивного сприйняття: очевидні; неочевидні; 3) залежно від функціональної приналежності застосовуваних норм: матеріальні; процесуальні; 4) залежно від процесуального реагування: виявлені; латентні; 5) залежно від обсягу: повні; часткові; 6) залежно від типу: технічні; змістовні; 7) залежно від причини: суб'єктивні; об'єктивні; 8) залежно від стадії юрисдикційного процесу застосування права: помилки, допущені під час встановлення фактичних обставин справи; помилки, допущені під час юридичної кваліфікації цих фактичних обставин; помилки, допущені під час ухвалення рішень у справі; 9) залежно від повторюваності та поширеності: типові; атипові; 10) залежно від наслідків вчинення: усуні; неусуні; 11) залежно від етапу судового процесу: допущені під час першого розгляду справи; допущені під час перегляду справи. Основне призначення запропонованої класифікації полягає в тому, щоб систематизувати та виокремити найзагальніші види судових помилок, що характеризуються схожими причинами виникнення, а відтак потребують застосування схожих заходів щодо попередження та виправлення. Підхід дає змогу зосередитися на виявленні закономірностей у допущенні помилок, їхній природі та наслідках, що має ключове значення, як для теоретичного осмислення проблеми, так і для розроблення практичних рекомендацій у межах дисертаційної роботи.

1.3. Причини виникнення судових помилок

Судові помилки, як і будь-яке інше соціальне явище, мають вивчатися й оцінюватися з позицій детермінізму. Детермінізм являє собою філософське вчення, що стверджує об'єктивну причинну обумовленість, взаємозв'язок і закономірність усіх явищ природи і суспільства. У межах цього підходу випадковість відкидається як самостійний чинник, а всі явища, включно із

судовими помилками, пояснюються через систему причин та умов, які протистоять індетермінізму – підходу, що ґрунтується на ідеї хаотичності різних явищ і процесів.

З погляду детермінізму, судові помилки є результатом складної та багатогранної зумовленості, як усередині судової системи, так і за її межами. Процес детермінації судових помилок описується через різні види взаємозв'язків, з яких ключовим є причинність. Причинність, як вид детермінації, встановлює споріднений зв'язок між взаємодіючими елементами, пояснюючи, чому виникає те чи інше явище, і що стає його джерелом. У матеріалістичній філософії причинність розуміється як об'єктивний і необхідний зв'язок між двома явищами, де одне з них (причина) за певних умов породжує інше (наслідок).

Стосовно судових помилок причинність дає змогу виявити, які обставини призвели до виникнення помилки (причини), а які сприяли її появі (умови). Умови в контексті причинності являють собою сукупність зовнішніх чинників, які не породжують явище безпосередньо, але створюють сприятливе тло для реалізації причинного впливу. На сьогодні причини та умови виникнення судових помилок настільки тісно переплелися між собою, що відокремити одне від одного неможливо. Ба більше, іноді «причини» і «умови» можуть мінятися місцями, що ще більше перешкоджає їхньому теоретичному поділу. У силу наведених обставин, у даному дисертаційному дослідженні ми використовуватимемо єдиний термін «причини» судових помилок (або «фактори, які спричинили судові помилки»), ототожнюючи «причини» з «умовами».

Причинність і обумовленість, які виступають ключовими категоріями у визначенні природи судових помилок, мають не тільки теоретичну, а й суттєву практичну цінність. Вони дають змогу встановити конкретні фактори, які призводять до виникнення судових помилок, що створює підґрунтя для розроблення засобів, способів і методів організаційно-правового характеру, спрямованих на їх усунення. Такий підхід дає змогу не тільки виправляти

існуючі помилки, а й розробляти заходи, що запобігають їхній появі. Аналіз судових помилок надає можливість детально вивчити причинно-наслідковий механізм, який призводить до їх виникнення. Виявлення і глибоке осмислення всіх елементів цього механізму сприяє розробленню дієвих заходів (економічних, політико-правових, соціально-культурних, технологічних тощо) щодо впливу на причинність судових помилок. Таким способом, усунення причин, а не тільки наслідків, дає можливість мінімізувати ймовірність вчинення судових помилок у майбутньому. Комплексний підхід до розроблення превентивних заходів, що ґрунтується на вивченні причинно-наслідкових зв'язків, дає змогу створити стійку та передбачувану правозастосовну діяльність судів, яка б відповідала конституційним принципам правосуддя.

Вчені-правознавці виділяють наступні причини появи судових помилок: непрофесіоналізм суддів; нестабільність та відсутність однаковості судової практики; постійне оновлення законодавства; відсутність негайної інформації про практику застосування нового законодавства; концептуальне старіння чинних процесуальних законів; недооцінку суддями вимог процесуальних норм; неякісне досудове розслідування; недоукомплектованість кадрами; недостатньо високий рівень підготовки та освіти суддів; недостатню інформатизацію судів; відсутність однаковості в тлумаченні та застосуванні закону; незадовільне фінансування та матеріально-технічне забезпечення судів; недосконалість організаційно-правового механізму відбору кандидатів у судді; оновлення суддівського корпусу та відсутність у молодих суддів необхідної практики; різний підхід судових інстанцій до оцінки наявних у справі доказів; формування у судді професійної деформації правосвідомості; інерцію поглядів і підходів, що ґрунтуються на застарілому законодавстві, під час здійснення суддями судової діяльності; вплив попередньо сформованої внутрішньої установки судді на ухвалення остаточних рішень; суб'єктивні погляди, симпатії й антипатії судді; вплив на суд панівних у певній місцевості поглядів і забобонів та багато ін. Як ми бачимо, судові помилки зумовлені цілим

комплексом факторів, без з'ясування і нейтралізації яких не можна сподіватися на серйозне поліпшення якості та підвищення ефективності судового розгляду.

У контексті багаторівневого підходу окреслимо причини виникнення судових помилок, зупиняючись на тих із них, що, на наш погляд, заслуговують на особливу увагу в адміністративному судочинстві. Відзначимо, що комплексна характеристика проблематики причинності судових помилок не є предметом нашого дослідження, вона заслуговує на окреме глибоке наукове опрацювання.

1. Дефекти матеріального та процесуального законодавства.

До об'єктивних причин виникнення судових помилок в адміністративному судочинстві наука традиційно відносить стан адміністративного законодавства, акти якого регулюють суспільні відносини, що виникають у сфері функціонування публічної адміністрації (виконавчої влади й місцевого самоврядування) та адміністративної юстиції [109], а також пов'язане з ним законодавство (як бланкетне, так і процесуальне), яке, як правило, характеризується поняттям «недосконалість». Недосконалість законодавства являє собою сукупність недоліків чинної нормативної бази, що перешкоджає досягненню оптимального (близького до ідеалу) стану правового регулювання. Недосконалість може виражатися в прогалинах, колізіях, застарілих нормах, недостатній деталізації або надмірній складності правових положень, що знижують ефективність їх застосування. Зазначені недоліки підривають здатність судової системи забезпечувати захист прав і свобод громадян, здійснювати правосуддя та підтримувати законність у суспільстві.

Судова діяльність безпосередньо спирається на процесуальні та матеріальні норми, які слугують основою для розгляду і вирішення справ або окремих процесуальних питань. Будь-який недолік у законодавстві створює значні труднощі для здійснення судами правосуддя. Труднощі проявляються в необхідності самостійного усунення суддями прогалин, подоланні колізій, тлумаченні неоднозначних норм тощо, що веде до збільшення ризику допущення судових помилок.

Низьку якість вітчизняної законотворчості зазвичай пов'язують із: загальною втратою інтересу до юридичної науки; зниженням якості юридичної освіти, наданням її в непрофільних вищих навчальних закладах; старінням корпусу вчених, які беруть участь у законопроектних роботах; зниженням кількості людей з профільною юридичною освітою, які приймають безпосередню участь в законотворчості тощо. Так, зі всього складу Верховної Ради України лише 8,5 % депутатів в минулому мали відношення до юриспруденції. Невисока якість багатьох вітчизняних законів загальновідома. По-перше, зазначений фактор породжує необхідність глибшого тлумачення законів, що потребує високого рівня професіоналізму суддівського корпусу. По-друге, збільшуються строки розгляду справ, оскільки неякісні закони потребують великих часових витрат для виявлення та подолання існуючих суперечностей. По-третє, як слідство неякісного законодавства можна виокремити зростання суб'єктивізму в судовій діяльності, що породжує різнобій у судовій практиці. Ба більше, якби в законах не було таких серйозних суперечностей, то потрібно було б витратити значно меншу кількість людино-годин на обслуговування окремо взятої адміністративної справи представниками апарату суду, а судова робота загалом була б менш складною, що закономірно вело б до виникнення меншої кількості судових помилок. Отже, дефекти матеріального та процесуального законодавства спричиняють зростання різноманітних витрат на забезпечення процесу судочинства.

До дефектів матеріального та процесуального законодавства нами були віднесені наступні:

Абстрактність законодавства.

Одним із найпоширеніших дефектів матеріального та процесуального законодавства, що сприяє виникненню судових помилок в адміністративних та інших справах, є його абстрактність, що найчастіше проявляється під час судової правозастосовної діяльності. Правові норми за своєю природою абстрактні, орієнтовані на регулювання широкого спектра суспільних відносин, що зумовлено їхньою універсальною застосовністю. Однак судова практика, на

відміну від правових актів, пов'язана з вирішенням справ, з притаманною їм індивідуальністю, що вимагає від суду адаптації абстрактної, загальної норми до конкретних обставин справи. Цей процес нерідко супроводжується необхідністю тлумачення норм права, що не завжди здійснюється судами однаково коректно.

Абстрактність законодавства вимагає від судді проведення порівняльного аналізу. Аналіз включає в себе порівняння спірного положення правового акта з іншими нормами цього самого акта, з основними засадами відповідної галузі (підгалузі) законодавства для встановлення дійсного змісту абстрактної правової норми. Такий підхід дає змогу виявити зміст правової норми та коректно застосувати її під час розгляду справи.

Судді, вимушені компенсувати абстрактність законодавства, опиняються в ситуації, де від них вимагається не тільки глибоке знання права, а й уміння раціонального, а не інтуїтивного тлумачення норм, що призводить до появи суперечливої судової практики та загального зниження рівня передбачуваності судових рішень. Не завжди суд володіє достатніми можливостями для самостійного усунення неоднозначностей, що виникають у процесі тлумачення. Помилки, яких припускаються за таких обставин, найчастіше зумовлені не тільки об'єктивною складністю норми, а й суб'єктивними факторами, такими як недостатня уважність, недбалість або недостатня кваліфікація судді. Проблема з тлумаченням норм права посилюється також тим фактом, що в багатьох ВНЗ, що здійснюють підготовку за спеціальностями: право, правознавство, не передбачено дисципліни щодо тлумачення норм права та правозастосування. Тлумачення є складною юридичною діяльністю, що вимагає високого рівня професіоналізму, аналітичного мислення і знання принципів відповідної галузі права.

Суперечності та розбіжності між законодавчими актами.

Коли різні правові акти суперечать один одному чи містять несумісні положення, виникає ризик помилкового застосування права. Судді стикаються з проблемою вибору між нормами зазначених правових актів, їх двоїстою

інтерпретацією, що призводить до формування суперечливої та прямо протилежної судової практики. Серед основних проблемних ситуацій – суперечності та розбіжності між загальними і спеціальними нормами, між нормами, сфери дії яких частково збігаються, а також колізії між правовими нормами обтяжені хронологічною ознакою.

Якщо під час правозастосовної діяльності суд зіткнеться із ситуацією, коли дві (або більше) правові норми однакової юридичної сили, що регулюють одні й ті ж або суміжні правовідносини, суперечать (не відповідають) одна одній, він, безумовно, повинен керуватися вимогами однієї норми, а положення іншої порушити (проігнорувати). Головне завдання для суду в такій ситуації полягає в тому, щоб обґрунтувати застосування відповідної норми та відкидання невідповідної. Способи розв'язання такої проблеми в судовій правозастосовній діяльності багато в чому аналогічні зазначеним вище засобам усунення абстрактності законодавства.

Різновидом розглядуваного дефекту матеріального та процесуального законодавства є суперечність (невідповідність) правової норми акту, що має більшу юридичну силу. Особлива небезпека подібних недосконалостей полягає в тому, що вони, як правило, приховані від правозастосовника. Часто трапляється так, що суди протягом тривалого часу застосовують правову норму, а згодом виявляється, що вона не відповідає нормативному акту, який має більшу юридичну силу. Зазвичай цим актом є Конституція України, а органом, який встановив зазначену невідповідність, – КС України.

Відсутність своєчасного оновлення законодавства.

Якщо правові акти не оновлюються або не відповідають сучасним соціальним та правовим реаліям, це також призводить до помилок у їх застосуванні. Зміна суспільних цінностей, розвиток нових технологій та явищ потребують оновлення законодавчої бази, щоб судді могли приймати вивірені рішення, відповідаючи сучасним соціальним та правовим реаліям.

Результатом несвоечасного оновлення законодавства є відсутність правової норми, що регулює будь-які суспільні відносини, які цього

потребують. Оскільки відсутність правового регулювання будь-яких суспільних відносин не може бути підставою для відмови у захисті відповідного порушеного права заінтересованої особи, суд на засадах існуючого законодавства, яким би неякісним, несправедливим, упереджено виписаним воно не було, на власний розсуд та виходячи зі свого внутрішнього переконання вимушений розглядати справу, що неминуче призводить до появи суперечливої судової практики під час розв'язання одних і тих самих питань.

Недостатня ясність процесуальних правил та невідповідність норм права умовам реальності.

Процесуальні правила, що регулюють процес судового розгляду, мають бути зрозумілими та передбачуваними. Якщо процесуальні правила не визначені чітко або містять лакуни, це зазвичай призводить до помилок у процесі здійснення адміністративного судочинства та обмежує права осіб, які беруть участь в спорах у сфері публічно-правових відносин.

Щодо невідповідності норм права умовам реальності, то вони, не так часто трапляючись під час правозастосовної діяльності адміністративного суду, мають однотипні та практично неминучі наслідки у формі вчинення судової помилки. Так, до невідповідності норм права умовам реальності слід віднести, на нашу думку, встановлення в КАС України нереальних процесуальних строків. Відповідно до ст. 193 КАС України суд має розпочати розгляд справи по суті не пізніше ніж через шістдесят днів з дня відкриття провадження у справі, а у випадку продовження строку підготовчого провадження – не пізніше наступного дня з дня закінчення такого строку. Суд розглядає справу по суті протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті [73]. Однак згідно статистичних даних в 2024 році середня тривалість розгляду справи в окружних адміністративних судах склала 97 днів. В результаті основним завданням суддів стає не сам розгляд справ з урахуванням усіх необхідних обставин, а дотримання строку розгляду справи по суті, який, як свідчить статистика, систематично порушується представниками суддівського корпусу. На нашу думку, процесуальні строки мають бути переглянуті у бік їх

збільшення, тільки в цьому випадку за їх недотримання суддя має нести встановлену законом відповідальність.

2. Завантаженість суддів.

Судова система України характеризується на сьогоднішній день великим навантаженням на суддів унаслідок суттєвого кадрового голоду, що лише ускладнює ситуацію із судовими помилками. Робота судді адміністративного суду побудована таким чином, що він має буквально не більше пів години на день на підготовку та написання мотивованого судового рішення. Згідно статистичних даних в 2024 році один суддя окружного адміністративного суду розглянув в середньому 949 адміністративних справ (в 2023 р. – 1139 справ, в 2022 р. – 810 справ). Водночас в середньому на розгляді у судді окружного адміністративного суду в 2024 році перебувало 1042 справ та матеріалів (в 2023 р. – 1259 справ та матеріалів, в 2022 р. – 717 справ та матеріалів) [6-8]. При завантаженості, що склалася, вести мову про якісну юридичну роботу суддів адміністративних судів можна лише умовно. Якщо завантаженість судді окружного адміністративного суду збережеться на нинішньому рівні або зросте (що більш ймовірно), про якість підвищення правосуддя можна буде забути. Нівелювати дію цієї причини судових помилок можна шляхом збільшення штатної чисельності суддів. На жаль, варто констатувати той факт, що в умовах нестабільної економічної, політичної та соціальної ситуацій у державі екстенсивне розв'язання проблеми завантаженості суддів малоймовірно.

Наведемо кілька аспектів, пов'язаних із проблемою завантаженості суддів, які безпосередньо впливають на виникнення судових помилок:

Обмежений час на розгляд справ.

Судді адміністративних судів перебувають під постійним тиском через кількість справ, які необхідно розглянути за обмежений час. Якщо у 2018 році середня кількість розглянутих справ одним суддею окружного адміністративного суду була на рівні 408, то в 2024 році вона збільшилась до 949 справ (приріст 132,6 %) [5-8].

Намагаючись розглянути якнайбільше справ, судді скорочують час, що

відводиться на кожну справу окремо, перекладаючи значну частину аналітичної та підготовчої роботи на помічників суддів. Такий підхід призводить до приділення суддями недостатньої уваги до окремих деталей справи, перевантаження помічників, суттєвого погіршення загального аналізу матеріалів справи тощо. У результаті таких дій судді фактично знижують стандарт якості судового розгляду на користь кількісних показників.

Як показує практика, помічники суддів займаються оформленням судових справ, готують проекти запитів, листів, інших матеріалів, пов'язаних із розглядом справи тощо, а судді підписують підготовлені матеріали не ознайомлюючись з ними, що веде до виникнення не лише описок та очевидних арифметичних помилок, а також помилок стосовно суті справи. Водночас самі помічники мають значно меншу кваліфікацію, ніж судді, тому вони не можуть замінити собою ту роботу, яку повинні виконувати судді самостійно.

Судовий стрес.

Завантаженість викликає у суддів накопичення втоми, підвищує психологічну напругу. Постійний розгляд складних та конфліктних справ, прийняття важливих рішень та супутня всьому процесу судочинства відповідальність створюють психологічний дискомфорт, який впливає на концентрацію, розум і прийняття суддею вивірених рішень. Тривалий вплив стресу на організм призводить до виникнення різноманітних психосоматичних захворювань. Проведені з проблематики судового стресу дослідження свідчать про те, що більшість суддів безпосередньо пов'язують виникаючі хронічні соматичні захворювання саме з підвищеним службовим навантаженням.

Дефіцит робочого часу.

У зв'язку із завантаженістю суддя повинен працювати понаднормово, іноді без вихідних і відпусток. Такий режим здійснення професійної діяльності зумовлює виникнення перманентного дефіциту робочого часу. У судді не залишається вільного часу, який він може витратити на сім'ю, відпочинок, підвищення кваліфікації, самоосвіту тощо. Акцентуємо увагу на тому, що представники суддівського корпусу у зв'язку з мінливістю правового поля

потребують постійного навчання, підтримки своїх навичок та компетенцій на належному рівні, судді мають бути в курсі останніх змін законодавства. Нестача часу перешкоджає суддям брати участь у семінарах, конференціях та інших заходах, які сприяють їх професійному зростанню та розвитку. Ба більше, якщо у судді, у зв'язку із завантаженістю, немає часу на сім'ю, відпочинок, оздоровлення та відновлення, це негативно позначається на його психоемоційному стані. Насправді, дефіцит робочого часу знаходить свій відбиток у різних феноменах: погіршенні настрою на роботі та поза нею; значних затримках у розгляді матеріалів справи й справ по суті; ворожому ставленні до оточуючих тощо.

3. Недосконалість кадрового забезпечення судових органів.

Дефіцит суддівських кадрів та кадрів апарату суду.

Повноцінність функціонування судової влади є запорукою здійснення ефективного правосуддя в Україні. Водночас в структурі судової влади вже декілька років поспіль фіксується суттєвий дефіцит, як суддівських кадрів, так і співробітників апарату суду. Щодо дефіциту суддівських кадрів, то, за офіційними даними, відсоток вакантних посад у судах усіх ланок становить близько 30 %. У судовій системі трохи менш ніж п'ять тисяч суддів при необхідній кількості у сім тисяч. Існуючий розрив між фактичною кількістю та оптимальною кількістю працюючих суддів провокує збільшення навантаження на суддів, які залишаються в системі, негативно впливаючи на доступ до правосуддя фізичних та юридичних осіб та підриваючи авторитет судової влади.

Варто зазначити, що кількість працюючих суддів в Україні неухильно зменшується. Вища рада правосуддя фіксує кратне збільшення повідомлень про відставку, які вона не має право не задовольнити. Так, протягом січня-серпня 2024 року ВРП ухвалила рішення про звільнення 186 суддів, з яких у відставку і за власним бажанням звільнено 162 судді, упродовж минулого, 2023 року – 325 суддів. За січень-серпень 2024 року ВРП ухвалила рішення про внесення Президентіві України подання про призначення до місцевих судів 399 суддів.

Президент видав укази про призначення 329 суддів. Отже, кількість звільнених суддів переважає кількість призначених [30]. В ЗСУ служить 54 суддів та 353 працівників апаратів судів, територіальних управлінь ДСА та державних підприємств, що належать до сфери ДСА. Семеро суддів і працівників апаратів судів загинули, дев'ять – отримали поранення. Ба більше, в 2023 році понад двох тисяч суддів не пройшли первинного кваліфікаційного оцінювання, а 361 суддя не може здійснювати правосуддя, у зв'язку з закінченням п'ятирічного строку (тобто судді залишаються на посадах, але не можуть здійснювати правосуддя до призначення їх безстроково) [37]. Зазначимо, що на початок 2022 року у вітчизняних судах понад 70 % суддів та співробітників апарату судів були жінками. Багато хто з них, у зв'язку з початком активних бойових дій та відсутністю обмежень щодо виїзду жінок за кордон, виїхав з України.

Як свідчить статистика, обійняти посаду судді на сьогоднішній день виявляють бажання переважно молоді працівники судової системи: помічники суддів, секретарі судових засідань тощо. Вважаємо, що у співробітників апарату судів є всі можливості стати професійними суддями, оскільки вони безпосередньо знають про всю складність суддівської роботи. Наголосимо, що базовим засобом від абсолютної більшості судових помилок є професіоналізм судді: суворе дотримання нормативної процесуальної процедури, знання норм матеріального права, постійне підвищення рівня власної кваліфікації, вивчення оглядів судової практики, робота над власною правосвідомістю, культивування у собі поважного та неупередженого ставлення до людей, знання положень психології особистості та спілкування тощо. Водночас щоб з професійного співробітника апарату суду вийшов професійний суддя має пройти певний час, в проміжок якого новоспечений суддя неминуче припускатиме велику кількість судових помилок. Паралельно з цим апарат суду позбавляється професійного співробітника, призначеного на посаду судді, а замість нього на вакантну посаду зазвичай приходять особа без досвіду роботи – випускник ВНЗ, основний профіль якого не пов'язаний з юриспруденцією.

Зневажливе ставлення частини суддів до виконання приписів закону.

Однією з серйозних проблем, що сприяють виникненню судових помилок, є зневажливе ставлення частини суддів до виконання процесуальних норм, продиктоване прагненням до мінімізації процесуальної форми. Судді, які припускаються таких помилок, часто демонструють вибірковий підхід до вимог процесуального законодавства, оцінюючи їх з точки зору власної процесуальної доцільності. Вони поділяють норми на такі, що підлягають безумовному дотриманню, і такі, від яких, на їхнє переконання, можливий відступ. У практичній площині проблема мінімізації процесуальної форми (процесуальне спрощення) проявляється з підвищеною інтенсивністю в питаннях дотримання прав і законних інтересів учасників процесу. Наприклад, ігнорування порядку повідомлення сторін, порушення строків розгляду справ або проведення судових дій з відступом від встановленої процедури нерідко пояснюють прагненням прискорити розгляд або зменшити процесуальні витрати часу й зусиль. Однак такі дії, навіть за формального дотримання кінцевого результату, підривають довіру до судової системи, ставлячи під сумнів її об'єктивність і неупередженість.

Недоліки в підготовці суддів, підвищенні їхньої кваліфікації.

Сучасні дослідження підтверджують, що одна з ключових причин, які сприяють виникненню судових помилок, полягає в недоліках, супутніх професійній підготовці судових кадрів. Низький рівень базової підготовки та неефективна система підвищення кваліфікації значно обмежують здатність суддів якісно виконувати свої обов'язки.

За відсутності в судді знань та правильних уявлень про норми, які підлягають застосуванню, та/або регулюють процес правозастосування, є висока вірогідність допущення ним помилки. Юридична необізнаність судді може виявлятися і в нерозумінні змісту тих чи інших норм, незнанні спеціальних правових категорій. Звичайно одного лише знання для безпомилкового правозастосування недостатньо. Необхідні ще і бажання, готовність дотримуватися встановлених правил. Така готовність формується на основі особливої психологічної установки судді, суть якої полягає в прийнятті

вимог закону, кваліфікації їх як справедливих, таких, які необхідно виконувати. Якщо така готовність відсутня, то на безпомилкову роботу судді може вплинути страх перед можливими санкціями [138, с. 54]. Для ефективного розв'язання цієї проблеми необхідно провести комплексну організаційну роботу одразу за кількома напрямками. Насамперед це стосується раннього фахового добору майбутніх суддів, якісної юридичної освіти та розробки сучасної системи підвищення кваліфікації, орієнтованої не лише на володіння теоретичними, а й практичними знаннями, необхідними для роботи в судовій системі. На сьогодні вже існують методики, спрямовані на професійно-психологічний добір кандидатів, які вступають на юридичні спеціальності, а також тих, хто претендує на роботу в органах прокуратури та поліції. Ці методики дають змогу виявити осіб, які володіють необхідними якостями, такими як аналітичне мислення, стресостійкість, високий ступінь відповідальності та принциповість. Вважаємо за доцільне адаптувати наявні методики для відбору кандидатів, необхідних судовій системі України.

Ранній професійний добір майбутніх представників судового корпусу може стати одним із найефективніших інструментів підготовки висококваліфікованих фахівців. В обов'язковому порядку в процесі добору повинні брати участь представники відділів з питань персоналу та кадрового забезпечення судових органів, які, використовуючи науково-розроблені програми та методики, повинні виявляти осіб, які бажають трудитися в судових органах і схильних за певними критеріями до подібного роду діяльності. Так можна буде формувати резерв кандидатів із числа найбільш перспективної молоді. Відбір може починатися вже на рівні шкільної освіти, де для старшокласників, які виявляють інтерес до юриспруденції, повинні організовуватися спеціальні профорієнтаційні заходи. Продовжуватися відбір має в юридичних ВНЗ, включаючи в себе: цільове навчання, участь студентів у спеціалізованих програмах, орієнтованих на підготовку до судової практики. Ба більше, важливо розвивати партнерство між судовими органами та ВНЗ. Форми такого співробітництва можуть бути різноманітними і включати: укладення

угод про співпрацю, які передбачають цільову підготовку студентів для роботи в судовій системі; створення кафедр, орієнтованих на викладання судової практики; підтримка вищими навчальними закладами програм стажування та наставництва, які проводять спільно із судовими органами, і т.д.

Важливим аспектом є адаптація системи підвищення кваліфікації суддів до реалій сучасності. Система повинна включати регулярні тренінги, участь у конференціях, навчання на семінарах, впровадження інноваційних освітніх технологій тощо. Усе це сприятиме не тільки усуненню прогалин у знаннях, а й формуванню у суддів практичних навичок, необхідних для роботи з новими або мало затребуваними категоріями справ. Об'єктивно зумовленою постає необхідність запровадження інституту спеціалізованих суддів.

Однією з ключових проблем підготовки майбутніх суддів залишається розрив між теоретичним навчанням і реальною практикою судочинства. Недостатність досвіду судді може виявлятися в тому, що він ще не володіє досконало всіма прийомами і способами здійснення правозастосування, зокрема, необхідними для безпомилкової роботи навичками в оцінці існуючих фактичних даних, використовує їх невміло, недооцінює чи переоцінює значущість тих чи інших фактичних обставин. Недосвідчений суддя може залишити поза увагою деякі важливі обставини, що необхідні для ухвалення законного та обґрунтованого рішення [138, с. 54-55]. Молоді фахівці, уперше стикаючись із реальними професійними викликами, нерідко виявляються невідповідними до суперечливих і складних ситуацій, що потребують не тільки професійних знань, а й моральної стійкості, принциповості й уміння протистояти тиску, який на них чиниться. Відсутність цих якостей може призвести до засвоєння і продовження молодим фахівцем поганих традицій.

Проблему поглиблює брак самокритичності у частини молодих суддів, брак прагнення до детального розбору справ і готовності своєчасно виправляти помилки, що природно для початкового етапу професійної діяльності суддів. У цьому контексті інститут наставництва набуває особливої значущості. Стажування під керівництвом досвідчених колег, участь у колегіальному

розгляді справ і спільна робота над реальними кейсами дасть змогу молодим фахівцям швидше досягти необхідного рівня професіоналізму. Крім стажування, значення мають і традиційні форми підвищення професійного рівня суддів: тематичні семінари, конференції, самоосвіта та виконання індивідуальних навчальних завдань. Підвищення професійного рівня суддів має бути обов'язковою складовою кар'єри судді, а результати навчання необхідно враховувати під час атестації, просування по службі та ухвалення рішень про внутрішню організацію суддівської діяльності.

Недоліки в доборі та розстановці кадрів у судах призводять до серйозних наслідків. Професія судді висуває високі вимоги до моральних, психологічних і професійних якостей, включно з чесністю, безкорисливістю, стійкістю до стресу і здатністю ухвалювати виважені та справедливі рішення. Присутність у судовій системі осіб, схильних до корупційної поведінки, з психологічними та поведінковими відхиленнями, позначається не лише на якості правосуддя, а й на стані колективів суддів, їхньому морально-психологічному кліматі. Такі чинники окрім появи судових помилок, також сприяють порушенням службової дисципліни, підвищують ризик вчинення особами паплюжливих вчинків, несумісних із роботою в правоохоронних органах. У цьому разі важливим кроком є впровадження систем професійно-психологічного добору кандидатів на суддівські посади. Сучасні методики, що включають тестування, поліграф, аналіз характеристик і рекомендацій, уже довели свою ефективність, але поки що не можуть похвалитися 100-відсотковою ефективністю. Річ у тім, що під час проведення діагностичних досліджень або процедур добору за особистісними якостями людина може використовувати активний психологічний захист, навмисно пред'являючи неправдиві або спотворені дані. Для досягнення максимального результату цю систему необхідно зробити більш універсальною і прозорою. Цілком припустимо висловити пропозицію про те, щоб під час прийняття на роботу до суду кандидату давали б письмові рекомендації практичні працівники або його викладачі із ВНЗ. Моральна відповідальність і загальновизнаний авторитет осіб, які дають такі

рекомендації, сприяли б чистоті суддівських лав. Психологічну оцінку кандидатів на посади суддів і чинних суддів можна використовувати для розв'язання таких завдань: добір абітурієнтів для вступу в спеціалізовані юридичні вищі навчальні заклади; добір кандидатів на суддівські посади; оцінювання кадрового резерву для висування на керівні посади; атестація суддів і визначення їхньої професійної придатності. Психологічна діагностика, інтегрована в кадрову політику, дасть змогу мінімізувати помилки в доборі кадрів, поліпшити професійну підготовку суддів і зміцнити морально-психологічний клімат у судовій системі.

Отже, формування суддівського корпусу, що відповідає високим професійним та етичним стандартам, потребує комплексного підходу. Взаємодія на всіх рівнях – від добору кандидатів до впровадження сучасних методів підвищення кваліфікації – буде здатна мінімізувати помилки в судочинстві, підвищити довіру суспільства до судової системи, утвердивши її в ролі гаранта законності та справедливості.

Судові помилки є серйозною перепорою ефективного функціонування системи адміністративного правосуддя, оскільки провокують настання низки наслідків. До негативних наслідків судових помилок ми відносимо наступні:

1. Довірчі втрати.

Судові помилки призводять до прийняття несправедливих рішень, коли особи, які беруть участь в спорах у сфері публічно-правових відносин не можуть захистити свої права та інтереси від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Коли стає відомо про прийняті судом рішення, внаслідок допущених і не виправлених судом помилок, це викликає справедливе обурення не тільки осіб, щодо яких було допущено судові помилки, а також суспільства загалом, що знижує загальний рівень довіри до системи правосуддя в державі. Люди починають сумніватися в справедливості судових рішень, втрачають упевненість у тому, що судова система зможе захистити їхні права, свободи та інтереси від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Суспільство втрачає повагу до закону та правопорядку, а судові органи –

авторитет, що сприяє поширенню безкарності, підриває суспільну стабільність та довіру до влади.

2. Ресурсні втрати.

Виправлення судових помилок потребує додаткового часу, фінансів та зусиль. Фінансові та часові втрати супроводжують весь процес виправлення судових помилок, оскільки вони перебувають у прямій залежності. Чим більше людино-годин суб'єктів, які мають відношення до перегляду справи, буде витрачено на виправлення помилки, тим більше фінансів витратить держава. Ба більше, якщо судова помилка призвела до суттєвих порушень прав, свобод та/або інтересів особи, їх відновлення може вимагати грошових компенсацій з державної скарбниці, про що беззаперечно свідчить практика ЄСПЛ. Іноді судові помилки можуть бути очевидними (описки або арифметичні помилки), але зазвичай для їх виявлення та виправлення потрібно прикладати ретельні зусилля, оскаржуючи судові рішення в судах апеляційної та касаційної інстанцій.

3. Психологічні втрати.

Для людей, які стали жертвами судових помилок це може мати серйозні психологічні наслідки. Особи, щодо яких було допущено судову помилку, може зазнати стресу, тривоги, впасти в депресію і, як ми вже згадували вище, втратити довіру до системи правосуддя зокрема і до держави загалом.

Наслідки судових помилок є вкрай несприятливими, внаслідок чого їхня проблематика регулярно стає предметом обговорення на засіданнях ВККС, на виробничих нарадах суддів та працівників апарату судів різних рівнів.

Під час проведеного дослідження ми дійшли висновку, що судова помилка в адміністративному судочинстві є результатом судової діяльності, що свідчить про неспроможність судочинства ефективно захистити права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Судові помилки в адміністративному судочинстві здійснюють негативний вплив на правосвідомість громадян, їхній психологічний стан, підривають авторитет держави загалом та судових органів

зокрема, провокують довірчі, суттєві фінансові та часові втрати тощо. Щоб упоратися із проблемою судових помилок в адміністративному судочинстві, вітчизняна система правосуддя має прагнути до: усунення дефектів матеріального та процесуального законодавства, зменшення завантаженості суддів адміністративних судів та подолання кадрової кризи.

Висновки до першого розділу

1. Встановлено, що судова помилка в адміністративному судочинстві є самостійним багатоаспектним правовим явищем, яке має гносеологічний, праксеологічний і телеологічний виміри. Її сутність полягає не лише у формальному порушенні норм матеріального чи процесуального права, а й у відхиленні судової діяльності від мети адміністративного судочинства – ефективного захисту прав, свобод та інтересів особи у публічно-правових відносинах.

2. Обґрунтовано, що для цілей адміністративно-процесуальної науки поняття судової помилки доцільно формулювати лаконічно, без надмірного перевантаження другорядними ознаками. У зв'язку з цим судову помилку в адміністративному судочинстві доцільно розуміти як відхилення від досягнення мети адміністративного судочинства, що підлягає виправленню у встановленому законом порядку. Такий підхід дає змогу поєднати теоретичну ємність поняття з його практичною придатністю.

3. Встановлено, що судова помилка має низку обов'язкових ознак, які відмежовують її від суміжних правових явищ: вона пов'язана з розглядом конкретної адміністративної справи та фіксується у судовому рішенні; виникає у сфері правозастосовної діяльності спеціального суб'єкта – суду; підлягає виявленню та усуненню лише у спеціальному процесуальному порядку; не залежить від доведення вини судді; може бути предметом спеціального доказування у процедурах судового контролю та самоконтролю. Це дозволяє

розглядати судову помилку не як абстрактну теоретичну категорію, а як юридично значущий дефект судової діяльності.

4. Обґрунтовано, що класифікація судових помилок має не лише теоретичне, а й прикладне значення, оскільки забезпечує системне бачення різновидів цього явища та створює методологічну основу для вибору адекватних засобів їх попередження і виправлення. Запропонована в дослідженні класифікація судових помилок за одинадцятьма критеріями дозволяє виявити закономірності їх виникнення, оцінити ступінь їх впливу на законність і обґрунтованість судового рішення, а також визначити оптимальні процесуальні й організаційні засоби реагування.

5. Встановлено, що теоретично необґрунтованою є класифікація судових помилок залежно від суб'єкта їх вчинення, оскільки безпосереднім суб'єктом судової помилки може бути лише суддя як носій повноваження на ухвалення судового рішення. Дії інших учасників процесу здатні лише створювати умови для виникнення помилки або сприяти їй, але не змінюють її суб'єктної природи. Водночас обґрунтованим є поділ судових помилок залежно від юрисдикції їх виявлення – на ті, що встановлюються національними судами, і ті, що констатуються ЄСПЛ.

6. Обґрунтовано, що причини виникнення судових помилок в адміністративному судочинстві мають комплексний характер і охоплюють насамперед три взаємопов'язані блоки: дефекти матеріального та процесуального законодавства, надмірну завантаженість суддів, а також недосконалість кадрового забезпечення судової системи. Сукупна дія цих чинників зумовлює не лише появу окремих помилкових рішень, а й негативно впливає на якість адміністративного правосуддя загалом, породжуючи довірчі, ресурсні та психологічні втрати. Це, зі свого боку, підтверджує необхідність подальшого дослідження механізмів попередження та виправлення судових помилок судами вищих інстанцій.

РОЗДІЛ 2. ПОПЕРЕДЖЕННЯ СУДОВИХ ПОМИЛОК В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ СУДАМИ ВИЩИХ ІНСТАНЦІЙ

2.1. Судовий самоконтроль як спосіб попередження судових помилок в адміністративному судочинстві

У адміністративному судочинстві самоконтроль суду постає як комплексне явище, що поєднує інтелектуальний і процесуальний компоненти суддівської діяльності. Його дія охоплює весь цикл здійснення правосуддя – від первинного вирішення питання про прийняття позову до постановлення остаточного судового акта. За своєю суттю йдеться про внутрішню перевірку правильності, повноти та правомірності власних дій і рішень суду, яка здійснюється крізь призму вимог закону, професійної етики та моральних орієнтирів.

Для належного розгляду публічно-правового спору така форма внутрішнього контролю має принципове значення, оскільки саме вона сприяє досягненню об'єктивного, неупередженого та юридично вмотивованого результату [78; 104; 123; 144; 160]. Реалізуючи функцію правосуддя, адміністративний суд зобов'язаний повно і всебічно встановити всі юридично значущі обставини, дати їм належну оцінку та вирішити справу в межах закону. Проте складність адміністративних спорів, інтенсивність процесу та значний обсяг процесуальних дій підвищують ризик того, що окремі необхідні кроки можуть бути пропущені, виконані неповно або без належної ретельності. За таких умов зростає небезпека порушення процесуальної форми, а відтак і зниження якості майбутнього судового рішення. Саме тому самоконтроль повинен супроводжувати суддю на кожній стадії розгляду справи. Найбільш рельєфно це проявляється під час вчинення процесуальних дій, пов'язаних із застосуванням заходів процесуального примусу, коли особливо важливо витримати баланс між ефективністю правосуддя та гарантіями прав особи. Кожне процесуальне рішення має прийматися з дотриманням норм

матеріального і процесуального права, а також етичних і моральних вимог, що висуваються до суддівської діяльності.

Не можна ігнорувати й те, що поряд з об'єктивною складовою самоконтроль охоплює також суб'єктивний вимір. Його формують особисте сприйняття суддею обставин справи, ставлення до учасників процесу, а також емоційний фон, у якому відбувається судовий розгляд. Хоча внутрішнє переконання повинно вибудовуватися на базі об'єктивно встановлених даних, носієм цього переконання залишається конкретний суддя – людина зі своєю системою цінностей, рівнем емпатії, професійними установками та психологічними особливостями. Саме людська природа зумовлює неможливість повного усунення суб'єктивних реакцій із процесу ухвалення рішення. Через це навіть формально об'єктивний судовий акт певною мірою відображає особистісні характеристики того, хто його постановив – рівень професійної підготовки, правову культуру, психологічну стійкість, здатність до саморефлексії. Цілком закономірно, що за подібних фактичних обставин рішення різних суддів можуть відрізнятися способом аргументації, стилем викладу та логікою акцентів. У такому ракурсі самоконтроль постає не лише як внутрішній процесуальний механізм, а і як елемент правосвідомості судді, покликаний підтримувати рівновагу між формальною процедурою та гуманістично зорієнтованим правозастосуванням.

Якщо розглядати це явище в широкому сенсі, самоконтроль можна визначити як безперервне спостереження судді за власними діями, рішеннями та намірами з точки зору їх юридичної допустимості й моральної виправданості. Здатність людини свідомо регулювати свою поведінку, підпорядковувати її вимогам належного та оцінювати власні вчинки є однією з фундаментальних ознак правової і моральної автономії. У професійній діяльності судді адміністративного суду така здатність набуває особливої ваги, адже наслідки ухвалених ним рішень безпосередньо стосуються прав, свобод та інтересів фізичних осіб, а також прав та інтересів юридичних осіб. Саме завдяки самоконтролю суддівська поведінка зберігає внутрішню послідовність,

логічність і нормативну вивіреність.

Лише формальною перевіркою відповідності закону зміст самоконтролю у сфері правосуддя не вичерпується. Його межі є ширшими, оскільки він охоплює також співвіднесення процесуальних кроків і прийнятих рішень з вимогами професійної етики, моральними імперативами та загальними цінностями права. Право як соціальний регулятор тісно пов'язане з мораллю, а в окремих випадках моральні орієнтири виявляються навіть більш чутливими до суспільних потреб, ніж позитивне законодавство. Разом із тим це не означає, що мораль може підмінити правову норму. У правозастосуванні вирішальне значення належить закону, однак у процесі його тлумачення, особливо за умов нормативної невизначеності чи колізійності, саме моральний критерій дає змогу зберігати гуманістичний вектор судової діяльності.

В основі ухвалення судового рішення має лежати внутрішнє переконання судді, сформоване внаслідок вільної, критичної та всебічної оцінки доказів, доводів і всіх обставин спору. Таке переконання не можна зводити до довільної думки, адже воно є результатом інтелектуального зусилля, вільного від стороннього впливу та заснованого на повазі до права і справедливості. У ньому поєднуються професійний досвід, спеціальні юридичні знання та усвідомлення моральної відповідальності за наслідки прийнятого рішення. З огляду на це доцільно виокремлювати два взаємопов'язані рівні самоконтролю. Перший із них має внутрішній, інтелектуальний характер і полягає в осмисленні суддею власних процесуальних дій, логіки правових висновків та відповідності своєї поведінки етичним вимогам. Такий контроль супроводжує суддю постійно протягом усього розгляду справи, особливо під час застосування заходів процесуального примусу або ухвалення складних і дискусійних рішень. Другий рівень – зовнішній, процесуальний – виявляється у перевірці вже вчинених процесуальних дій на предмет їх відповідності закону. У його межах можливі виправлення допущених процедурних недоліків, постановлення додаткових рішень у разі неповноти судового розгляду, а також корекція вже ухвалених актів як за ініціативою самого суду, так і за зверненням

учасників справи у межах, установлених законом. Такий підхід узгоджується з позицією О.В. Ткаченка та О.С. Бісюк, які звертають увагу на те, що судова помилка не обов'язково виникає лише після ухвалення підсумкового судового акта. Вона може формуватися вже з моменту вчинення помилкової процесуальної дії, навіть якщо надалі не буде безпосередньо відображена в остаточному рішенні. Саме ця обставина пояснює превентивне призначення судового самоконтролю: він має спрацьовувати не тільки після постановлення рішення, а й у процесі розгляду справи, коли суд ще здатний оперативно виправити власне процесуальне упущення [168, с. 539-540].

Узагальнюючи наведене, слід підкреслити, що самоконтроль у судовій діяльності має водночас етико-філософську і процесуально-правову природу. Через нього забезпечується рівновага між формальною стороною правосуддя та його змістовною справедливістю, між буквальним застосуванням норми і ціннісним сенсом судового захисту. Саме в межах такого механізму реалізується внутрішнє самообмеження суддівської влади, що набуває особливого значення в умовах незалежності суду та недопустимості зовнішнього втручання у здійснення правосуддя.

Потреба в інтелектуальному самоконтролі виникає під час ухвалення кожного без винятку процесуального рішення – від вирішення питання про допустимість доказу до обрання заходів процесуального примусу, від оцінювання поведінки учасників справи до тлумачення правових норм. Його належне здійснення передбачає не лише володіння юридичними знаннями, а й розвинену правосвідомість, послідовне логічне мислення, психологічну врівноваженість та здатність до критичного самоаналізу. Саме тому особливої ваги набуває рівень професійної підготовки судді. Ефективність самоконтролю значною мірою визначається обсягом професійної компетентності, практичним досвідом, ґрунтовним знанням матеріального і процесуального права, а також умінням своєчасно виявляти власні помилки й реагувати на них. Без належного інтелектуального підґрунтя процесуальний самоконтроль втрачає зміст, оскільки будь-яка зовнішня, формалізована процесуальна дія є лише зовнішнім

вираженням внутрішньої розумової роботи судді. Через це кожен крок у межах адміністративного процесу повинен бути попередньо осмислений, співвіднесений з вимогами права і моралі та лише після цього реалізований у юридично значущій формі.

Практика адміністративного судочинства свідчить, що в діяльності суду можливі окремі неточності, формальні похибки чи процедурні упущення, які не потребують негайного втручання вищих інстанцій і можуть бути виправлені самим судом. Саме така автономна корекція і становить безпосередній прояв процесуального самоконтролю, який має належне нормативне закріплення та інституційне забезпечення. Кодекс адміністративного судочинства України [73] наділяє суд достатнім набором процесуальних засобів, спрямованих на виявлення, усунення та попередження власних помилок, що дає можливість оперативно реагувати на відповідні недоліки та підтримувати належний рівень якості судової діяльності.

Нормативною основою процесуального самоконтролю виступають засоби внутрішнього оперативного реагування, які суд застосовує безпосередньо під час здійснення правосуддя. Їх призначення полягає у постійному контролі за законністю, обґрунтованістю та повнотою процесуальних дій на всіх стадіях адміністративного провадження – від звернення до суду до постановлення остаточного судового акта. У такому значенні самоконтроль є органічною частиною професійної поведінки судді, орієнтованою на недопущення як явних, так і прихованих судових помилок.

На початковому етапі провадження самоконтроль набуває особливої ваги під час вирішення питання щодо позовної заяви, поданої в межах вимог КАС України. У цей момент суд перевіряє відповідність позову встановленим вимогам щодо форми, змісту та наявності передумов для відкриття провадження. Помилки, допущені саме на цій стадії, здатні істотно вплинути на реалізацію права на судовий захист. Йдеться як про безпідставне відкриття провадження, так і про необґрунтоване залишення позову без розгляду. Особливо чутливим є другий випадок, адже він фактично позбавляє особу

можливості домогтися розгляду її вимог по суті, а виправлення такого дефекту надалі залежить уже від процесуальної активності позивача, насамперед від використання механізмів оскарження.

Максимально виразно процесуальний самоконтроль проявляється під час розгляду справи по суті. На цій стадії суд не лише перевіряє правомірність власних дій, а й контролює загальний рух адміністративного процесу в межах, установлених КАС України. Одним із найважливіших інструментів такого контролю є право закрити провадження у справі, якщо виявлено обставини, що виключають можливість її подальшого розгляду, зокрема коли спір не належить розглядати за правилами адміністративного судочинства або вже існує судове рішення, що набрало законної сили, між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (ч. 1 ст. 238 КАС України) [73]. Застосування цього механізму дає змогу не лише усунути помилки, допущені на стадії прийняття позову, а й запобігти неправомірному використанню судових процедур та зайвому перевантаженню адміністративного процесу необґрунтованими вимогами.

Водночас механізм самоконтролю не зводиться лише до закриття провадження. Не менш важливе значення має залишення позову без розгляду, яке також виконує функцію процесуальної самокорекції. Попри певну зовнішню подібність із закриттям провадження, ці інструменти істотно відрізняються за юридичною природою та наслідками для учасників справи. Якщо закриття провадження пов'язане з наявністю неусувних перешкод, що унеможливають подальший розгляд спору, то залишення позову без розгляду застосовується тоді, коли виявлені порушення можуть бути усунуті позивачем. У такому разі провадження фактично припиняється не остаточно, а до моменту усунення відповідних недоліків, що не позбавляє особу права знову звернутися до адміністративного суду. Через це залишення позову без розгляду поєднує в собі дві функції: забезпечення процесуальної дисципліни та збереження доступу до судового захисту в разі належного дотримання встановлених вимог.

Функціональне значення цього інституту в межах судового

самоконтролю полягає в тому, що він дозволяє скоригувати вже відкрите провадження за відсутності належних формальних або процесуальних передумов для його продовження. Перелік відповідних підстав визначено в ч. 1 ст. 240 КАС України. До них, зокрема, належать: подання позову особою, яка не має адміністративної процесуальної дієздатності; відсутність належного підпису на позовній заяві або її підписання особою, яка не має на це права; наявність у провадженні цього чи іншого суду справи між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав; відкриття провадження за позовом, що не відповідає вимогам ст.ст. 160, 161, 172 КАС України, якщо позивач не усунув недоліків у наданий строк; подання до того самого суду іншого позову до того самого відповідача з тим самим предметом та однакових підстав, якщо щодо такого позову на момент вирішення питання про відкриття провадження не постановлено ухвалу про відкриття або відмову у відкритті провадження, повернення позовної заяви чи залишення позову без розгляду [73] тощо. Усі названі підстави об'єднує одна спільна ознака: продовження судового розгляду в таких умовах суперечить мінімальним вимогам процесуальної коректності звернення до суду.

У цьому аспекті залишення позову без розгляду слід розглядати як процесуальний запобіжник, який дозволяє поєднати гарантії доступу до правосуддя з вимогою дотримання процесуальної законності. Використовуючи це повноваження, суд не відмовляє особі у правосудді як такому, а реагує на виявлені порушення в межах власної контрольної функції, водночас дисциплінуючи учасників процесу та запобігаючи зловживанню правом на судовий захист. Тому залишення позову без розгляду в разі встановлення відповідних недоліків доцільно оцінювати не як прояв формалізму, а як один із найбільш виразних інструментів зрілого судового самоконтролю, спрямованого на збереження належного балансу між ефективністю адміністративного судочинства та захистом прав учасників публічно-правових відносин.

Нормативна конструкція адміністративного процесу не обмежує суд пасивною роллю у сфері доказування, а, навпаки, дозволяє йому активно

впливати на перебіг доказової діяльності з метою забезпечення її повноти, внутрішньої узгодженості та відповідності реальним обставинам справи [11; 14; 38; 72; 85]. Якщо вже поданих доказів виявляється недостатньо або окремі фактичні дані потребують уточнення, суд вправі з власної ініціативи поставити учасникам справи додаткові запитання, призначити додаткову чи повторну експертизу та вчинити інші процесуальні дії, необхідні для усунення ризику неповного встановлення фактичної основи спору. Такі повноваження мають виразне превентивне призначення, оскільки дають змогу не допустити трансформації доказових прогалин у судову помилку.

Одним із найбільш показових проявів процесуального самоконтролю є призначення додаткової або повторної експертизи, можливість якого передбачена ч. 2 ст. 102 КАС України. Підставою для повторної експертизи виступає наявність у суду обґрунтованих сумнівів щодо правильності вже наданого висновку експерта, зокрема у випадках його суперечності іншим матеріалам справи. Додаткова експертиза, зі свого боку, є виправданою тоді, коли експертний висновок виявляється неповним або недостатньо ясным. Оскільки судові рішення не може ґрунтуватися на сумнівних, суперечливих чи неперевірених даних, законодавець цілком обґрунтовано наділяє суд правом ініціювати експертне дослідження для належного з'ясування всіх істотних обставин справи.

Аналогічну самокоригувальну функцію здатен виконувати і повторний допит свідка. Його призначення полягає у відновленні повноти та надійності доказового матеріалу у випадках, коли первинний допит виявився недостатнім. Разом із тим застосування цього інструменту потребує особливої обережності, адже на подальші показання свідка можуть впливати вже досліджені у справі матеріали. З огляду на те, що допитані особи, як правило, залишаються в залі судового засідання до завершення розгляду, не можна виключати ризику трансформації їхнього сприйняття під впливом нових відомостей, озвучених у процесі. Саме тому рішення про повторний допит повинно прийматися суддею з підвищеним рівнем професійної самодисципліни, щоб не допустити

проникнення в доказову картину суб'єктивних або похідних інтерпретацій.

Особливе значення у цьому зв'язку має принцип офіційного з'ясування всіх обставин справи, закріплений у ч. 4 ст. 9 КАС України, який покладає на суд обов'язок вживати всіх необхідних заходів для повного встановлення фактичних даних, у тому числі шляхом самостійного виявлення та витребування доказів [149]. Відповідне повноваження може бути реалізоване судом у будь-який момент до виходу до нарадчої кімнати для ухвалення рішення. Тим самим закон зберігає для суду належний простір для виправлення раніше допущених упущень або корекції неповноти процесуальних дій.

Найбільш виразно потенціал самоконтролю виявляється у ситуації, коли потреба в додатковому з'ясуванні обставин встановлюється вже на стадії ухвалення судового рішення. Відповідно до ч. 2 ст. 227 КАС України, якщо в цей момент з'ясовується необхідність повторного допиту свідків чи вчинення іншої процесуальної дії, суд постановляє ухвалу про поновлення судового розгляду. Розгляд справи у цьому разі проводиться в межах, необхідних для з'ясування обставин, що потребують додаткової перевірки [73]. При цьому ч. 1 ст. 228 КАС України прямо забороняє судді обговорювати обставини справи, застосування норм права, судову практику чи зміст майбутнього рішення з будь-якими особами поза складом суду, що розглядає справу. Таємниця ухвалення рішення, таким робом, виключає будь-який зовнішній вплив на ініціювання поновлення розгляду. Єдино допустимим джерелом такої ініціативи є внутрішнє усвідомлення самим судом неповноти проведеного розгляду. Саме тому повноваження поновити судовий розгляд слід оцінювати не лише як інструмент додаткового дослідження обставин, а і як ефективний механізм оперативного усунення раніше допущених процесуальних похибок.

У межах процесуального самоконтролю неповнота судового розгляду здебільшого виявляється у двох типових формах. Перша полягає в тому, що суд не дослідив усіх доказів, уже поданих сторонами, і тим самим припустився процесуального упущення. Друга має місце тоді, коли самі сторони не надали достатнього доказового матеріалу для належного обґрунтування своїх позицій,

а суд, усвідомлюючи неможливість постановлення законного й обґрунтованого рішення за наявного обсягу даних, вживає заходів для усунення цієї прогалини. В обох випадках бездіяльність суду або його пасивна позиція можуть у подальшому зумовити скасування чи зміну рішення в апеляційному або касаційному порядку. Натомість своєчасне використання інструментів самоконтролю дозволяє суду першої інстанції усунути виявлені недоліки ще до постановлення рішення та забезпечити його законність і обґрунтованість.

Реалізуючи зазначені повноваження навіть на найбільш чутливих стадіях адміністративного провадження, суд фактично виконує превентивну функцію щодо недопущення судових помилок. Це, зі свого боку, посилює інституційну самостійність адміністративного суду, зменшує потребу в подальшому втручанні судів вищих інстанцій та сприяє більш повному досягненню завдань адміністративного судочинства.

Потрібно враховувати, що функція судового самоконтролю в адміністративному судочинстві не завершується моментом проголошення рішення. Її дія продовжується і після завершення основного розгляду справи, оскільки закон надає суду низку спеціальних повноважень, спрямованих на усунення виявлених недоліків уже постановленого акта. Саме тому самоконтроль доцільно розглядати як дворівневий механізм, що діє як на стадії розгляду справи, так і після ухвалення судового рішення. Така побудова підвищує внутрішню стійкість правосуддя до власних похибок і розширює можливості суду для своєчасного усунення помилок без залучення вищих інстанцій. КАС України передбачає низку пострішенських інструментів самоконтролю, реалізація яких можлива як з ініціативи самого суду, так і за зверненням учасників справи.

1. Виправлення описок і очевидних арифметичних помилок у судовому рішенні.

Одним із найбільш оперативних засобів пострішенського самоконтролю є виправлення описок та очевидних арифметичних помилок. За змістом ст. 253 КАС України суд, який постановив рішення, має право як з власної ініціативи,

так і за заявою учасника справи чи іншої заінтересованої особи усунути такі дефекти незалежно від того, набрало рішення законної сили чи ні [73]. Хоча подібні вади не стосуються правової сутності судового акта, вони можуть істотно викривлювати його зміст і створювати перешкоди на стадії виконання. Це особливо очевидно у випадках неправильного зазначення сторони, розміру стягнення, строку виконання або інших реквізитів, від точності яких залежить належне сприйняття і реалізація судового рішення. Показовою у цьому сенсі є справа № 200/6912/19-а, в якій Донецький окружний адміністративний суд 24.10.2019 р. самостійно усунув описку, допущену в попередній ухвалі від 07.10.2019 р.: замість ОСОБА_1 у тексті було помилково зазначено ОСОБА_2. Керуючись ст. 253 КАС України, суд виправив відповідний фрагмент судового акта [150].

2. Ухвалення додаткового судового рішення.

Іншим інструментом самоконтролю після ухвалення судового рішення є ухвалення додаткового судового рішення. Його призначення полягає в усуненні неповноти вже прийнятого (основного) судового акта. Повнота рішення є однією з його обов'язкових властивостей, адже судові рішення слід вважати належним лише тоді, коли в ньому надано відповіді на всі позовні вимоги, заявлені клопотання та інші юридично значущі питання, що підлягали вирішенню у справі. Якщо ця вимога не дотримана, виникає дефект змісту судового акта, який, однак, може бути усунутий без апеляційного чи касаційного перегляду.

Винятковий характер додаткового рішення підтверджується тим, що підстави для його ухвалення прямо і вичерпно закріплені в ст. 252 КАС України. Таке рішення допускається, якщо суд не вирішив одну з позовних вимог чи одне з клопотань, щодо яких досліджувалися докази; якщо, вирішивши питання про право, він не визначив способу виконання рішення; або якщо поза увагою залишилося питання про судові витрати [73]. Додаткове рішення ухвалюється тим самим складом суду, в тому самому процесуальному порядку, що й основне, і так само повинно відповідати вимогам законності та

обґрунтованості.

3. Коригування способу і порядку виконання ухваленого судового рішення.

Окремим проявом пострішенського самоконтролю є можливість суду змінювати спосіб і порядок виконання власного рішення. Йдеться про передбачені ст. 378 КАС України повноваження відстрочити або розстрочити виконання, а також змінити чи встановити спосіб і порядок його виконання – за заявою сторони або з ініціативи суду [73]. Хоча такі дії формально не змінюють змісту вирішеного спору, вони безпосередньо впливають на практичну реалізацію рішення, особливо у тих випадках, коли його виконання в первісно визначеному вигляді виявляється неможливим, надмірно ускладненим або таким, що не забезпечує досягнення мети судового захисту.

У науковій літературі висловлюється точка зору, згідно з якою це повноваження слід пов'язувати виключно з обставинами, виявленими вже після ухвалення рішення. Проте такий погляд не відображає всієї функціональної ролі відповідного інституту. Практика адміністративних судів свідчить, що положення ст. 378 КАС України використовуються не лише як реакція на нововиявлені обставини, а і як засіб виправлення певних недоліків первісного судового акта, зокрема пов'язаних із неповним урахуванням майнового становища відповідача чи особливостей самого зобов'язання.

Не випадково в літературі наголошується, що потреба у зміні способу або порядку виконання рішення нерідко зумовлена недостатньо ретельною оцінкою обставин справи під час його ухвалення. Через це первісно обраний механізм виконання може виявитися неспроможним забезпечити досягнення завдань адміністративного судочинства. За таких умов коригування способу і порядку виконання рішення постає не лише проявом процесуальної гнучкості, а й самостійним інструментом судового самоконтролю, за допомогою якого усуваються наслідки раніше допущених процесуальних прорахунків.

До процесуальних механізмів, що запускаються виключно за ініціативою учасників справи, доцільно віднести такі:

1. Роз'яснення судового рішення.

Потреба у роз'ясненні судового рішення виникає тоді, коли без додаткового тлумачення його виконання істотно ускладнюється або зростає ризик неправильного виконання через неясність резолютивної частини. За своєю природою роз'яснення є способом усунення недоліків зовнішньої форми судового акта, коли окремі його положення потребують точнішого, логічно послідовного і однозначного викладення. Зрозумілим слід вважати таке рішення, резолютивна частина якого не допускає множинності тлумачень, а ясним – таке, що сформульоване чітко, послідовно, переконливо і доступно для сприйняття. Порушення цих вимог здатне не лише ускладнити, а інколи й фактично унеможливити належне виконання судового рішення [153]. Саме тому, якщо зміст судового акта викликає сумніви щодо його ясності або зрозумілості, суд за заявою учасника справи чи державного виконавця повинен надати відповідне роз'яснення. Завдяки цьому на стадії виконання попереджаються потенційні конфлікти, пов'язані з неоднозначним сприйняттям судового акта.

Межі такого роз'яснення є чітко окресленими. Через відповідну заяву не може ставитися питання про фактичне виправлення описок, вирішення питання судових витрат, допущення рішення до негайного виконання чи розгляд позовної вимоги, яка залишилася поза межами вже ухваленого рішення. Так само недопустимо просити суд роз'яснити суму коштів, що підлягають стягненню, перелік майна, яке має бути передане, або зміст конкретних дій, що повинні бути виконані, якщо ці елементи не були відображені в самому рішенні. У межах процедури роз'яснення суд вправі лише точніше, повніше і зрозуміліше викласти ті частини акта, сприйняття яких викликає труднощі у сторін або державного виконавця. Йдеться, отже, не про усунення змістовної помилки, а про подолання смислової непрозорості тексту. У цьому випадку самоконтроль суду реалізується через лексичне та логічне уточнення форми судового акта без втручання в його сутність.

Характерними рисами роз'яснення є те, що воно не змінює змісту судового рішення, не поширюється на питання, які не були вирішені судом, і не

підміняє собою повторний розгляд справи по суті. Допустимість такого інструменту повністю обмежена рамками вже постановленого акта і спрямована виключно на забезпечення його правильного розуміння та належного виконання. Фактично роз'яснення становить завершальний інтелектуальний етап правозастосовної діяльності суду. Воно безпосередньо пов'язане з принципом доступності правосуддя, адже судові рішення має бути не лише законним, а й зрозумілим для тих, кому воно адресоване. У практичній площині саме складність правової матерії або недостатня чіткість окремих формулювань часто породжують труднощі з інтерпретацією рішення. У таких випадках суд усуває зовнішній недолік акта – його смислову невиразність, не порушуючи водночас принципу незмінності рішення.

Порівняно з додатковим судовим рішенням роз'яснення не породжує нових матеріально-правових наслідків, а має на меті лише уточнення вже ухваленого акта. Водночас воно органічно включається в систему пострішенського самоконтролю, що здійснюється в межах тієї самої судової інстанції. Результатом такого розгляду є постановлення ухвали. Значення цього інституту полягає в тому, що він демонструє спроможність адміністративного суду діяти не лише у площині формальної правової визначеності, а й у руслі процедурної ясності, функціональної відкритості та практичної справедливості.

2. Коригування технічного запису і протоколу судового засідання.

До числа пострішенських форм судового самоконтролю належить і внесення змін до технічного запису та протоколу судового засідання. Протокол має істотне процесуальне значення, оскільки фіксує відомості про склад суду, учасників процесу, послідовність процесуальних дій, перебіг слухання, постановлені ухвали та інші важливі елементи судового розгляду [26; 45; 50; 86]. Через це будь-яка неточність, неповнота або помилка в його змісті потенційно здатна позначитися на подальшому апеляційному чи касаційному перегляді та спотворити реальну картину процесу.

Чинне процесуальне регулювання надає учасникам справи право ознайомлюватися з технічним записом і протоколом судового засідання, а

також протягом п'яти днів з дня проголошення рішення подавати письмові зауваження щодо їх неповноти або неправильності. Такі зауваження розглядає головуючий суддя в порядку письмового провадження, за результатами чого постановляється ухвала про їх врахування або мотивоване відхилення (ст. 231 КАС України). Важливо й те, що закон гарантує учасникам доступ до технічного запису, зокрема можливість його копіювання в електронній формі. Це створює умови для самостійної перевірки сторонами точності відтворення перебігу засідання та, за потреби, для ініціювання виправлення виявлених розбіжностей.

Разом із тим чинна редакція ч. 2 ст. 231 КАС України передбачає лише право, а не обов'язок суду викликати учасників процесу для розгляду відповідних зауважень. Такий підхід створює ризик надмірної формалізації процедури, особливо у випадках, коли подані зауваження стосуються істотних і спірних елементів перебігу судового засідання. Саме тому доцільно посилити процесуальні гарантії у цій частині, передбачивши обов'язкове заслуховування осіб, які подали зауваження, у відкритому судовому засіданні. Така модель сприятиме зростанню процесуальної прозорості та одночасно посилить внутрішній контроль суду за точністю фіксації власної діяльності.

У зв'язку з цим обґрунтованою видається пропозиція викласти ч. 2 ст. 231 КАС України у такій редакції:

«2. Головуючий розглядає зауваження щодо технічного запису і протоколу судового засідання не пізніше п'яти днів з дня їх подання в порядку письмового провадження. Розгляд зауважень щодо технічного запису і протоколу судового засідання здійснюється у судовому засіданні з повідомленням учасників справи. Неприбуття у судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені про дату, час і місце розгляду справи, не перешкоджає судовому розгляду».

Наведені зміни дозволять усунути прогалину в регулюванні одного з ключових інструментів судового самоконтролю – перевірки точності процесуальної документації. Ба більше, це посилює б легітимність технічного

запису і протоколу судового засідання як джерел відомостей про перебіг розгляду справи. Практичний ефект запропонованої зміни полягає також у формуванні вищих стандартів процесуальної доброчесності, зменшенні ризиків маніпулювання змістом технічних записів та протоколів і, зрештою, у зміцненні довіри до адміністративної юстиції як інституту справедливого вирішення публічно-правових спорів.

3. Перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами.

До числа спеціальних процесуальних механізмів, що функціонують у системі судового самоконтролю, належить і перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами. В адміністративному судочинстві цей інститут має особливу правову природу, оскільки його призначенням є реагування не на помилки звичайного процесуального перебігу справи, а на ситуації, коли під час ухвалення рішення суд об'єктивно не міг урахувати істотну обставину, здатну вплинути на результат спору. Причиною цього є те, що на момент розгляду така обставина не була відома учасникам процесу і, відповідно, не могла бути доведена до відома суду [117]. Детальний аналіз виправлення судових помилок шляхом перегляду рішень за нововиявленими обставинами буде здійснено в наступному розділі дисертаційного дослідження.

Сукупність розглянутих процесуальних засобів дає підстави стверджувати, що судовий самоконтроль в адміністративному судочинстві не зводиться до формального чи декларативного елемента судової діяльності. Його слід розуміти як належно оформлений внутрішній механізм, за допомогою якого забезпечуються узгодженість, логічна послідовність і нормативна цілісність здійснення правосуддя. Практичне значення цього інституту полягає в підтриманні належного рівня юридичної точності та процесуальної доброчесності в діяльності суду як суб'єкта, на якого покладено обов'язок здійснення справедливого правосуддя.

Суттєвою перевагою судового самоконтролю є можливість самотійного виявлення та усунення судом власних недоліків, порушень чи неясностей без необхідності звернення до апеляційної або касаційної інстанції. Для цього

законодавство надає суду достатній набір процесуальних засобів, що дають змогу оперативно скоригувати виявлені похибки. Водночас необхідно враховувати, що самоконтроль не означає нового розгляду спору по суті й не покликаний підміняти собою встановлений порядок інстанційного перегляду. Його функціональне призначення полягає саме у своєчасній локалізації та нейтралізації помилок, не руйнуючи основної юридичної позиції, викладеної в судовому рішенні. Саме тому самоконтроль повинен мати не епізодичний, а постійний характер, будучи складовою професійної дисципліни суду та однією з гарантій законності адміністративного судочинства.

Узагальнення викладеного дозволяє розглядати судовий самоконтроль як самостійну й незамінну форму внутрішнього контролю за здійсненням правосуддя. За своїм функціональним змістом він охоплює всі основні риси контрольної діяльності. Передусім ідеться про коригувальну функцію, яка проявляється у спроможності суду оперативно виправляти власні помилки та відновлювати належний правовий баланс. Не менш важливою є соціально-превентивна функція, зміст якої полягає у запобіганні повторенню порушень завдяки виявленню не лише самих помилок, а й причин та умов їх виникнення. Окремо слід виділити правоохоронну функцію, що виражається у здатності суду власними засобами і без невиправданого зволікання забезпечувати захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Значення цього інституту не обмежується лише процесуальною технікою виправлення окремих недоліків. Його роль значно ширша, оскільки саме через самоконтроль підтримуються належний рівень правової культури, процесуальної дисципліни, незалежності та неупередженості суду. Завдяки можливості коригування власних рішень без звернення до вищих інстанцій забезпечується не тільки ефективніший захист прав та інтересів учасників публічно-правових відносин, а й процесуальна економія часу й ресурсів. У підсумку це позитивно позначається і на довірі суспільства до судової системи загалом.

2.2. Процесуальна діяльність судів вищих інстанцій направлена на попередження судових помилок

В умовах побудови правової держави особливої значущості набуває ефективність правосуддя як інституту, що забезпечує захист прав і законних інтересів осіб у їхніх взаємовідносинах із публічною владою. В адміністративному судочинстві, де йдеться про спори з органами державної влади, судова помилка може мати особливо тяжкі наслідки – як для конкретного суб'єкта, так і для легітимності публічного управління загалом. Тому попередження судових помилок має розглядатися як самостійний і пріоритетний напрям діяльності судів вищих інстанцій.

Сучасна правова доктрина та судова практика дедалі більше уваги приділяють не лише питанням виправлення вже допущених судових помилок, а й формуванню ефективної системи їх попередження [36; 43; 175]. Як справедливо підкреслюється в сучасній юридичній доктрині, усунення судової помилки шляхом скасування або зміни судового рішення вже на стадії апеляційного або касаційного перегляду є вимушеним, крайнім заходом. Таке коригування результату розглянутої справи, по суті, свідчить про наявність вразливостей не тільки в діяльності конкретного суду, а й у загальній конструкції процесуального механізму. Факт необхідності перегляду свідчить про те, що на певному етапі не було реалізовано передбачених законом інструментів та механізмів попередження помилок, або вони виявилися неефективними.

Системна стійкість судової системи, навпаки, передбачає пріоритетний розвиток превентивних механізмів, спрямованих на виключення можливості виникнення помилок до проголошення судового рішення. Йдеться про побудову такої моделі процесуального регулювання, за якої основні підстави для можливої помилки усуваються ще під час розгляду справи по суті. Це вимагає, з одного боку, високого рівня процесуальної дисципліни, а з іншого – належної нормативної забезпеченості ключових стадій адміністративного

провадження. Саме розбудова процедурно орієнтованої превенції – у вигляді чітких стандартів доказування, процесуальних фільтрів, внутрішньої логіки розподілу процесуальної ініціативи між судом і сторонами, – виступає ефективнішим та системнішим рішенням, ніж постфактум усунення допущених помилок. Отже, концепція попередження судових помилок має бути вбудована в саму архітектуру адміністративного процесу, а не залишатися завданням винятково наявного механізму виправлення судових помилок судами вищих інстанцій.

Особливу роль в попередженні судових помилок відіграють суди вищих інстанцій, чия діяльність виходить за рамки простого перегляду судових рішень в порядку апеляційного та касаційного оскарження. Вони формують стандарти належного судового розгляду, виявляють і класифікують типові помилки судів нижчестоящих інстанцій, встановлюють однаковість застосування норм адміністративного законодавства. Загалом суди вищих інстанцій задають вектор розвитку правозастосовчої практики, формуючи своєрідні орієнтири в питаннях застосування і тлумачення права для усунення перешкод, застосування аналогії закону або аналогії права для нижчестоящих судів.

В адміністративному процесуальному праві присутня думка, згідно з якою заходи попередження судових помилок нібито перебувають за межами адміністративного процесу. Такий підхід видається некоректним. Судова помилка виникає саме в межах застосування норм Кодексу адміністративного судочинства України, а тому аналіз засобів її попередження неможливий без глибокого наукового осмислення процесуальних механізмів, вбудованих в адміністративне правосуддя. До числа таких механізмів можна віднести: інституційну діяльність ВС з формування обов'язкових правових позицій; моніторинг типових порушень у рішеннях нижчестоящих судів і систематичне їх оприлюднення судами вищих інстанцій; стандартизацію судових процедур (зокрема цифровізацію процесів) тощо. Зрештою, невід'ємним елементом попередження судових помилок є правова культура та професійна підготовка

суддів, їхня здатність до комплексного та критичного аналізу як фактичних обставин справи, так і застосованих норм права.

Попередити судову помилку – значить не допустити її на будь-якій стадії адміністративного провадження, починаючи від пред’явлення позову і закінчуючи ухваленням остаточного судового рішення. Специфіка адміністративних спорів, у яких однією зі сторін незмінно виступає суб’єкт владних повноважень, надає попередженню судових помилок у цій категорії справ особливого значення, адже йдеться про захист прав, свобод та інтересів особи від можливого свавілля з боку держави.

Багатоаспектний характер судової помилки, а також розмаїття чинників, що сприяють її виникненню, зумовлюють необхідність застосування широкої палітри засобів її попередження. Вони мають бути спрямовані як на усунення об’єктивних умов, що породжують помилки, так і на мінімізацію впливу суб’єктивного чинника – недостатньої кваліфікації судді, правової невизначеності, завантаженості судових інстанцій тощо. Виходячи з причин виникнення судових помилок, детально проаналізованих у попередньому розділі дисертації, засоби (інструменти) попередження таких помилок можна умовно класифікувати на дві основні групи: процесуальні та організаційні (позапроцесуальні). До організаційних слід віднести:

- підвищення кваліфікації суддів, особливо в умовах стрімкого оновлення законодавства, ускладнення правозастосування та цифровізації адміністративних процедур;
- удосконалення механізму добору кандидатів на посади суддів, включно з упровадженням об’єктивних та науково обґрунтованих методик оцінювання професійної, психологічної та моральної придатності;
- раціональну організацію роботи судів адміністративної юрисдикції, включно з оптимізацією розподілу справ, автоматизацією документообігу та підвищенням управлінської дисципліни;
- збільшення чисельності суддівського корпусу, особливо в місцевих загальних судах як адміністративних судах та окружних адміністративних

судах, що дасть змогу зменшити навантаження на суддів та підвищити якість розгляду адміністративних справ;

– розвиток інституту дисциплінарної відповідальності суддів, що ґрунтується не на репресивному підході, а на виявленні системних порушень і впровадженні механізмів профілактичного контролю.

Організаційні засоби, перебуваючи за межами прямої дії норм адміністративного процесуального права, проте справляють вирішальний вплив на загальний стан правосуддя і створюють інституційні умови для попередження помилок під час здійснення правосуддя адміністративними судами.

Процесуальні засоби попередження судових помилок в адміністративному судочинстві являють собою особливий різновид процесуально-правових засобів, спрямованих на забезпечення ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Процесуальні засоби характеризуються наступними ознаками: мають суто правовий (нормативно-правовий) характер, вони закріплені в нормах процесуального права, і надалі об'єктивовані у правових інститутах, нормативно-правових і правозастосовних актах, актах реалізації права тощо; в рамках процесуальної форми процесуальні засоби формалізовані в нормах процесуального права, в процесуальних документах і процесуальних діях; спрямовані на вирішення нормативно закріплених процесуальних цілей і завдань; є способом об'єктивізації (формалізації) цілей процесуально-правового регулювання, тобто їх втілення в життя. Іншими словами, засіб є спосіб досягнення мети, і навпаки, мета, щоб вона була досягнута, повинна бути забезпечена реальними засобами (інструментами); процесуальні засоби носять системний характер: об'єднуючись, взаємодіючи один з одним, вони групуються в правові механізми і режими; процесуальні засоби забезпечуються можливістю застосування засобів державного примусу, в тому числі заходів юридичної відповідальності; застосування процесуальних засобів завжди приводить до тих

чи інших юридично значущих наслідків [46, с. 4-5]; виступають реальним способом реалізації права суб'єктів на звернення до суду [25].

Судова помилка в адміністративному судочинстві, як правило, виникає внаслідок порушення або неналежного застосування норм КАС України. Отже, можна стверджувати, що весь процесуальний механізм, передбачений адміністративним процесуальним законодавством, за своєю сутністю і спрямованістю є системою процесуальних засобів попередження судових помилок. Справедливою є висловлена в юридичній літературі думка про те, що за суворого дотримання всіх вимог, які висуваються адміністративною процесуальною формою, ризик виникнення судової помилки істотно знижується. Однак стверджувати, що це повністю унеможливило помилки, було б надмірним спрощенням: наявність людського чинника, неоднозначність норм, прогалини в законодавстві та нестабільність правозастосовчої практики, як і раніше, створюють широке поле для помилок навіть за формального дотримання процесуальної форми. Саме тому попередження судових помилок вимагає не тільки формального дотримання процесуальних вимог, а й високого рівня правосвідомості суддів, їхньої методологічної підготовки та доступності якісної судової аналітики. У зв'язку з цим особливу роль відіграють правові позиції КАС ВС, як інституту, що визначає стандарти правосуддя і формує вектор розвитку адміністративної юстиції.

Не заперечуючи значення адміністративної процесуальної форми як ключового інституційного інструменту попередження судових помилок під час здійснення правосуддя у сфері публічно-правових спорів, та загалом погоджуючись із тим, що процесуальні норми прямо спрямовані на недопущення таких помилок, видається за необхідне акцентувати увагу на низці суттєвих обставин, які потребують окремого осмислення.

По-перше, як справедливо підкреслюється в юридичній літературі, чинне адміністративне процесуальне законодавство України, представлене насамперед КАС України, далеке від ідеалу. Низка його положень, незважаючи на формальну відповідність принципам законності та справедливості, на

практиці не завжди ефективно функціонує як засіб попередження судових помилок. Ба більше, деякі правові конструкції та прогалини в законодавстві самі по собі стають потенційними джерелами помилок при вирішенні адміністративних спорів.

По-друге, з розвитком адміністративної юстиції та ускладненням її процедур з'явилася особлива категорія судових помилок – процесуальні помилки, що виникають не внаслідок помилкового тлумачення норм матеріального права, а внаслідок порушення або неефективного застосування процесуальних приписів. Такі помилки можуть стосуватися: неналежного повідомлення учасників справи; безпідставної відмови у відкритті провадження у справі; порушення правил допустимості доказів; необґрунтованого обмеження права на участь у судових засіданнях; незастосування принципу офіційного з'ясування всіх обставин у справі тощо. Загалом наявне в процесуальній науці переконання про те, що саму структуру судочинства організовано так, що більша частина справ має вирішуватися правильно, підтверджується тільки наявністю всередині самої процесуальної форми адекватної системи правових гарантій. Перефразовуючи це стосовно адміністративного судочинства, можна стверджувати: навіть за умови, що процесуальної форми формально дотримано, відсутність належних правових механізмів контролю, гнучкості та вчасного реагування на процесуальні помилки може звести нанівець увесь потенціал такої форми як засобу запобігання судовим помилкам.

По-третє, навіть у гіпотетичній ситуації, за якої адміністративне процесуальне законодавство було б ідеальним, а його норм суворо дотримувався суд, це не гарантувало б повного усунення судових помилок. Причинами останніх можуть бути: сумнінні, але помилкові дії інших учасників адміністративного процесу (наприклад, подання неповних або спотворених доказів); прояви несумлінності з боку органів публічної влади; об'єктивна складність, фрагментарність і конфліктність фактичних обставин

адміністративної справи; вплив правової невизначеності та конкуренції норм тощо.

Ми дотримуємося позиції, згідно з якою адміністративне процесуальне законодавство, що претендує на роль гаранта попередження судових помилок, саме потребує постійної адаптації, вдосконалення та нормативної стабілізації. Лише за умови системного вдосконалення як самої процесуальної форми, так і механізмів її практичного застосування є підстави констатувати реальну спроможність адміністративного процесу мінімізувати ризик виникнення судових помилок. Отже, вирішення питання щодо попередження судових помилок в адміністративному судочинстві нерозривно пов'язане із системним і послідовним удосконаленням адміністративного процесуального законодавства. З огляду на особливу природу адміністративних спорів, де однією зі сторін виступає орган публічної влади, принципове значення має така організація всіх стадій процесу, за якої мінімізується можливість процесуальних і матеріальних відхилень, що призводять до помилкового вирішення справи.

Одним із ключових завдань судів вищих інстанцій є розробка науково обґрунтованих рекомендацій, які могли б лягти в основу вдосконалення Кодексу адміністративного судочинства України. Ці рекомендації мають бути спрямовані на вироблення таких правових рішень, які б не лише посилювали захисну функцію процесу, а й формували стійкі процесуальні бар'єри на шляху до судових помилок. Аналіз положень КАС України дає змогу стверджувати, що не всі норми процесуального закону мають однаковий потенціал у контексті попередження судових помилок. Існують норми, безпосередньо спрямовані на забезпечення справедливості судового розгляду, на реалізацію прав учасників процесу та створення умов для всебічного, об'єктивного і повного розгляду справи. До таких норм належать: норми щодо відводу (самовідводу) судді (ст. 36 КАС України); положення про доказування та розподіл обов'язку доказування (ст.ст. 72-77 КАС України); вимоги, що стосуються мотивування рішень суду (ст. 246 КАС України); правила, які забезпечують змагальність і

рівність сторін (ст.ст. 8, 9, 44 КАС України) та ін. Вони прямо слугують механізмами попередження судових помилок, оскільки забезпечують дотримання основних засад адміністративного судочинства. Водночас в адміністративному процесі існують й інші норми, які виконують переважно дисциплінарну роль. Приміром, норми, що стосуються порядку ведення судового засідання, форми звернення до суду, вимог до оформлення зовнішніх елементів процесу тощо, незважаючи на їхню значущість, не є засобами попередження судових помилок у суворому розумінні. Виходячи з цього, видається обґрунтованим поділ процесуальних норм на дві групи: норми, спрямовані (прямо або побічно) на попередження судових помилок, і норми, реалізація яких не впливає на попередження судових помилок.

Отже, у контексті цього дисертаційного дослідження під процесуальними засобами попередження судових помилок в адміністративному судочинстві слід розуміти сукупність нормативних приписів, реалізація яких суттєво перешкоджає виникненню судових помилок під час розгляду та вирішення судами адміністративних справ. Вони формують основну структуру процесуального захисту від можливих порушень законності, і саме вони мають перебувати у фокусі судів вищих інстанцій під час удосконалення адміністративного процесуального законодавства.

Коло процесуальних засобів попередження судових помилок в адміністративному судочинстві є надзвичайно широким. Фактично, більшість інституційних механізмів, що дістали своє вираження в нормах КАС України прямо чи опосередковано спрямовані на мінімізацію ризиків судової помилки. Це зумовлено як специфікою самого адміністративного процесу – орієнтованого на ефективний захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, – так і обов'язком суду забезпечити справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин. У зв'язку з цим важливого теоретичного та практичного значення набуває розроблення наукової класифікації процесуальних засобів попередження судових помилок в

адміністративному судочинстві. Така класифікація дає змогу не тільки систематизувати процесуальні інструменти, а й виокремити пріоритетні механізми, які потребують особливого нормативного чи організаційного посилення.

За характером застосування всі процесуальні засоби попередження судових помилок можна умовно поділити на обов'язкові та факультативні. Обов'язкові процесуальні засоби закріплені в адміністративному процесуальному законодавстві у формі імперативних норм і підлягають обов'язковому застосуванню судом незалежно від волі учасників процесу. Їхня мета – гарантувати дотримання базових засад правосуддя та унеможливити суттєві порушення, що можуть призвести до ухвалення незаконного або необґрунтованого рішення. До таких засобів, зокрема, належать: підготовка суддею справи до розгляду (Глава 3 КАС України); обов'язок суду з'ясувати всі обставини у справі, у тому числі щодо виявлення та витребування доказів з власної ініціативи (ст.ст. 9, 77 КАС України); недопустимість використання доказів, отриманих із порушенням порядку, встановленого законом (ст. 74 КАС України); вимоги щодо мотивування рішень суду (ст. 246 КАС України) та ін. Факультативні процесуальні засоби реалізуються на підставі диспозитивних норм і застосовуються судом лише за наявності відповідних ініціатив з боку позивача та відповідача. Хоча такі засоби не є обов'язковими за своєю природою, їх реалізація може суттєво вплинути на повноту та коректність судового розгляду, що, зі свого боку, знижує ризик виникнення судової помилки. До прикладу: подання учасником справи клопотання про витребування доказів судом (ст. 80 КАС України); подання учасником справи заяви про забезпечення адміністративного позову (ст. 150 КАС України); подання учасником справи заяви про виклик експерта, призначення експертизи (ст.ст. 101, 102 КАС України); відкладення розгляду справи за клопотанням сторони у зв'язку з поважною неявкою учасника справи (його представника) (ст. 205 КАС України) тощо. Отже, попередження судових помилок в адміністративному судочинстві забезпечується як за допомогою суворо

обов'язкових процесуальних інструментів, так і через механізми, застосування яких залежить від активності учасників процесу. Це підтверджує, що ефективність попередження помилок вимагає як високої правової культури суддів, так і процесуальної свідомості сторін.

Залежно від суб'єкта, який реалізує ті чи інші процесуальні повноваження, процесуальні засоби попередження судових помилок в адміністративному судочинстві можуть бути умовно класифіковані на три групи:

1. Процесуальні засоби, що реалізуються судом;
2. Процесуальні засоби, що реалізуються учасниками адміністративного процесу;
3. Процесуальні засоби, що реалізуються особами, які сприяють здійсненню правосуддя.

До першої групи належать засоби, які спрямовані на активну процесуальну поведінку суду з метою дотримання об'єктивності, неупередженості та законності ухвалення ним рішень. Вони, зі свого боку, поділяються на: процесуальні засоби, що реалізуються судом, який під час розгляду справи виступає судом першої інстанції; процесуальні засоби, що реалізуються судом вищої інстанції. Процесуальні засоби, що реалізуються судом, слугують прямими процесуальними засобами мінімізації помилок, зумовлених недостатньою повнотою або суперечливістю доказової бази, неправильним застосуванням норми права та порушенням процесуальної справедливості.

Друга група засобів представлена процесуальними діями сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, спрямованими на захист власних прав і на процесуальний вплив на перебіг судового розгляду. Сюди належать: реалізація права на подання апеляційної та касаційної скарги; право заявити відвід судді; клопотання про виклик свідків, проведення експертиз, долучення додатків (матеріалів) до справи тощо. Зазначені інструменти сприяють формуванню об'єктивної процесуальної картини та стимулюють суд до ретельнішого аналізу

обставин справи, запобіганню зловживанням процесуальними правами. Особливе місце в цій групі посідає участь прокурора в адміністративному процесі. Відповідно до положень Конституції України та ст. 53 КАС України прокурор може ініціювати провадження на захист інтересів держави та суспільних інтересів, а також брати участь у справі, розпочатій за адміністративним позовом інших суб'єктів. Нагляд за дотриманням інтересів держави і суспільних інтересів, виявленням порушень з боку суб'єктів владних повноважень робить прокурора важливим суб'єктом попередження судових помилок.

Третя група засобів представлена процесуальними діями помічника судді, секретаря судового засідання, судового розпорядника, свідка, експерта, експерта з питань права, перекладача, спеціаліста та представника. Представником у суді може бути адвокат або законний представник.

Отже, суб'єктивно орієнтована класифікація процесуальних засобів попередження судових помилок дає змогу наочно продемонструвати, що попередження помилок в адміністративному процесі – це не лише завдання суду, а й зона відповідальності всіх учасників і допоміжних суб'єктів судочинства. Лише за комплексної реалізації інструментів усіх трьох рівнів можливе досягнення завдань адміністративного судочинства.

Повністю виявити і розглянути всі процесуальні засоби попередження судових помилок в адміністративному судочинстві в рамках одного дослідження являє собою нездійсненне завдання. Тому ми розглянемо частину процесуальної діяльності судів вищих інстанцій направлену на попередження судових помилок нижчестоящих інстанцій в адміністративному судочинстві.

У профільній юридичній літературі неодноразово наголошували на значущості інстанційної побудови судової системи в контексті попередження судових помилок. Стосовно адміністративного судочинства така позиція набуває особливого значення, оскільки предметом спору виступають рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, що безпосередньо зачіпають права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси

юридичних осіб. Від якості та точності судового розгляду адміністративних справ залежить не тільки захист індивідуальних свобод та інтересів, а й авторитет публічної влади загалом. Слід погодитися з поширеною в процесуальній науці тезою про те, що чим вищий рівень судової інстанції, тим більший вплив її рішення справляють на всю судову практику і тим ефективніше вони сприяють попередженню судових помилок. Сучасна судова система України у сфері адміністративного судочинства має триланкову структуру, що включає суди першої інстанції (окружні адміністративні суди), апеляційні адміністративні суди та Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду. Саме така структура найповніше відображає принципи процесуальної ієрархії, даючи змогу реалізувати механізм превентивного контролю за якістю правосуддя.

Наявність інстанційного контролю дисциплінує суддів нижчестоящих інстанцій, посилюючи їхню відповідальність за ухвалені судові рішення. Суддя, розглядаючи адміністративну справу по суті, усвідомлює, що зроблені ним висновки й аргументи підлягатимуть перевірці у вищих інстанціях, що стимулює його до ретельнішого та скрупульознішого вивчення обставин справи, повного та всебічного дослідження доказів, а також уважнішого застосування норм матеріального та процесуального права.

Особливу роль у системі адміністративного судочинства посідає діяльність Касаційного адміністративного суду, який функціонує у складі ВС. Його правові позиції процесуального характеру справляють вирішальний вплив на формування судової практики та слугують обов'язковим орієнтиром для нижчестоящих судів під час розгляду аналогічних адміністративних спорів.

Правовою позицією ВС в адміністративному провадженні є висновок щодо застосування норми права, викладений у постанові, який є обов'язковим для застосування всіма суб'єктами владних повноважень, що застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, який містить відповідну норму права, а також – для врахування іншими судами нижчестоящих інстанцій під час ухвалення судових рішень у таких правовідносинах. Ми цілком

погоджуємось із висловленою Д.О. Скрипник [143, с. 128] позицією, що: по-перше, правова позиція Верховного Суду є результатом (висновком) щодо застосування норм права, зробленим ВС за наслідками здійсненого тлумачення норм права, усунення прогалин, наявних у законодавстві тощо; по-друге, форма закріплення правової позиції – постанова. З метою сприяння поліпшенню пошуку правових позицій у постановах необхідним є чітке зазначення в тексті цього судового рішення відповідного пункту із заголовком «Правова позиція ВС»; по-третє, постанова ВС, як і правова позиція, що викладена в ній, є остаточною й оскарженню не підлягає. Однак варто пам'ятати про те, що Верховним Судом можуть переглядатися судові рішення за нововиявленими або виключними обставинами в порядку, регламентованому КАС України; по-четверте, обов'язковість, яка впливає з положень ч.ч. 5, 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», ч. 5 ст. 242 КАС України. Саме завдяки наявності цієї особливості правової позиції ВС є можливим забезпечення єдності судової практики.

Останніми роками Верховний Суд публікує огляди актуальної судової практики КАС ВС, які містять важливі правові позиції процесуального характеру, зокрема щодо: підстав визнання протиправним рішення або частини рішення суб'єкта владних повноважень; виключного права суду на визнання певних дій зловживанням процесуальними правами; можливості подання представником довіреності в електронній формі без нотаріального посвідчення; початку перебігу строку звернення до суду; мети продовження процесуального строку; встановленого судом; підстав роз'яснення судового рішення; підстав прийняття додаткового судового рішення; можливості апеляційного оскарження ухвали про відмову в задоволенні заяви, поданої на підставі ст. 383 КАС України [58] тощо. Завдяки систематизації правових позицій, сформульованих ВС під час розгляду адміністративних справ, судова практика стає передбачуванішою, уніфікованішою та прозорішою, що мінімізує ризик виникнення помилок, спричинених різним тлумаченням законодавства та недостатньою правовою визначеністю. Аналіз судами вищих інстанцій рішень

судів нижчестоящих інстанцій дає змогу виявляти найтипівіші процесуальні помилки, яких регулярно припускаються під час розгляду адміністративних справ. Систематичне їх вивчення та аналіз формує основу для підготовки оглядів судової практики, узагальнень і роз'яснень, які надсилаються до нижчестоящих судів. Цей механізм має виражений превентивний характер, оскільки дає змогу запобігти аналогічним помилкам у майбутньому, вчасно коригуючи правозастосовчу практику.

Як ефективний захід впливу на причини та умови, що сприяють вчиненню судових помилок в адміністративному судочинстві виступають окремі ухвали судів вищих інстанцій на адресу нижчестоящих судів. Окрема ухвала є рішенням, яким суд реагує на виявлені під час розгляду справи порушення закону, причини та умови, що сприяли вчиненню порушення. Окрема ухвала є формою профілактичного впливу судів на правопорушників. Необхідність її постановлення зумовлена завданнями адміністративного судочинства – захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень органів державної влади, місцевого самоврядування, їхніх посадових, службових осіб у процесі здійснення ними управлінських функцій [147]. Не можна не погодитися з висловлюваними в профільній юридичній літературі думками, згідно з якими окремі ухвали судів мають велике виховне значення і сприяють викоріненню негативних явищ у судовій практиці. А саме прийняття окремої ухвали передбачає глибокий аналіз не тільки спірних правовідносин, а й причин, що зумовлюють порушення закону.

Чинне адміністративне процесуальне законодавство передбачає можливість прийняття судом вищої інстанції окремої ухвали в разі допущення судом нижчої інстанції неправильного застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, незалежно від того, чи є такі порушення підставою для скасування або зміни судового рішення (ч. 8 ст. 249 КАС). У профільній літературі як підстави для прийняття судом вищої інстанції окремої ухвали називають: низьку якість процесуальних документів суду

нижчої інстанції, неухажне (недбале) ставлення суду нижчої інстанції до дотримання правил судочинства та встановлення обставин справи; тяганину в судочинстві; недотримання окремих процесуальних дій та інші допущені судом неправильності, які можна класифікувати як «неналежну роботу суду (судді)». Згідно позиції ВС підставою для прийняття окремої ухвали є виявлення порушення закону та встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню порушення. Відтак, окрема ухвала може бути постановлена лише у разі, якщо під час саме судового розгляду конкретної справи встановлено певне правопорушення. Юридична кваліфікація правопорушення судом не здійснюється. Водночас суд може в окремій ухвалі зазначити, елементи якого складу правопорушення слід перевірити (службова недбалість, зловживання владою тощо). ВС у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду підкреслив, що суд має право, а не зобов'язаний постановити окрему ухвалу. Проте, враховуючи особливий статус суду в системі органів, що забезпечують правовий порядок, суд зобов'язаний реагувати на випадки очевидних, умисних або системних порушень закону [147].

Аналіз судової практики свідчить, що кількість прийнятих суддями вищих інстанцій щодо нижчестоящих судів окремих ухвал значно менша, ніж кількість судових помилок, яких вони припускаються внаслідок правопорушень. Це спостереження свідчить про те, що навіть за наявності достатніх підстав для постановлення окремих ухвал суди часто не використовують надану КАС України можливість вживати заходів для усунення обставин, які сприяють вчиненню судових помилок. Ба більше, аналіз прийнятих окремих ухвал свідчить про те, що окремі ухвали нерідко мають формальний характер. На нашу думку, це багато в чому зумовлено тим, що адміністративне процесуальне законодавство не передбачає обов'язку суду вищої інстанції в разі виявлення допущених судом нижчої інстанції порушень норм матеріального або процесуального права вказати на них в окремій ухвалі.

З огляду на наявну практичну ситуацію та позицію ВС, на нашу думку, для попередження судових помилок в адміністративному судочинстві доцільно

внести зміни до КАС України, які передбачатимуть обов'язок судів вищої інстанції виносити окремі ухвали щодо судів нижчих інстанцій, які припускаються хибного застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права. Водночас необхідно зазначити, що для попередження судових помилок в адміністративному судочинстві не достатньо замінити слова «може постановити» на слово «зобов'язаний постановити». Слід звернути увагу і на інший бік проблеми. Йдеться про те, що прийняття окремої ухвали передбачає вжиття адресатом необхідних заходів з метою усунення та недопущення аналогічних помилок у своїй подальшій діяльності. Проте процесуальне законодавство не визначає такої підстави для звернення до суду з позовом або скаргою як невиконання вимог окремої ухвали. Незважаючи на те, що обов'язковість окремої ухвали як виду процесуального судового рішення, у разі її невиконання, може бути підставою для притягнення винної особи до адміністративної або кримінальної відповідальності [15, с. 19] вважаємо за необхідне законодавчо передбачити відповідальність за невжиття заходів для попередження аналогічних помилок у майбутньому. Вбачається, що норму про відповідальність слід включити до Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Вважаємо за доцільне внести до КАС України також норму наступного змісту: «Залишення без розгляду окремої ухвали або невжиття заходів для усунення зазначених в окремій ухвалі причин та умов, що сприяють вчиненню судових помилок, тягне за собою встановлену законом відповідальність».

Одним із перспективних і, як видається, надзвичайно ефективних заходів, спрямованих на усунення причин та умов, що сприяють вчиненню судових помилок судами нижчестоящих інстанцій, може стати наділення ВС правом законодавчої ініціативи. Традиційно, відповідно до принципу поділу влади, у демократичних правових державах влада поділяється на законодавчу, виконавчу та судову, які є самостійними та незалежними одна від одної в реалізації своїх повноважень. Кожна з гілок влади виступають рівноправними складовими державного механізму. Однак у сучасних українських реаліях цей принцип не завжди знаходить своє практичне втілення і часто залишається

лише формальною декларацією, закріпленою в ст. 6 Конституції України. До того ж сама Конституція України побічно порушує зазначений принцип, обмежуючи коло суб'єктів права законодавчої ініціативи тільки главою держави і двома гілками влади – Президентом України, народними депутатами України та Кабінетом Міністрів України (ст. 93 Конституції України). Тим самим судова гілка влади, яка фактично у своїй діяльності застосовує та інтерпретує правові акти, опинилася в нерівному становищі з іншими гілками влади, щодо можливості впливати на вдосконалення цих правових актів.

Слід нагадати, що до ухвалення Основного Закону Верховний Суд України володів правом законодавчої ініціативи, і практика застосування цього права була цілком обґрунтованою та ефективною. Позбавлення вищого судового органу в українській системі судочинства такої можливості значно послабило вплив судової влади на процес правотворчості, що особливо негативно позначилося на сфері адміністративного судочинства, яка характеризується особливою складністю та динамічністю регульованих суспільних відносин.

Як відомо, саме суди, застосовуючи законодавство на практиці, здатні краще за інші органи влади виявляти правові прогалини, внутрішні суперечності та недоліки нормативно-правового регулювання. Судова практика адміністративних судів, особливо на рівні апеляції та касації, постійно стикається з колізіями та прогалинами адміністративного процесуального законодавства, які часто стають безпосередньою причиною судових помилок судів нижчестоящих інстанцій. ВС, узагальнюючи судову практику і систематично виявляючи зазначені проблеми, фактично виступає єдиним органом, що здатний дати об'єктивну, виважену і доказову оцінку ефективності законодавства з погляду його практичної застосовності. У зв'язку з цим наділення ВС правом законодавчої ініціативи видається логічним і перспективним кроком зі зміцнення рівності та балансу між гілками влади. Надання ВС права направляти до ВРУ офіційні пропозиції щодо зміни законодавства, зумовлені виявленими в судовій практиці системними

недоліками, прогалинами або колізіями, дасть змогу оперативно й ефективно усувати причини, що породжують судові помилки, і тим самим підвищувати якість адміністративного судочинства.

Подібну модель взаємодії законодавчої та судової гілок влади вже успішно застосовують у низці пострадянських країн (Азербайджан, Киргизстан, Узбекистан тощо), де вищі судові інстанції наділено правом не тільки тлумачити правові акти, а й ініціювати їх (з питань, віднесених до предметів їх відання). Зарубіжний досвід підтверджує, що таке право суду сприяє оперативній реакції законодавця на проблеми правозастосування і значною мірою запобігає виникненню однотипних помилок у майбутньому.

До наділення Верховного Суду повноцінним правом законодавчої ініціативи він має продовжувати активну роботу зі зміцнення інституційної взаємодії, зокрема – з парламентом. На сьогодні Верховний Суд підтримує офіційну комунікацію, насамперед, із двома профільними комітетами Верховної Ради України – Комітетом з питань правової політики та Комітетом з питань правоохоронної діяльності. Однак слід зазначити, що формат такої взаємодії, як правило, обмежується наданням висновків та експертних зауважень до проєктів нормативно-правових актів, що надсилаються на адресу Верховного Суду для розгляду й аналізу. Отже, ВС виступає в ролі консультативного суб'єкта, який здійснює правову експертизу вже розроблених законопроєктів, а не їхнього ініціатора чи співавтора. Такий підхід, за всієї його практичної значущості, не дає можливості суду оперативно і системно реагувати на виявлені в судовій практиці системні недоліки, прогалини або колізії. Тому до моменту, коли ВС буде формально наділений правом законодавчої ініціативи, особливого значення набуває поглиблення та інституціоналізація співробітництва з парламентськими структурами – зокрема, участь представників судової влади в робочих групах під час підготовки законопроєктів, проведення спільних слухань, а також створення постійних консультативних рад при профільних комітетах ВРУ. Лише така модель взаємодії дасть змогу перетворити накопичений судом практичний досвід на

ефективні імпульси для вдосконалення законодавства та попередження судових помилок системного характеру. Надання ВС законодавчої ініціативи, на нашу думку, здатне стати ефективним профілактичним інструментом, спрямованим на підвищення якості адміністративного судочинства, вчасне усунення причин та умов виникнення судових помилок у нижчестоящих судових інстанцій та посилення інституційної рівності судової влади з іншими гілками влади.

Виходячи із вище викладеного, можна дійти висновку, що процесуальна діяльність судів вищих інстанцій в адміністративному судочинстві являє собою комплексну систему процесуальних засобів, спрямованих насамперед на попередження судових помилок, а не тільки на їх виправлення. Під процесуальними засобами попередження судових помилок в адміністративному судочинстві слід розуміти сукупність нормативних приписів, реалізація яких суттєво перешкоджає виникненню судових помилок під час розгляду та вирішення судами адміністративних справ. Вони формують основну структуру процесуального захисту від можливих порушень законності, і саме вони мають перебувати у фокусі судів вищих інстанцій під час удосконалення адміністративного процесуального законодавства.

За характером застосування всі процесуальні засоби попередження судових помилок в адміністративному судочинстві поділяються на: обов'язкові та факультативні. Залежно від суб'єкта, який реалізує ті чи інші процесуальні повноваження – на: процесуальні засоби, що реалізуються судом; процесуальні засоби, що реалізуються учасниками адміністративного процесу; процесуальні засоби, що реалізуються особами, які сприяють здійсненню правосуддя.

Аналіз процесуальних засобів попередження судових помилок в адміністративному судочинстві засвідчив, що діяльність судів вищих інстанцій виходить далеко за рамки традиційного перегляду рішень судів нижчестоящих інстанцій, бо включає також систематизацію та узагальнення судової практики, моніторинг і класифікацію типових судових помилок, розроблення та поширення обов'язкових для застосування правових позицій. Водночас практика їх застосування свідчить про наявність значних резервів для

підвищення ефективності діяльності вищих судів щодо попередження судових помилок. Зокрема, виявлено, що наявний механізм застосування окремих ухвал має багато в чому формальний характер. Ба більше, за наявності достатніх підстав для прийняття окремих ухвал суди часто не використовують цей інструмент попередження судових помилок. Запропоновано внести зміни до КАС України, зобов'язавши суди вищих інстанцій виносити окремі ухвали щодо судів нижчестоящих інстанцій, які припускаються неправильного застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права; передбачити відповідальність за залишення без розгляду окремої ухвали чи невжиття заходів для усунення зазначених в окремій ухвалі причин та умов, що сприяють вчиненню судових помилок. Також обґрунтовано пропозицію щодо доцільності наділення ВС правом законодавчої ініціативи, що сприяло б оперативному усуненню виявлених судовою практикою системних недоліків, прогалин і колізій в адміністративному процесуальному законодавстві. До впровадження такого права особливого значення набуває вдосконалення механізмів взаємодії ВС з парламентськими структурами, включно з інституціоналізацією співробітництва, що дасть змогу більш ефективно інтегрувати практичний досвід судової діяльності в законодавчий процес.

2.3. Організаційне забезпечення судів вищих інстанцій направлене на попередження судових помилок

Організаційне забезпечення судів вищих інстанцій направлене на попередження судових помилок, являє собою сукупність засобів, що не тільки формують належні умови для здійснення адміністративного правосуддя, а й слугують превентивним інструментарієм, який мінімізує ризик допущення помилок на всіх стадіях адміністративного процесу.

Одним із ключових організаційних засобів, спрямованих на попередження судових помилок в адміністративному судочинстві, є

підвищення кваліфікації суддів, яке набуває особливої актуальності в умовах стрімкого оновлення законодавства, ускладнення публічно-правових відносин, цифровізації судових процедур і розширення кола компетенцій адміністративної юстиції. Високий рівень професійної підготовки суддів вищих інстанцій дає змогу забезпечити належне застосування норм матеріального та процесуального права, знизити ймовірність інтерпретаційних помилок (помилки тлумачення), а також підвищити якість вмотивованості судових рішень.

Реалізація зазначеного засобу забезпечується через запровадження багаторівневої системи постійного професійного розвитку суддів, що включає в себе як обов'язкові навчальні програми, так і спеціалізовані курси підвищення кваліфікації, зокрема – з актуальних питань адміністративного судочинства. У цьому контексті значну роль відіграє Національна школа суддів України, яка здійснює: періодичне навчання суддів з метою підвищення рівня їхньої кваліфікації; проведення курсів навчання, визначених кваліфікаційним або дисциплінарним органом, для підвищення кваліфікації суддів, які тимчасово відсторонені від здійснення правосуддя [126]. Ба більше, підвищенню рівня професійних компетентностей, формування у представників суддівського корпусу знань, умінь для ефективного виконання завдань професійної діяльності на державній службі сприяють регіональні центри підвищення кваліфікації, які проводять навчання за загальними професійними (сертифікатними) програмами підвищення кваліфікації.

Однією з форм підвищення кваліфікації суддів є проведення тематичних семінарів та тренінгів для суддів з питань, пов'язаних з розглядом чутливої для населення категорією справ (справи щодо захисту права на доступ до публічної інформації; справи щодо поновлення соціальної допомоги внутрішньо переміщеним особам; справи щодо порушення прав на участь у мирних зібраннях тощо). Їх ефективний розгляд вимагає у судді володіння знаннями не лише з вітчизняного адміністративного права, а й уміння застосовувати міжнародні стандарти у сфері прав людини, включно з практикою ЄСПЛ.

Також слід наголосити на важливості інтенсивних короткострокових курсів і модулів, що розробляються з урахуванням змін законодавства. Так, після ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення обов’язків учасників судової справи» від 19.10.2023 р. № 3424-IX [128], на базі Національної школи суддів України було розроблено відповідний курс, який наділяв слухачів знаннями щодо внесених в законодавство України нововведень, їх практичного застосування, правових висновків вищих судових інстанцій з цього питання.

Сучасна модель підвищення кваліфікації суддів також передбачає активне використання дистанційних технологій навчання, зокрема – доступ до інтерактивних платформ з можливістю вивчення оновленої судової практики, онлайн-участі в семінарах, вебінарах, обміну кейсами з колегами з інших країн. Прикладом такої платформи є портал Національної школи суддів України, де регулярно розміщуються навчальні курси, правові позиції ВС, численні аналітичні матеріали та онлайн-лекції. Не менш важливим напрямом реалізації аналізованого засобу виступає організація науково-практичних конференцій, зокрема за участю представників КАС ВС, науковців-адміністративістів, а також міжнародних експертів. Подібні заходи не тільки сприяють уніфікації правозастосовчої практики, а й забезпечують вертикальне та горизонтальне поширення передового досвіду між судами різних юрисдикцій та рівнів.

Важливим організаційним засобом, спрямованим на попередження судових помилок є системне підвищення кваліфікації суддів-адміністративістів шляхом впровадження ефективних форм наставництва та стажування, координованих з боку судів вищих інстанцій. Поряд із традиційними навчальними курсами, конференціями, семінарами, онлайн-лекціями тощо, важливого значення набуває реанімація інституту суддівського кураторства – форми професійного супроводу суддів нижчестоящего рівня більш досвідченими колегами з апеляційних адміністративних судів. Кураторство передбачає організовану, методично обґрунтовану допомогу в реалізації повноважень судді, спрямовану на підвищення якості судочинства, уніфікацію

підходів до тлумачення адміністративного законодавства, а також своєчасне реагування на типові помилки, які можуть призвести до винесення неправосудних рішень [70]. Така форма взаємодії має відбуватись виключно поза межами безпосереднього втручання у процес здійснення правосуддя – через особисті виїзди суддів-кураторів до підшефних судів, відвідування судових засідань, аналіз справ, виявлення системних помилок, порушень процесуальної дисципліни та недоліків в організації діловодства.

Роль судді-куратора мають виконувати найбільш досвідчені, авторитетні та методично підготовлені судді апеляційної інстанції, які володіють не лише глибоким знанням адміністративного процесуального законодавства, а й відповідними лідерськими та педагогічними якостями. З урахуванням територіального поділу та завантаженості судів, доцільним є закріплення щонайменше одного судді апеляційного адміністративного суду за кожним окружним адміністративним судом. За необхідності, один куратор може бути призначений відповідальним за декілька судів або навпаки – кілька суддів-кураторів можуть опікуватися одним судом.

Водночас варто зазначити, що інститут суддівського кураторства, попри його практичну ефективність, не врегульований чинним законодавством, зокрема Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Така прогалина в правовому регулюванні знижує інституційну вагу цього механізму, ускладнює його імплементацію на загальнонаціональному рівні та зумовлює потребу в нормативному закріпленні зазначеної форми професійної підтримки у межах офіційної системи суддівської підготовки.

Поряд з інститутом суддівського кураторства особлива роль належить інституту суддівського стажування. Стажування повинно проводитись у судах апеляційного рівня або в КАС ВС та розглядатись як одна із програм безперервного професійного розвитку судді. Її метою є ознайомлення суддів окружного рівня з методиками вирішення складних справ, аналізом типових помилок, актуальними правовими позиціями вищих судів та вдосконалення навичок юридичної аргументації. Перебування судді-стажера у вищому суді дає

змогу не тільки переймати практичний досвід, але й наблизитися до стандартів суддівської майстерності, очікуваних від судді апеляційного або касаційного рівня.

Окремого значення в системі організаційного забезпечення судів вищих інстанцій набуває формування належної культури колегіального обговорення справи. Як слушно зазначає О.С. Бісюк, колегіальний розгляд створює кращі умови для повного, всебічного й об'єктивного з'ясування обставин справи та постановлення законного рішення, а право судді на виклад окремої думки виступає однією з гарантій його незалежності й відповідальності за законність та обґрунтованість судового акта [17, с. 265-266]. Хоча відповідне дослідження здійснене на матеріалі кримінального судочинства, його висновки мають міжгалузеве значення і для адміністративного процесу, оскільки апеляційний та касаційний перегляд також здійснюються колегіально. У цьому аспекті окрема думка судді може розглядатися не лише як форма індивідуального вираження правової позиції, а й як додатковий інструмент виявлення проблемних аспектів правозастосування, потенційних судових помилок та підстав для подальшого вдосконалення судової практики.

Окремим напрямом, який заслуговує на посилене інституційне сприяння з боку судів вищої інстанції, є самоосвіта суддів. У цьому контексті особливу роль відіграють регулярні публікації правових позицій КАС ВС, методичних рекомендацій, тематичних оглядів судової практики, що забезпечує доступ до релевантних джерел для самостійного аналізу і підвищення власної фаховості. Підвищення рівня правосвідомості, знання європейських стандартів правосуддя, а також розвиток «soft skills» – є ключовими складовими сучасної професійної культури судді-адміністративіста.

На окрему увагу заслуговує міжнародне співробітництво у сфері підвищення кваліфікації суддів. Так, у рамках проектів, що реалізуються за підтримкою Ради Європи, ОБСЄ, USAID та GIZ, українські судді отримують можливість участі в міжнародних освітніх програмах, спрямованих на вивчення найкращих практик адміністративного судочинства країн ЄС. Наприклад,

навчання українських суддів у рамках проекту «Справедливість для всіх» (USAID) включало окремі модулі, присвячені особливостям роботи судів в умовах війни, безпековим викликам, діджиталізації правосуддя, розбудові судової інфраструктури на підтримку потерпілих та свідків тощо.

Загалом підвищення кваліфікації суддів – це не просто формальний захід, а системний і структурований організаційний засіб, інтегрований в архітектуру адміністративного правосуддя. Його реалізація тягне за собою прямий вплив на якість суддівського правозастосування, культуру юридичного мислення і здатність судді уникати помилок, пов'язаних із неправильним застосуванням норм матеріального права або порушенням норм процесуального права. Без стійкого та системного механізму підвищення кваліфікації неможливо забезпечити високий рівень професіоналізму, необхідний для належного вирішення складних спорів в умовах існуючої невизначеності у сфері адміністративних процесуальних правовідносин.

Другим важливим організаційним засобом, спрямованим на запобігання судовим помилкам в адміністративному судочинстві, виступає вдосконалення процедури добору кандидатів на посади суддів до апеляційних адміністративних судів та КАС ВС. Прикладом такого підходу є досвід останніх років щодо проведення конкурсів, коли кандидати на посади суддів апеляційних адміністративних судів та КАС ВС проходили багатоступеневий конкурс з використанням сучасних тестових технологій, що унеможливлювали суб'єктивізм та забезпечували об'єктивну оцінку фахових знань та навичок кандидатів, зокрема й на знання державної мови. Слід звернути увагу на законодавчі новації, ухвалені ВРУ 14 травня 2025 року, якими було затверджено в другому читанні та в цілому Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо уточнення процедур конкурсу на посаду судді та відрядження судді» (реєстр. № 12331-2) [130]. Прийнятим актом було ліквідовано етап фінальної співбесіди для кандидатів до апеляційних судів, Вищого антикорупційного суду та ВС, а також значно спрощено вимоги до тестування з історії української державності. Зокрема,

надано повноваження ВККС самостійно встановлювати допустимий бал не тільки для тесту на когнітивні здібності, але й для тесту з історії української державності. Якщо раніше обов'язковою умовою проходження кваліфікаційного іспиту було отримання щонайменше 75 % правильних відповідей за кожним із трьох блоків (загальні правові знання, спеціалізація суду та історія української державності), то згідно з новою редакцією, кандидату достатньо скласти лише два блоки тестування – з права і спеціалізації, а оцінювання історичного блоку здійснюватиметься за більш м'якими критеріями. Успішним проходженням вважатиметься досягнення мінімального середнього бала, встановленого ВККС [49]. Наукове співтовариство, а також експерти у сфері адміністративного судочинства, із занепокоєнням сприймають подібні законодавчі ініціативи. Висловлюється аргументоване побоювання, що скасування співбесіди, яка дозволяє здійснити комплексну оцінку професійної мотивації, етичної зрілості та здатності кандидата до суддівської діяльності в умовах тиску, позбавляє процес добору важливого фільтру. Ба більше, зниження стандартів тестування, особливо у частині, що стосується знання історико-правових основ державності, суперечить стратегічному завданню формування суддівського корпусу, здатного не лише оперувати нормами права, але й нести ціннісне розуміння фундаментальних засад функціонування держави та права. У цьому ключі ми не підтримуємо запропоновані парламентом зміни, вважаємо що вони не сприятимуть підвищенню якості суддівського корпусу судів вищих інстанцій. Навпаки – вони створять загрозу зниження рівня професійної доброчесності, етичної стійкості та інтелектуальної підготовленості кандидатів, що у довгостроковій перспективі негативно позначиться на якості правосуддя, особливо в складних категоріях адміністративних справ.

Якість здійснення правосуддя на рівні судів вищих інстанцій ще більшою мірою, ніж в окружних адміністративних судах, залежить від професійної компетентності, етичної благонадійності та психологічної стійкості представників суддівського корпусу [31; 118; 135; 136; 171]. У зв'язку з цим

процедура добору кандидатів має бути максимально прозорою і відповідати сучасним міжнародним стандартам, що підтверджується як практикою провідних європейських країн, так і рекомендаціями Венеціанської комісії. Реалізація цього засобу організаційного забезпечення передбачає насамперед впровадження об'єктивних, науково обґрунтованих критеріїв професійної, психологічної та етичної придатності кандидатів на посаду судді. Наприклад, у професійному аспекті такі критерії мають враховувати не лише наявність формальних кваліфікаційних ознак, а й рівень аналітичного та критичного мислення, вміння ефективно застосовувати законодавство та судову практику. Так, успішні європейські практики, зокрема досвід Німеччини, Франції, Нідерландів, демонструють, що під час добору кандидатів до судів вищих інстанцій обов'язково враховується їхня наукова активність та участь у науково-практичних заходах.

Особливої значущості при доборі суддів до судів вищих інстанцій набуває когнітивне та психологічне тестування кандидатів, спрямоване на виявлення рівня когнітивних здібностей суддів, їхньої стресостійкості, емоційної стабільності, здатності до виваженого ухвалення рішень в умовах високого навантаження й соціальної напруженості. Так, у Канаді та Швеції подібні тестування давно є частиною офіційної процедури відбору кандидатів на посади суддів до вищих судових інстанцій. Щодо вітчизняної практики, то вона не настільки однозначна. В 2024 році Вища кваліфікаційна комісія суддів України затвердила програму і таксономічну характеристику анонімного письмового тестування (IQ-тест) когнітивних здібностей кандидатів на посаду судді ВАКС і АП ВАКС. Водночас після проведення тестування ВККС ухвалила рішення про скасування графіку тестувань і скасування результатів тесту, які отримали кандидати на 550 вакантних посад суддів апеляційних судів через «непереборні технічні проблеми», які виникли під час тестування в програмному забезпеченні [131]. Щодо перевірки особистих морально-психологічних якостей суддів, то ВККС має досвід їх проведення з 2018 року. Проте Положення про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання,

показники відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх встановлення від 03.11.2016 р. № 143/зп-16 (у редакції від 13.02.2018 р.) [121], яким керувалось ВККС під час проведення тестувань викликало у фахівців в галузі психології багато запитань. Вони відмітили, що велика кількість критеріїв, наведених в Положенні, була підігнана під так званий «Тест на доброчесність» (HCS Integrity Check), а не навпаки – коли тільки після формування професіограми судді, повинні обиратися психологічні тести, за допомогою яких встановлюється відповідність особистості кандидата необхідним професійно-важливим якостям. Так, з аналізу психологічних критеріїв та показників, внесених до Положення, впливало, що більше половини з них оцінювалось за однією методикою – HCS Integrity Check. На відміну від інших тестів, використаних під час оцінювання кандидатів, HCS Integrity Check, як підкреслює М.О. Журавльова, не є загальнозживаною психологічною методикою. Вона відмітила, що ця методика, згідно даних офіційного сайту компанії-розробника, по-перше: пройшла апробацію на вибірці 390 осіб; по-друге: розроблена для «оцінювання коректності, порядності і чесності, як у процесі підбору кандидатів на роботу, так і при подальшій оцінці співробітників в компаніях; з метою реалізації програм з підвищення лояльності; зменшення нецільового використання коштів і злочинства...»; по-третє, не була апробована на специфічній суддівській аудиторії [54].

До того ж на особливу увагу заслуговували висновки, що надавалися кандидатам за результатами психологічного тестування. Згідно з визнаними професійними стандартами, будь-який психологічний висновок мав містити чітку структуровану інформацію, відповідати конкретному запиту та меті дослідження, відображати етапи проведеної діагностики, фіксувати ключові виявлені психологічні характеристики, а також давати їхню коректну інтерпретацію та аналітичне обґрунтування. Однак під час перевірки особистих морально-психологічних якостей суддів цих вимог дотримано не було. Так, у висновках, долучених до судового дос'є, не було будь-якого пояснення щодо

встановлених психологічних «фактів» – не надавалося аргументів, на підставі чого психолог дійшов тих чи інших висновків щодо особистості кандидата. За описом самих суддів, які проходили співбесіду з психологами після тестування, можна було підсумувати, що результати комп'ютерної діагностики фактично не перевіряли фахівці, а сама співбесіда мала формальний, поверхневий характер. Ба більше, висновки психологів не містили належного обґрунтування підозр у «недобросовісності» кандидата або невідповідності його посаді судді. Фактично будь-який висновок являв собою не більше ніж суб'єктивну думку одного фахівця без чіткої логічної чи наукової верифікації. Це унеможлиблювало визнання таких висновків достовірними та надійними у професійному сенсі. Окрему проблему становила закритість інформації: конкретні бали, отримані кандидатами за окремими шкалами методик, а також прізвища та рівень кваліфікації психологів, які проводили співбесіду, залишалися конфіденційними. Така непрозорість перешкоджала як зовнішньому контролю якості оцінювання, так і можливому оскарженню висновків з боку самих кандидатів, що серйозно знижувало довіру до процедури загалом.

Унаслідок усвідомлення допущених у минулому помилок, пов'язаних із неповнотою, непрозорістю та недостатньою науковою обґрунтованістю методик психологічного оцінювання кандидатів, було здійснено спробу інституційного переосмислення всієї процедури кваліфікаційного тестування. На висловлену як експертною спільнотою, так і самими суддями критику, ВККС затвердила нове Положення про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, показники відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх встановлення від 22.01.2025 р. № 20/зп-25 [122]. Зазначений нормативний акт передбачає оновлений підхід до оцінювання кандидатів у межах конкурсних процедур на зайняття вакантної посади судді в апеляційному суді, вищому спеціалізованому суді або ВС, а також у разі потреби проведення оцінювання чинних суддів, зокрема й з підстав застосування дисциплінарних стягнень. Нове Положення деталізує як показники відповідності встановленим критеріям, так і засоби їхнього

встановлення, що дає змогу формувати більш об'єктивний та комплексний «портрет» кандидата. Позитивне нововведення полягає в тому, що документ фіксує структурований, методично послідовний порядок діагностичних заходів, який, як очікується, усуне попередні методологічні та етичні недоліки. Зокрема, у ньому передбачено більший ступінь відкритості процедури, стандартизацію критеріїв оцінювання, а також диференціацію тестових блоків залежно від специфіки професійної діяльності в суді відповідного рівня. Остаточні висновки про якість і надійність нового Положення зможуть бути зроблені лише після завершення перших етапів його практичного застосування. Лише за результатами проведених тестувань, рівня узгодженості рішень конкурсних комісій та відгуків з боку професійного співтовариства можна буде судити, наскільки нове регулювання справді відповідає завданням підвищення якості добору суддів та попередження судових помилок у судах вищих інстанцій.

Надзвичайно важливим є врахування етичної придатності суддів, що включає перевірку репутації, відсутність конфліктів інтересів, відповідність високим стандартам суддівської етики та доброчесності. Для реалізації цього критерію придатності використовуються перевірка суддів Громадською радою доброчесності. Відповідно до ч. 6 ст. 87 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Громадська рада доброчесності, зокрема: збирає, перевіряє та аналізує інформацію щодо судді (кандидата на посаду судді); надає ВККС інформацію щодо судді (кандидата на посаду судді); надає, за наявності відповідних підстав, ВККС висновки про невідповідність судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності, який додається до досьє кандидата на посаду судді або до суддівського досьє; делегує уповноваженого представника для участі у засіданні ВККС щодо кваліфікаційного оцінювання судді (кандидата на посаду судді) [126]. Залучення до перевірки Громадської ради доброчесності гарантує, що посади в апеляційних адміністративних судах та КАС ВС обіймуть особи з бездоганною репутацією, здатні ефективно протистояти корупційним викликам.

Особливу увагу в контексті організаційного забезпечення судів вищих

інстанцій, направлене на попередження судових помилок, слід приділити такому стратегічно важливому засобу, як збільшення чисельності суддівського корпусу. В умовах постійного зростання обсягу адміністративних справ, а також ускладнення вирішення правових спорів окремих категорій, надмірне навантаження на суддів апеляційних адміністративних судів та КАС ВС неминуче породжує безліч системних проблем – від затягування строків розгляду справ до зниження якості судових рішень, що, зі свого боку, створює сприятливе підґрунтя для судових помилок.

Реалізація цього організаційного засобу передбачає комплекс заходів, що включають, перш за все, перегляд штатного розпису судів, у бік його збільшення, а також раціоналізацію розподілу навантаження між суддями. Такі заходи дадуть змогу збалансувати обсяг роботи, дати суддям необхідний час на всебічне вивчення матеріалів справи, підготовку вмотивованих рішень і забезпечення справедливого судового розгляду. Надмірне навантаження об'єктивно обмежує можливості суддів щодо ретельного аналізу обставин справи. За таких умов знижується якість правосуддя: судді змушені економити час за рахунок повноти дослідження доказів, скорочувати або формалізувати судові рішення, відмовлятися від призначення додаткових чи повторних експертиз, від детального вивчення судової практики ЄСПЛ тощо. Згідно з аналітичними даними, у судах із високим навантаженням спостерігається більша кількість скасованих рішень вищими інстанціями, що свідчить про пряму кореляцію між перевантаженням і суддівськими помилками.

Практика показує, що судді, незважаючи на високий рівень психологічної стійкості, працюють у режимі хронічного стресу та фізичного перенапруження. Так, у профільних дослідженнях підкреслюється, що суддя щодня ухвалює десятки рішень, стикаючись із конкуруючими інтересами сторін, суспільним тиском і необхідністю суворо дотримуватися процесуальних строків. Водночас кожен допущений прорахунок може стати причиною скасування судового рішення в майбутньому та притягнення судді до дисциплінарної відповідальності.

Порівняльно-правовий аналіз демонструє, що в країнах із розвиненою судовою системою використовується системний і науково обґрунтований підхід до визначення необхідної чисельності суддівського корпусу. Одним із ключових інструментів у цьому напрямі виступають дослідження судового навантаження (caseload studies), спрямовані на формування зважених нормативів навантаження з урахуванням складності та тривалості розгляду різних категорій справ. Практика таких досліджень бере свій початок у США, де ще в 60-х роках XX ст. було закладено методологічне підґрунтя для визначення необхідної кількості суддів у судах загальної юрисдикції на основі аналізу статистики справ та їхньої «ваги» [190, с. 7]. Згодом ця методика була адаптована і набула широкого поширення в країнах Європи. Особливо значний досвід накопичено в Німеччині, де вже багато років діє PEBB§Y (Personalbedarfsberechnungssystem) – модель розрахунку потреб у кадровому забезпеченні судів. Вона враховує не тільки кількісні показники (кількість справ), а й їх категоріальну складність, процесуальні особливості, а також витрати часу на підготовку і розгляд кожного типу спору. На підставі таких розрахунків формуються об'єктивні критерії для обґрунтування штатного розкладу судів. Крім Німеччини, аналогічні caseload-підходи використовують у Бельгії, Нідерландах, Швейцарії, країнах Балканського регіону та ін. Так, у Швейцарії, незважаючи на відносну рідкість застосування подібних досліджень через невеликі масштаби судів, також проводили пілотні проекти, включно з порівняльними аналізами адміністративних судів у різних кантонах, Федерального адміністративного суду, а також прокуратур і судів кантонів Базель-Штадт і Граубюнден [190, с. 8]. У низці випадків застосовували альтернативну методологію, що базується не на індивідуальному зважуванні справ, а на статистичному порівнянні загального навантаження і кадрових ресурсів без прямої оцінки «ваги» конкретних справ. Слід підкреслити, що такі дослідження не тільки сприяють точнішому прогнозуванню потреб у суддівських кадрах, а й дають змогу проводити порівняльний аналіз ефективності роботи різних судових інстанцій, формувати реалістичні

нормативи розгляду справ та оптимізувати внутрішній розподіл ресурсів.

Українська судова система, що зіткнулася з наслідками інституційного перевантаження та дефіциту суддівських кадрів, могла б ефективно використовувати зазначені вище практики. Розробка національної системи зваженого навантаження на основі міжнародного досвіду, зокрема моделі РЕВВ§У, видається актуальною як для оптимізації поточного навантаження, так і для об'єктивного обґрунтування необхідності збільшення чисельності суддівського корпусу, особливо в апеляційних адміністративних судах. Вбачається за доцільне нормативно закріпити обов'язковість періодичного аналізу навантаження та кадрових потреб судів, а також розробити механізм екстреного реагування в разі різкого збільшення кількості справ (наприклад, у зв'язку з воєнними діями, масовими зверненнями ВПО або змінами в адміністративному законодавстві).

Отже, збільшення чисельності суддівського корпусу – це не просто кількісне розширення штату, а системний організаційний засіб, здатний усунути структурні причини суддівських помилок і підвищити якість адміністративного правосуддя. Воно має стати елементом стратегічного планування судової політики, орієнтованої на захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Наступним організаційним засобом, спрямованим на попередження судових помилок в адміністративному судочинстві, є фінансове забезпечення. Ідеться не просто про формальне виділення коштів, а про такий рівень фінансування, який гарантує реальну інституційну незалежність судів, як нижчестоящих, так і вищих інстанцій, можливість належної організації адміністративного правосуддя та створення умов, які унеможливають вплив зовнішніх чинників на якість судової діяльності. Відповідно до ст. 130 Конституції України, держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів [80]. Як ми бачимо, фінансове забезпечення є не просто адміністративною функцією, а конституційною

гарантією незалежності судової влади. Однак на практиці складається інша ситуація. Фінансування судів, за оцінками ВРП, залишається незадовільним і неспіврозмірним із реальними потребами судової системи. Так, у Зверненні ВРП від 29.08.2024 р. зроблено наголос на кризовому недофінансуванні судів на 2025 рік [51]. Згідно з розрахунками ВРП та ДСА, реальна фінансова потреба судової системи – 36,278 млрд. грн., тоді як Законом України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» [129] на забезпечення здійснення правосуддя місцевими, апеляційними судами та функціонування органів і установ системи правосуддя, передбачено 22,095 млрд. грн., що покриває лише 60,9 % від необхідного обсягу. Особливу тривогу викликає той факт, що не передбачено коштів на суддівську винагороду для новопризначених суддів, незважаючи на активні конкурсні процедури до апеляційних адміністративних судів. Це суперечить самій логіці оновлення суддівського корпусу та нівелює зусилля щодо його якісного поповнення. Аналогічно, бюджет не враховує видатків на розширення апарату адміністративних судів, технічну модернізацію, забезпечення доступу до баз даних, розвиток електронного судочинства та інші, критично важливі напрямки, від яких безпосередньо залежить безпомилковість діяльності всієї судової системи, здійснення покладених на неї завдань. Варто акцентувати увагу на тому, що судова влада в Україні зазнає хронічного недофінансування (табл. 2.1.).

Таблиця 2.1.

Рівень покриття фінансових потреб судової влади у 2018-2025 роках*

Рік	2018	2019	2020	2021	2022**	2023	2024	2025
Потреба в забезпеченні здійснення правосуддя, млрд. грн.	17,306	20,297	24,372	25,453	26,323	29,065	34,034	36,278
Забезпечення здійснення правосуддя, млрд. грн.	13,482	14,107	15,696	16,392	19,032	17,323	20,591	22,095
Рівень, %	77,9	69,5	64,4	42,5	72,3	59,6	60,5	60,9

*складено на основі аналізу статистичних даних ВРП, ДСА та законів про Державний бюджет України на відповідний фінансовий рік

**протягом року частину коштів було перенаправлено на оборонні потреби

Дані таблиці 2.1. свідчать про систематичний і суттєвий розрив між

реальними потребами судової системи та фактичним рівнем її фінансування. Існуюча ситуація не тільки негативно позначається на функціонуванні судових установ, а й прямо загрожує якості відправлення правосуддя. Внаслідок недофінансування суди вищих інстанцій стикаються з низкою системних проблем: перевантаженням і дефіцитом кадрів; нестачею фахівців апарату судів, особливо у сфері аналітичної та інформаційної підтримки правосуддя; зносом матеріально-технічної бази та відсутністю можливості її оновлення; обмеженістю участі суддів у програмах підвищення кваліфікації та міжнародного співробітництва тощо [12; 13; 23; 35; 115; 116]. Наведені проблеми об'єктивно підвищують ризик допущення судових помилок, знижують мотивацію суддів, перешкоджають реалізації принципу доступності правосуддя.

Існуючі механізми виділення та витрачання бюджетних коштів на судову систему ускладнені та непрозорі, що створює додаткові бюрократичні перепони та ризики маніпуляцій. В умовах, коли виділені кошти не лише недостатні, а й надходять із суттєвою затримкою, значно ускладнюється планування та здійснення судової діяльності. За таких умов стає особливо актуальним впровадження якісно нового підходу до фінансування судової влади. На наше переконання, ключовим розв'язанням цієї проблеми є закріплення на законодавчому рівні системи фінансування окремої судової інстанції залежно від результатів її роботи. Такий підхід дасть змогу створити реальні умови для реалізації конституційних гарантій незалежності та самостійності судової влади, оскільки мінімізує можливість негативного впливу на суди через механізми розподілу та перерозподілу коштів, передбачених Державним бюджетом України. Успішність застосування наведеного підходу підтверджується практикою низки європейських країн, де судові органи отримують фінансування залежно від продемонстрованих результатів.

Характерним прикладом ефективного організаційного підходу до фінансування судів, що ґрунтується на принципах результативності та автономності, виступає модель, яка отримала свою реалізацію в Нідерландах. В

країні застосовується метод «прямого бюджетування по результатам», який передбачає не просто формальний розподіл бюджетних асигнувань, а вибудовування стійкого взаємозв'язку між фактичними результатами діяльності судів та обсягом фінансування. Ключовим елементом методу є розрахунок бюджетного забезпечення на основі об'єктивних показників судового навантаження, що дозволяє уникнути політичної заангажованості під час прийняття рішень про виділення фінансування. Бюджетна пропозиція, яку формує незалежна судова рада, базується на статистично вивірених параметрах кількості та складності розглянутих справ і має пріоритетне значення при затвердженні загального бюджету судової системи. У Нідерландах судова влада щорічно отримує фінансування в обсязі близько 1 млрд. євро, і суди самостійно вирішують, як саме розподіляти ці кошти всередині системи. Понад 95 % цих ресурсів спрямовується на покриття витрат, пов'язаних із фактичними результатами – кількістю вирішених справ. Базовий механізм розрахунку – формула «одинична вартість справи × кількість розглянутих справ» [188], де одинична вартість визначається відповідно до науково обґрунтованих нормативів часу, необхідного для розгляду справ певної категорії. Отже, чим більший обсяг роботи виконує суд, тим більшу фінансову підтримку він отримує. Такий підхід не лише сприяє раціональному використанню публічних коштів, але й слугує стимулом до підвищення ефективності судочинства. Судді отримують більше автономії в управлінні своїм часом, що дозволяє їм оптимізувати розгляд справ без шкоди для якості правосуддя. Водночас сама система спонукає до зменшення залишку нерозглянутих справ, а відтак – до підвищення довіри громадськості до судової влади. У зв'язку з цим заслуговує на увагу пропозиція щодо запровадження нормативів фінансування українських судів залежно від реальної кількості справ, які розглядаються кожним конкретним судом. Для цього необхідно розробити систему розрахунку вартості розгляду однієї судової справи, взявши цю величину за одиницю виміру фінансування. Такий механізм зробить фінансування судової системи України не тільки більш справедливим і раціональним, а й дасть змогу

ефективно відстежувати витрачання бюджетних коштів, гарантуючи їхнє цільове використання. Це, зі свого боку, стане вагомим внеском у підвищення якості відправлення адміністративного правосуддя та значним кроком на шляху попередження судових помилок.

З огляду на викладене, можна стверджувати, що фінансове забезпечення є невід'ємною частиною механізму попередження судових помилок. Лише за наявності повноцінного фінансування можливе забезпечення таких умов, за яких суддя може здійснювати правосуддя спокійно, уважно, професійно та без тиску чинників дефіциту ресурсів. У цьому контексті збільшення бюджетного фінансування має розглядатися не як технічний захід, а як гарантія верховенства права та незалежності правосуддя в Україні.

Одним із організаційних засобів, спрямованих на попередження судових помилок у адміністративному судочинстві, є належне інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності адміністративних судів вищих інстанцій. Йдеться не лише про доступ до нормативно-правової бази та баз судової практики, але й про функціонування систем комплексного аналітичного моніторингу, що дозволяє виявляти типові помилки, тенденції у правозастосуванні, суперечності в тлумаченні норм права і на цій основі здійснювати відповідне інформування суддівського корпусу. Інформаційно-аналітичне забезпечення включає в себе низку елементів, зокрема: систематизовані бази судової практики з можливістю пошуку за категоріями справ, нормами права, позиціями ВС та ЄСПЛ; аналітичні довідки про виявлені системні порушення, типовість помилкових підходів, приклади скасованих рішень тощо; програмно-аналітичні модулі для судів, які автоматично ідентифікують розбіжності у правових позиціях по аналогічних справах; внутрішні та зовнішні реєстри тощо.

У сучасних умовах зміст інформаційно-аналітичного забезпечення не може обмежуватися лише доступом до нормативних актів і судової практики. Дедалі більшого значення набуває здатність судової системи належно працювати з технологічно складними даними, електронними доказами, цифровими реєстрами та автоматизованими інформаційними ресурсами. У

цьому аспекті слушною є позиція О.С. Бісюк та А.І. Суббота, які, аналізуючи судові помилки у справах, пов'язаних із криптоактивами, зазначають, що природа цифрових технологій одночасно містить потенціал для зменшення судових помилок і ризик їх поглиблення – залежно від того, наскільки адекватними є нормативні стандарти роботи з відповідними доказами [165, с. 86-87]. Такий висновок має ширше значення і для адміністративного судочинства, оскільки електронні документи, дані державних реєстрів, інформація з автоматизованих систем, цифрових платформ та електронних кабінетів дедалі частіше стають фактичною основою судового рішення.

Незважаючи на значущість інформаційно-аналітичного забезпечення, на практиці його реалізація супроводжується низкою системних проблем. Це істотно обмежує ефективність інформаційно-аналітичного забезпечення як превентивного інструмента попередження судових помилок в адміністративному судочинстві. До числа таких проблем необхідно віднести наступні:

1. Недостатній рівень цифровізації та технічного оснащення адміністративних судів вищих інстанцій.

Незважаючи на впровадження ЄСІТС її функціонування й досі супроводжується значними технічними та організаційними труднощами. Часті технічні збої, повільна інтеграція та недостатній рівень захисту даних призводять до затримок у роботі та неможливості оперативного отримання інформації про судову практику. Зокрема, ЄСІТС часто виявляється недоступною через перебої в електропостачанні, спричинені як військовими діями, так і структурними проблемами у сфері енергозабезпечення. Водночас значна кількість апеляційних судів так і не була забезпечена резервними джерелами живлення, що унеможлиблює підтримання безперебійної роботи внутрішніх цифрових сервісів. В умовах, коли суд не може повноцінно використовувати електронні системи документообігу, спостерігається суттєве сповільнення строків розгляду справ, збільшення кількості технічних помилок і зниження рівня аналітичної обробки ділової інформації, зокрема – доступу до

електронних баз даних. Шляхи вирішення проблеми:

- прискорення впровадження повнофункціональної версії ЄСІТС;
- технічне дооснащення адміністративних судів вищих інстанцій.

2. Відсутність єдиної та ефективної системи моніторингу судової практики.

Нині відсутня ефективна система централізованого моніторингу та аналізу судової практики, що призводить до неузгодженості судових позицій та повторення типових помилок. Так, в адміністративних спорах, що виникають із правовідносин у сфері захисту соціальних прав внутрішньо переміщених осіб та практики щодо застосування положень Європейської соціальної хартії (переглянутої) від 3 травня 1996 року, спостерігаються суттєві розбіжності в підходах різних апеляційних судів, незважаючи на наявні роз'яснення ВС. Шляхи вирішення проблеми:

- регулярна публікація на сайтах судів аналітичних матеріалів та оглядових рекомендацій ВС за типовими категоріями справ;
- запуск єдиного аналітичного порталу, на якому судді зможуть оперативно знаходити інформацію про релевантну практику, виявлені помилки та рекомендації щодо їх запобігання (наприклад, за аналогією з німецькою системою «Juris»);
- розробка і впровадження систем на базі штучного інтелекту. Такі технології здатні автоматично відстежувати релевантну судову практику, виявляти правові колізії, надавати судді аналітичні рекомендації тощо, що значно прискорить процес ухвалення судових рішень, а також сприятиме запобіганню типових судових помилок.

Водночас використання ШІ у судочинстві повинно мати виключно допоміжний характер. Йдеться не про автоматизоване ухвалення судових рішень, а про надання судді додаткової аналітичної інформації для перевірки релевантної практики, виявлення типових помилок, порівняння правових позицій та попереднього аналізу процесуальних документів. У цьому аспекті обґрунтованою є концепція «контрольованої автоматизації», за якої штучний

інтелект не замінює суддівське переконання, а лише підтримує його інформаційно-аналітичними інструментами [55, с. 276].

3. Недостатнє кадрове забезпечення відділів судової статистики, аналітичної роботи та узагальнення судової практики (аналітичні відділи).

Штат аналітичних відділів адміністративних судів вищих інстанцій часто є недостатнім, а кваліфікація співробітників не завжди дає змогу оперативно та якісно виконувати покладені на них функції, які включають: збір, ведення та аналіз даних судової статистики та організацію обліково-статистичної роботи в суді; організацію обліку та проходження обліково-інформаційних карток, їх своєчасне опрацювання та корегування; контроль за повнотою і достовірністю аналітично-статистичної інформації, яка вноситься до обліково-інформаційних карток в автоматизованій системі документообігу суду, у тому числі щодо внесення даних про судовий збір та строків розгляду судових справ; ведення роботи з упорядкування і подання статистичної звітності з питань здійснення правосуддя за формою та у строки, передбачені нормативно-правовими актами та наказами ДСА України; систематизацію та аналіз для узагальнення судової практики; підготовку інформаційно-аналітичних матеріалів щодо поточної практики розгляду справ судом з метою надання їх судам відповідного апеляційного округу, які знаходяться в межах територіальної юрисдикції суду; організацію роботи та узагальнення пропозицій з питань підготовки плану роботи суду, підготовки проекту плану роботи суду та здійснення контролю за строками і станом виконанням такого плану; подання довідкових, інформаційних матеріалів керівництву суду виконання плану роботи суду та інших питань, що належить до компетенції відділу; узагальнення та підготовку статистичних даних щодо здійснення правосуддя для формування суддівського досьє; підготовку інформації щодо стану та показників здійснення судочинства судом для розміщення її на офіційній сторінці суду на веб-порталу судової влади [29] тощо. Шляхи вирішення проблеми:

- перегляд штатного розкладу і збільшення кількості аналітиків;

- проведення регулярних тренінгів і курсів підвищення кваліфікації для співробітників аналітичних відділів при Національній школі суддів України;
- створення системи наставництва.

4. Недостатня інтеграція ЄСІТС із зовнішніми базами даних та інформаційними ресурсами.

Недостатня інтеграція ЄСІТС з державними реєстрами продовжує залишатися суттєвою перешкодою для ефективного здійснення адміністративного правосуддя. Відсутність повноцінного доступу до актуальних даних з ключових реєстрів обмежує можливості суддів в отриманні достовірної, своєчасної і повної інформації, необхідної для всебічного, повного й об'єктивного розгляду справ. Донедавна українські суди були позбавлені технічної можливості оперативно отримувати інформацію про фізичних осіб, що не тільки сповільнювало процес перевірки поданих документів, а й збільшувало ризик появи помилок, пов'язаних з ідентифікацією даних осіб. Ба більше, це тягнуло за собою додаткові витрати, пов'язані з необхідністю паперового пересилання запитів і відповідей між різними установами. Лише наприкінці 2024 року було реалізовано інтеграцію ЄСІТС із Державним реєстром фізичних осіб – платників податків, що відкрило для суддів можливість прямого доступу до відомостей про доходи, майновий стан та податковий статус громадян. Це нововведення значно прискорило як процес розгляду окремих категорій адміністративних справ (зокрема – спорів, пов'язаних з оподаткуванням та соціальною допомогою), так і процедури конкурсного добору та перевірки доброчесності суддів.

У практиці адміністративних судів доволі буденними є ситуації, коли судді змушені вручну запитувати інформацію щодо суб'єктів адміністративного спору, що суттєво сповільнює процес розгляду справи та збільшує ризик помилки. Шляхи вирішення проблеми:

- розробка і впровадження програмного забезпечення, що забезпечить подальшу інтеграцію ЄСІТС з необхідними для здійснення правосуддя державними реєстрами та базами даних;

– створення єдиного електронного механізму автоматичного збору та перевірки інформації із зовнішніх джерел перед судовим розглядом справи.

5. Брак зворотного зв'язку та обміну досвідом між судами різних інстанцій.

Сьогодні обмін досвідом між адміністративними судами нижчестоящих і вищих інстанцій відбувається нерегулярно і, як правило, обмежується формальними заходами. Відсутність двостороннього обміну інформацією про судові помилки, про шляхи протидії помилкам тощо, призводить до їх систематичного повторення. Шляхи вирішення проблеми:

– запровадження регулярних тематичних вебінарів та онлайн-конференцій за участю представників окружних адміністративних судів, апеляційних адміністративних судів та ВС;

– створення єдиного інформаційного порталу, де судді судів нижчестоящих інстанцій зможуть оперативно отримувати зворотний зв'язок щодо скасованих або змінених рішень із зазначенням конкретних помилок і рекомендацій щодо їх усунення.

Ефективність інформаційно-аналітичного забезпечення залежить від комплексного підходу до вирішення окреслених проблем. Оптимізація інформаційної інфраструктури, створення ефективних аналітичних підрозділів, регулярне навчання та підвищення кваліфікації персоналу, а також запровадження єдиної платформи для моніторингу та аналізу судової практики дадуть змогу суттєво знизити кількість судових помилок і поліпшити якість адміністративного судочинства в Україні. Додатково слід урахувати, що за умов ескалації системних викликів, пов'язаних із цифровою трансформацією правосуддя, особливої актуальності набуває продовження співпраці з авторитетними міжнародними організаціями з метою підвищення якості організаційного забезпечення судів вищих інстанцій загалом та їх інформаційно-аналітичного забезпечення зокрема. Ця співпраця має бути спрямована як на отримання матеріально-технічної та експертної допомоги, так і на реалізацію спільних проектів, орієнтованих на розбудову цифрової судової

інфраструктури, підготовку кадрів, а також на формування стійких інституцій моніторингу та аналізу судової практики.

Донедавна одним із ключових міжнародних партнерів судової влади України виступало Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), яке впродовж майже двох десятиліть послідовно підтримувало українську судову систему через реалізацію програмно-орієнтованих ініціатив. Зокрема, ДСА активно взаємодіяла з USAID у рамках трьох значущих проектів: Проект «Кібербезпека критично важливої інфраструктури України» (реєстраційна картка № 4464); Проект «Підтримка Цифрової Трансформації» (реєстраційна картка № 5458); Програма USAID «Справедливість для всіх» (реєстраційна картка № 4836) [106]. Унаслідок такої тривалої та цілеспрямованої підтримки було забезпечено закупівлю обладнання та програмних рішень для судів, проведено численні заходи (науково-практичні конференції, семінари, круглі столи), організовано навчальні візити, а також надано методичну й консультаційну допомогу в питаннях цифровізації, забезпечення доступу до правосуддя та управління судовою системою.

Однак в 2025 році, у зв'язку зі зміною зовнішньополітичного курсу Сполучених Штатів Америки, реалізацію програмних ініціатив USAID в Україні було призупинено. Це призвело до часткового заморожування проектів, зокрема тих, що стосувалися подальшого розвитку Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Нагадаємо, що на поточний момент функціонують лише окремі базові модулі ЄСІТС: Електронний кабінет, Електронний суд, підсистема відеоконференцзв'язку. Водночас такі найважливіші компоненти, як повноцінна електронна форма справи, автоматизований рух матеріалів між інстанціями та ін., так і не були запуснені. Паралельно, за підсумками технічного аудиту, проведеного в 2024 році за допомогою іноземних партнерів, було визначено недоцільність подальшої модернізації ЄСІТС, пріоритет було віддано створенню нової версії системи. Водночас з огляду на високу вартість програмних інтеграцій і технічних робіт (за попередніми, мінімальними оцінками, близько 24-25 млн. дол. США [52]),

припинення зовнішнього фінансування поставило під загрозу розробку нової версії системи. У цьому контексті критично важливо поновити роботу над модернізацією ЄСІТС, не тільки розширити її функціонал новими модулями, а провести повну інтеграцію з ключовими державними реєстрами та базами даних, необхідними для об'єктивного, повного та обґрунтованого розгляду адміністративних справ.

Вважаємо, що в умовах відсутності підтримки від США необхідно активізувати пошук нових міжнародних партнерів і донорів, здатних надати як фінансову, так і технічну допомогу судовій владі України. У пріоритеті мають бути проекти, спрямовані на забезпечення безперебійного функціонування цифрової судової інфраструктури, розвиток систем штучного інтелекту у сфері правосуддя, удосконалення аналітичних платформ та впровадження механізмів оцінки судового навантаження. Важливо, щоб такі ініціативи підтримували принципи інституційної стійкості, цифрової незалежності та технологічного суверенітету української судової системи.

Висновки до другого розділу

1. Встановлено, що попередження судових помилок в адміністративному судочинстві має пріоритетне значення порівняно з їх подальшим виправленням, оскільки саме превентивний підхід найбільшою мірою відповідає завданням адміністративного судочинства, принципам процесуальної економії та правової визначеності. Доведено, що ефективність адміністративного правосуддя залежить не лише від здатності системи усувати вже допущені помилки, а насамперед від наявності процесуальних та організаційних механізмів, які мінімізують ризик їх виникнення ще до ухвалення судового рішення.

2. Обґрунтовано, що судовий самоконтроль є самостійним внутрішнім способом попередження судових помилок, який поєднує інтелектуальний та процесуальний рівні. Його сутність полягає у постійній самоперевірці судом власних дій, процесуальних рішень і висновків на предмет їх відповідності

закону, засадам справедливості та завданням адміністративного судочинства. Встановлено, що судовий самоконтроль охоплює як стадії до ухвалення рішення, так і пострішенські механізми корекції, завдяки чому виступає не допоміжним, а системним елементом забезпечення належної якості правосуддя.

3. Встановлено, що процесуальні засоби попередження судових помилок в адміністративному судочинстві становлять цілісну систему нормативно закріплених інструментів, реалізація яких перешкоджає виникненню істотних дефектів правозастосування. Доведено доцільність їх класифікації: а) за характером застосування – на обов’язкові та факультативні; б) за суб’єктом реалізації – на засоби, що застосовуються судом, учасниками процесу та особами, які сприяють здійсненню правосуддя. Такий підхід дає змогу точніше визначити функціональне призначення відповідних процесуальних інструментів і місце кожного з них у механізмі превенції судових помилок.

4. Обґрунтовано, що суди вищих інстанцій у системі адміністративного судочинства виконують не лише контрольну, а й превентивну функцію, оскільки саме вони формують стандарти належного правозастосування, забезпечують єдність судової практики, виявляють типові помилки нижчестоящих судів та впливають на вдосконалення процесуального регулювання. Запропоновано посилити профілактичну роль судів вищих інстанцій шляхом: удосконалення механізму окремих ухвал; установлення обов’язку реагування на виявлені системні порушення; закріплення відповідальності за невжиття заходів щодо усунення причин і умов, які сприяють допущенню судових помилок; а також інституційного посилення взаємодії Верховного Суду з парламентом у питаннях удосконалення адміністративного процесуального законодавства.

5. Встановлено, що організаційне забезпечення судів вищих інстанцій є необхідною умовою попередження судових помилок в адміністративному судочинстві, а його ефективність визначається рівнем кадрового, освітнього, фінансового та інформаційно-аналітичного забезпечення. Обґрунтовано, що підвищення якості адміністративного правосуддя потребує комплексного

впливу, який охоплює вдосконалення добору кандидатів на посади суддів, розвиток системи безперервного професійного навчання, запровадження суддівського кураторства і стажування, формування науково обґрунтованих нормативів судового навантаження, належне фінансування судів, а також розвиток цифрової та аналітичної інфраструктури судової системи. Запропоновано розглядати ці заходи не як допоміжні, а як базові елементи механізму профілактики судових помилок.

РОЗДІЛ 3. ВИПРАВЛЕННЯ СУДОВИХ ПОМИЛОК В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ СУДАМИ ВИЩИХ ІНСТАНЦІЙ

3.1. Діяльність вищих інстанцій щодо виправлення судових помилок нижчестоящих інстанцій в адміністративному судочинстві

Судовий розгляд за своєю природою не може бути абсолютно вільним від помилок: складність фактичних обставин, обмеженість людського сприйняття, недосконалість доказової бази та неминучі прогалини в правовому регулюванні періодично призводять до винесення судових рішень, які містять неточності, неправильні тлумачення фактів чи норм. Як би ретельно не були вибудовані процесуальні гарантії справедливості і скільки б запобіжних заходів не передбачав закон, ризик судової помилки не усувається повністю, а лише мінімізується. Причому така помилка зачіпає не тільки приватну сферу – права конкретного учасника, – але й публічні інтереси: підточує авторитет правосуддя, розмиває передбачуваність правозастосування і підриває принцип правової визначеності, оскільки породжує сумніви в стабільності та обов'язковості судових рішень.

У науковому дискурсі присутня ідея «одноінстанційного правосуддя», згідно з якою однієї інстанції начебто достатньо, щоб забезпечити оперативність, економічність і стійкість судових актів. Однак реальна практика судочинства свідчить про протилежне. Навіть якщо процедура в суді першої інстанції продумана і формально бездоганна, помилки все одно можливі. Суд може неточно оцінити докази, на рішення інколи впливають людські упередження, висока завантаженість і брак часу. Додаються й інші чинники: неповно з'ясовані фактичні обставини, а також складні чи нові правові питання, які не мають усталеної практики. Все це залишає простір для фактичних і правових помилок, здатних вплинути на результат справи. Тому ідея «одноінстанційного правосуддя» приваблива в теорії – за рахунок швидкості, дешевизни та остаточності, – але в реальності вона недостатня для надійного

захисту приватних і публічних інтересів. Звідси випливає необхідність інстанційного контролю – апеляційного та касаційного – як механізму своєчасного виявлення та виправлення судових помилок, який зберігає баланс між цінністю остаточності (*res judicata*) і позитивним обов'язком держави виправляти істотні порушення, що вплинули на результат розгляду справи. У системі адміністративного судочинства саме ревізійна діяльність вищих інстанцій становить ядро механізму виявлення та виправлення судових помилок нижчих інстанцій.

Проведений нами аналіз дозволяє сформулювати два базові постулати ревізійних процедур в адміністративному судочинстві: 1) в структурі адміністративно-процесуальної системи доцільно передбачити механізм перегляду судових рішень, коли один суд (суддя) перевіряє рішення, винесені іншим судом (суддею); 2) механізм перегляду судових рішень має бути обмежений як кількісно (етапність оскарження), так і часово (строки оскарження). Звідси постає логічна інстанційна «піраміда» з чітким розподілом ролей і повноважень, на вершині якої – найвищий судовий орган. Її основа – суд першої інстанції, що встановлює факти й ухвалює первинне рішення. Така побудова забезпечує деволютивний ефект (перехід перевірки «вгору»), у визначених законом випадках – і суспензивний, гарантує єдність судової практики та водночас утримує баланс між виправленням судових помилок і стабільністю рішень. У підсумку кожний рівень виконує власну, відмінну функцію контролю.

Виправлення судових помилок у теорії права описують двома базовими моделями перегляду: ретракційною та реформаційною. Перша передбачає, що той самий суддя (або той самий суд), який виніс акт, заново його переглядає по суті. В українському адміністративному процесі такий підхід не застосовується: суддя, який ухвалив рішення, не може повторно розглядати ту саму справу по суті. Фактично у вітчизняному правовому полі допустимі лише технічні виправлення на рівні описок і явних арифметичних неточностей, але не повторна оцінка фактів і права тим самим складом суду. Робочою, отже,

залишається реформаційна модель: рішення переглядає вищий суд, що відповідає загальній логіці інстанційного контролю. Звідси, як ми вже відзначали вище, впливає класичний деволютивний ефект: повноваження на перевірку переходять «вгору» інстанційної піраміди – від суду першої інстанції до апеляції, а відтак, за потреби, до касації. Така побудова не лише знижує ризик упередженості при повторній оцінці судом власного рішення, але й забезпечує інституційне розмежування функцій: апеляція проводить інтенсивну перевірку факту, тоді як касація концентрується на правильності застосування норм (касація – «суд права»), не переоцінюючи доказів. Апеляційний механізм передбачає повну (суцільну) ревізію рішення суду першої інстанції: суд апеляційної інстанції перевіряє законність і обґрунтованість рішення на підставі наявних та, у виняткових випадках, нових доказів, може досліджувати докази й виходити за межі доводів скарги за наявності імперативних підстав для скасування або неправильного застосування матеріального права. Натомість ревізія в касаційній інстанції має обмежений характер, адже суд касаційної інстанції, не встановлюючи й не переоцінюючи фактичних обставин та не приймаючи нових доказів, перевіряє правильність застосування норм матеріального й процесуального права в межах доводів, що стали підставою для відкриття провадження, з можливістю виходу за ці межі лише у обмежених випадках, визначених законом [73]. Перегляд за нововиявленими або виключними обставинами – додатковий, винятковий канал корекції остаточних рішень, спрямований на виправлення помилок, які з об'єктивних причин не могли бути усунуті ані в апеляції, ані в касації. Проблематиці виправлення судових помилок шляхом перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами буде присвячено наступний підпункт нашого дисертаційного дослідження.

Сенс і цінність зазначених нами процедур – виправлення помилок попередніх етапів без руйнації стабільності правовідносин: апеляція забезпечує виявлення та усунення більшості дефектів ще до набрання рішенням законної сили, а касація забезпечує єдність і правильність права на рівні остаточних

актів. У сукупності це формує збалансований механізм: швидкість і процесуальна ощадність – на стороні первинного розгляду; поглиблена ревізія – в апеляції; правова корекція та уніфікація практики – у касації; і, врешті, резервний гарантійний механізм – перегляд за нововиявленими або виключними обставинами.

На наш погляд, вітчизняний законодавець намагається домогтися того, щоб рішення суду першої інстанції в переважній більшості випадків було безпомилковим – ґрунтувалося на засадах верховенства права, було законним і обґрунтованим; щоб основна маса помилок виявлялася і виправлялася в апеляційній інстанції, коли рішення суду ще не набрало законної сили. Законодавець дбає про стабільність судового рішення. Внаслідок чого КАС України передбачає загальне правило, яке обмежує строки касаційного оскарження 30 днями з дня проголошення судового рішення (ч. 1 ст. 329 КАС України). Встановлені обмеження пов'язані з необхідністю розвантажити касаційну інстанцію від непомірного потоку скарг на судові рішення, проголошені апеляцією. Дійсно, ми підтримуємо позицію, згідно з якою, Верховний Суд повинен зосередитися на роботі, пов'язаній із забезпеченням сталості та єдності судової практики, виробленням судової політики, яка, безумовно, корелює з правовою політикою в державі.

Невдоволення учасників адміністративного судочинства процесуальним результатом першої інстанції закономірно підштовхує їх до повторних звернень до ревізійних інстанцій – апеляційної та касаційної. За цим стоїть не тільки прагматичне прагнення до повторного перегляду рішення, а й цілий комплекс причин. По-перше, нерідко самі судові рішення подаються у формі, важкій для сприйняття нефахівцями (мова про осіб, на захист прав, свобод та інтересів яких подаються позови до адміністративного суду): мотивувальна частина перевантажена юридизмами, не виділені ключові факти, логіка оцінки доказів викладена фрагментарно. По-друге, при оголошенні рішення суди не завжди дохідливо роз'яснюють його суть, логіку правозастосування, а також подальші процесуальні наслідки. Водночас доступне усне пояснення – простою,

зрозумілою для учасника процесу мовою – для невідповідної особи зазвичай сприймається краще й переконливіше, ніж бездоганно складений, але сухий письмовий текст.

Багато в чому фактичний стан речей обумовлений системною перевантаженістю судів першої інстанції. Реальне навантаження на суддю-адміністративіста (кількість справ, обсяг матеріалів, кількість процесуальних дій) і психоемоційний тиск, обумовлений специфікою роботи, давно не співвідносяться з людськими можливостями. Це закономірно призводить до зниження якості розгляду адміністративних справ, до порушення процесуальних строків, до професійної деформації та емоційного вигорання. Ситуація погіршилася масовим кадровим вибуттям: за останні роки значна кількість суддів з різних причин покинула корпус суддів. Швидко заповнити цю нестачу неможливо – процедури відбору, навчання та призначення займають місяці, а то й роки. В результаті судді, що залишилися, працюють у режимі надмірного професійного навантаження, а суди функціонують в умовах хронічного дефіциту часу.

Учасники адміністративного судочинства стикаються з цим безпосередньо: мотивувальні частини рішень виглядають перевантаженими і надмірно уніфікованими, окремі доводи сторін залишаються без належної відповіді, а індивідуалізація підходу втрачається. Все це посилює у сторін відчуття неналежного врахування їхніх процесуальних доводів і, як наслідок, стимулює звернення зі скаргами до апеляційної, а потім і до касаційної інстанції в надії на більш уважний розгляд справи, на виявлення і виправлення помилок вищим судом. І такі очікування не можна вважати ілюзорними. Так, у 2024 році апеляційні адміністративні суди розглянули 147 035 справ і матеріалів. У 20 445 справах і матеріалах вимоги задоволено, або в 14 % розглянутих справ і матеріалів, що на 3 % менше, ніж у 2023 році (20 208, або 17 %) [8, с. 22, 40]. Серед цих справ і матеріалів переважають справи за апеляційними скаргами. У звітному періоді апеляційні адміністративні суди розглянули 145 622 справи та матеріали, або 76 % загальної кількості справ за

апеляційними скаргами, що перебували на розгляді проти 120 089 одиниць, або 78 %, у 2023 році. Із них повернули 53 347 апеляційних скарг, або 37 % розглянутих апеляційних скарг і справ, проти 37 184 (31 %) одиниць у 2023 році, відмовили у відкритті провадження щодо 9040 одиниць (6 %) проти 8756 (7 %) одиниць у 2023 році та 10 апеляційних скарг залишено без розгляду проти 33 скарг у 2023 році. Отже, упродовж 2024 року апеляційні адміністративні суди визнали неприйнятними 43 % апеляційних скарг, що на 5 % більше, ніж у 2023 році (38 %). Упродовж 2024 року апеляційні адміністративні суди розглянули 83 225 справ, що на 13 % більше порівняно з 2023 роком (74 116). У 82 745 справах здійснено апеляційний перегляд судових рішень проти 73 477 рішень у 2023 році. З них у 19 725 справах, або 24 % справ, рішення судів першої інстанції змінено чи скасовано та в 63 020 (76 %) справах рішення судів першої інстанції залишено без змін. У 2023 році судові рішення змінено чи скасовано в 19 735 (27 %) справах і в 53 742 (73 %) справах судові рішення залишено без змін. У 480 справах ухвалено інші рішення проти 639 рішень у 2023 році. Що стосується касації, то упродовж 2024 року в загальній кількості переглянутих у касаційному порядку судових рішень 2975 судових рішень (50 %) залишено без змін (3855, або 49 %, – у 2023 році) та 2978 судових рішень (50 %) скасовано чи змінено (4087, або 51 %, – у 2023 році) [8, с. 22, 40]. Статистичні показники свідчать, що інстанційний контроль функціонує як дієвий, а не декларативний механізм виправлення судових помилок; саме тому сторони звертаються до нього з очікуванням корекції результату в тих аспектах, де, на їх переконання, суд попередньої інстанції припустився помилки у здійсненні правосуддя.

В будь-якій сфері діяльності неможливо цілковито уникнути помилок і хибних суджень. Не є винятком і розгляд адміністративних справ, у процесі якого суди першої інстанції можуть помилятися як при встановленні фактичних обставин, так і при застосуванні норм матеріального чи процесуального права. Перевірка законності, обґрунтованості та справедливості судових рішень вищими судовими інстанціями здійснюється не лише з метою виявлення

допущених помилок під час розгляду й вирішення справи, а й для застосування належних засобів їх усунення, насамперед через передбачені законом повноваження апеляційного та касаційного перегляду. Виявлення та виправлення помилок, допущених попередніми інстанціями, спрямовані не тільки на відновлення порушених прав учасників процесу, а й на усунення порушень норм, що визначають належну процесуальну форму адміністративного судочинства. Здавалося б, будь-яке відступлення від процесуальних приписів мало б слугувати підставою для касаційного втручання. Однак абсолютне розуміння цього підходу призвело б до крайньої нестабільності судових рішень і підриву принципу правової визначеності. Процесуальні правила є численними, тому навіть за належної організації розгляду жоден суд не гарантує повної відсутності мінімальних огріхів; тому закон встановлює матеріальні фільтри та стандарти істотності: апеляція здійснює повну (суцільну) ревізію законності й обґрунтованості з можливістю дослідження доказів та прийняття нових у виняткових випадках, тоді як касація обмежена перевіркою правильності застосування норм права на підставі вже встановлених фактичних обставин і без переоцінки доказів, виходячи за межі доводів лише у випадках, прямо визначених законом. Така побудова інстанційного контролю забезпечує баланс між виправленням судових помилок і стабільністю судових рішень.

Право на справедливий розгляд у розумний строк незалежним і неупередженим судом передбачає не тільки доступ до суду, але й остаточність судових актів, що набрали законної сили, а також їх реальне виконання. Звідси випливає обов'язок держави створювати такі процесуальні та організаційні умови, за яких основний, повноформатний захист прав забезпечується вже в суді першої інстанції: саме тут повинні вирішуватися всі істотні питання факту і права, що визначають права і обов'язки сторін, з належною мотивацією і дотриманням процесуальних гарантій. Водночас система повинна містити і вбудований механізм виправлення помилок першої інстанції – апеляційне провадження. Призначення апеляції – забезпечити оперативну та ефективну

корекцію допущених порушень, поки рішення ще не стало остаточним. Касаційне провадження – це додатковий, резервний правовий фільтр, призначений для перевірки судових актів, що вже набрали чинності, на предмет правильності застосування норм права та дотримання ключових процесуальних гарантій [134; 140; 161]. За своєю природою касація зачіпає принцип остаточності: вона допускає подолання «*res judicata*», але рівно настільки, наскільки це необхідно для усунення фундаментальних помилок, що вплинули на результат справи і спотворюють саму суть правосуддя. Отже, закон повинен вибудовувати для касації такі інституційні та процедурні рамки, які: надають їй винятковий характер (застосування – у дійсно виняткових ситуаціях); виключають необґрунтоване поновлення розгляду та багаторазові перегляди заради самого перегляду; не перетворюють касацію на «додаткову апеляцію». Іншими словами, перша інстанція – місце, де має бути сконцентрований основний обсяг процесуальної діяльності, спрямованої на забезпечення справедливого розгляду; апеляція – засіб швидкої корекції ще неостаточних актів; касація – суворо обмежений за підставами та цілями інструмент захисту правової визначеності.

Правова визначеність є одним із найважливіших та фундаментальних елементів принципу верховенства права [125], дотримання якого, зі свого боку, є необхідною умовою справедливого судового розгляду (справа «Совтрансавто-Холдинг проти України», заява № 48553/99 [155]). Під правовою (юридичною) визначеністю розуміється повага до «*res judicata*», яка передбачає, що жодна сторона не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового до виконання рішення суду лише з однією метою – домогтися повторного розгляду та винесення нового рішення у справі (справа «Христов проти України», заява № 24465/04 [158]; справа «Желтяков проти України», заява № 4994/04 [159]). Перегляд не повинен розглядатися як прихована форма оскарження, і одна лише можливість наявності двох поглядів у справі не може служити підставою для перегляду рішення. Суд неодноразово підкреслював, що відступи від принципу правової визначеності – загального правила,

закріпленого в ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. (непогрішність остаточного судового рішення), – допустимі лише тоді, коли цього вимагають відповідні вагомі й непереборні обставини (справа «Брумареску проти Румунії», заява № 28342/95 [154]; справа «Савінський проти України», заява № 6965/02 [157]). Суд виходить з того, що перегляд остаточних рішень – виняток, а не правило, і він допустимий лише для усунення фундаментальних судових помилок.

Правова визначеність нерозривно пов'язана з остаточністю судового рішення: як тільки акт набрав законної сили, він набуває стійкості і вимагає поваги та виконання. Саме тому позиції ЄСПЛ щодо дотримання принципу правової визначеності в першу чергу адресовані тим інстанціям, які потенційно долають силу «*res judicata*». Їх втручання виправдане лише за дійсно виняткових підстав, а процедури такого втручання повинні бути чітко регламентовані та передбачувані. Інша логіка діє на апеляційній стадії. Апеляція не руйнує правову визначеність, оскільки перевіряє судовий акт до набуття ним остаточного характеру. Тому на неї не поширюються ті ж жорсткі обмеження, що на касацію. Навпаки, апеляційний перегляд розглядається ЄСПЛ як необхідний інструмент контролю за рішеннями першої інстанції: саме він забезпечує виправлення помилок на ранній стадії після ухвалення рішення, гарантує повноту і якість судового розгляду і служить завершальним процесуальним запобіжником перед набранням судовим актом законної сили. Якщо ж законодавець обмежує доступ до апеляції, таке обмеження повинно прямо випливати із закону, відповідати цілям правосуддя та загальним принципам справедливості і пропорційності. ЄСПЛ прийшов до висновку, що ст. 6 Конвенції не зобов'язує Договірні держави створювати апеляційні чи касаційні суди, проте якщо такі суди існують, необхідно дотримуватись гарантій, визначених у ст. 6 Конвенції, наприклад, у тій частині, в якій вона гарантує учасникам судового процесу ефективне право на доступ до суду (справа «Зубац проти Хорватії», заява № 40160/12 [186]). Якщо в національному правовому порядку існує процедура апеляції, держава має

гарантувати, що особи, які знаходяться під її юрисдикцією, мають право у апеляційних судах на основні гарантії, передбачені Конвенцією. Так, повинні враховуватися особливості провадження, що розглядається, у відповідності з національним правопорядком, а також роль апеляційного суду у них (справа «Скорик проти України», заява № 32671/02 [184]).

Продовжуючи наше дослідження, варто підкреслити, що проблематика апеляційного та касаційного перегляду залишається в центрі уваги процесуалістів і практиків [32; 60; 62; 132; 169]. У літературі пропонуються різні шляхи модернізації «ревізійних» стадій – від процесуальної економії до поглиблення перевірочних повноважень. Ми, щодо інституту апеляції в адміністративному судочинстві, дотримуємося концепції «повноцінної апеляції». Її суть полягає в тому, що учасники процесу повинні мати право фактично на два повних розгляди адміністративного спору – первинний у суді першої інстанції та повторний, змістовний в апеляції. За своєю природою апеляція не може бути звуженою за обсягом перегляду; це звичайна (за будь-якими допустимими підставами) форма контролю, відмінна від екстраординарної касації. Апеляція, на відміну від касації, за загальним правилом має суспенсивний ефект: подання скарги призупиняє виконання рішення (якщо закон прямо це передбачає). Важливо також враховувати теорію евокації: коли акт першої інстанції вражений істотною «процесуальною порочністю», апеляційний суд, по суті, зливається з першою інстанцією і вирішує спір по суті, не направляючи справу на новий розгляд до суду першої інстанції. Звідси випливає модель апеляційного розгляду як дієвого фільтра виявлення та виправлення судових помилок, позбавлена ознак надмірного наближення до касаційної моделі перегляду. Фактично це новий розгляд справи по суті в суді вищої інстанції (колегіально), з кращими гарантіями дотримання засад верховенства права, законності та обґрунтованості прийнятого рішення. У такій моделі доцільно закріпити наступні обов'язкові компоненти:

1. Повноцінне дослідження доказів. Свідки, заявлені сторонами, повинні бути допитані в апеляції, якщо їхні показання є релевантними до фактів, що

оскаржуються в скарзі; письмові докази – досліджені, а «нові» докази приймалися б у виняткових випадках за належного обґрунтування неможливості їхнього подання раніше. Це узгоджується з ідеєю, що апеляція – не «перевірка паперів», а змістовна ревізія факту.

2. Гарантоване процесуальне реагування на клопотання. Усі письмові клопотання підлягають долученню до матеріалів справи. Неприпустимі такі формулювання: «дане клопотання необхідно було заявляти в суді першої інстанції»; «дане клопотання вже вирішувалось судом першої інстанції» тощо.

3. Зрозуміла та адресна мотивація апеляційного акта. Стандарт – відповідь на кожен істотний довід скарги та заперечень, чітке зазначення критеріїв перегляду (scope of review) та розподілу тягара переконання (burden of persuasion). Це відповідає міжнародним і європейським стандартам якості правосуддя, в яких пріоритет віддано передбачуваності судових процедур: кожен етап апеляції має чітко визначені правила, а після його завершення формується зрозумілий для всіх учасників результат.

4. Активне управління строками та справою (case management). До засідання – процесуальний план апеляційного розгляду: графік подання позицій, ліміти обсягу, перелік спірних питань, електронні збірники матеріалів (e-bundle), пріоритетне призначення справ з ризиком незворотних наслідків. Подібні інструменти прямо рекомендуються Європейською комісією з ефективності правосуддя (European Commission for the Efficiency of Justice, CEPEJ) [193] для впровадження в національні системи з метою підвищення ефективності та якості правосуддя, в тому числі апеляції.

5. Раціональна організація усних слухань. Усні слухання – за замовчуванням у справах із суперечкою про факти або складною правовою проблематикою; у простіших – письмова процедура з можливістю запросити усні дебати за клопотанням сторони. Подібна градація та її важливість для організації ефективної апеляції розкривається в рекомендаціях Національного центру судів штатів (National Center for State Courts, NCSC) [181].

6. Стандартизація та цифровізація. Електронна подача апеляційних скарг, уніфіковані електронні формати (структура скарги, зміст/індекс матеріалів, метадані), обов'язкові чек-листи для сторін і суддів-доповідачів, єдина електронна справа (e-bundle) і трекінг процесуальних строків – інструменти, які підвищують передбачуваність проходження справи і помітно знижують транзакційні витрати апеляції. Такий підхід закріплений у рекомендаціях Європейської комісії з питань ефективності правосуддя і послідовно підтверджується EU Justice Scoreboard, що фіксує стійкий зв'язок між рівнем цифровізації та ефективністю судочинства.

У сукупності модель повноцінної апеляції дисциплінує першу інстанцію (стимулюючи повноту і якість дослідження доказів з першого разу) і одночасно забезпечує стороні реальну можливість повторного ефективного перегляду: якщо повторний розгляд справи по суті все-таки потрібен, він буде змістовним і здатним усувати помилки, а не механічно відтворювати вади першої інстанції.

У чинній моделі КАС України апеляція по суті вже близька до «повноцінної апеляції»: вона дозволяє проводити суцільну перевірку законності та обґрунтованості рішення, досліджувати подані докази і, у виняткових випадках, приймати нові; забезпечує колегіальний розгляд справи, чіткі межі перегляду та зрозумілий результат до набрання актом законної сили. Такий формат фактично гарантує другий, змістовний розгляд спору і служить ефективним фільтром судових помилок. Разом з тим, для повної відповідності положень КАС України концепції «повноцінної апеляції» доцільно внести до нього ряд точкових змін, що посилять передбачуваність апеляції, не змінюючи базової архітектури апеляційного перегляду.

1. Перша виділена нами проблема постає на стику норм КАС України про поновлення строку апеляційного оскарження та наслідків такого поновлення для виконання рішення першої інстанції. За ч. 4 ст. 300 КАС України, якщо апеляційну скаргу подано з пропуском установленого строку, то у разі його поновлення апеляційний суд зупиняє дію оскарженого рішення в ухвалі про відкриття апеляційного провадження. Надалі справа розглядається за

правилами глави «Апеляційне провадження», і за результатами ухвалюється постанова апеляційного суду (ч. 1 ст. 321, ст. 322 КАС України). Однак зміст постанови, визначений ст. 322 КАС України, не містить прямої вимоги вирішити в резолютивній частині питання про відновлення дії раніше зупиненого рішення. Через це, коли апеляційний суд залишає рішення без змін (або скасовує його лише частково), виникає правова невизначеність: формально зупинене рішення, або його частина, що не зазнала змін за результатами апеляційного перегляду, ризикує залишатися у стані невизначеності й після завершення апеляційного перегляду. Додатково ситуацію ускладнює те, що КАС України не регламентує процедури розгляду питання про відновлення дії рішення, зупиненого під час поновлення строку на апеляційне оскарження. Це підриває принцип правової визначеності.

Шлях розв'язання окресленої проблеми вбачаємо у двох взаємодоповнювальних площинах – практичній (тлумачній) і законодавчій (нормативній). По-перше, до внесення змін апеляційний суд може й повинен усувати невизначеність безпосередньо змістом постанови: чітко фіксувати в резолютивній частині, що «зупинення дії рішення суду першої інстанції, запроваджене ухвалою про відкриття апеляційного провадження відповідно до ч. 4 ст. 300 КАС України, припиняється з моменту ухвалення цієї постанови» (якщо скаргу відхилено), або відновлювати дію в тій частині, яку не скасовано при частковому задоволенні. За потреби це може бути оформлено й окремою ухвалою одночасно з постановою, спираючись на ч. 2 ст. 321 КАС України та загальну логіку ст. 322 КАС України щодо структури й висновків судового акта апеляції. По-друге, для стійкого усунення прогалини доцільно внести зміни до КАС України: доповнити ч. 4 ст. 300 КАС України приписом, що «зупинення діє до завершення апеляційного розгляду», а також внести до ст. 322 КАС України вимогу обов'язково відображати у резолютивній частині постанови долю раніше запровадженого зупинення (повне чи часткове відновлення дії рішення, або констатацію втрати ним чинності у зв'язку зі скасуванням). Запропонована комбінація узгодить ст. 300 КАС України зі ст. 322 КАС

України, зніме ризик появи рішень із невизначеним процесуальним статусом, що загалом зміцнить принцип правової визначеності.

2. Наступну проблему ми вбачаємо у внутрішній неузгодженості норм Глави 1 «Апеляційне провадження» Розділу III КАС України, яка відчутно позначається на передбачуваності результатів апеляційного перегляду. Так, ст. 320 КАС України окреслює підстави для скасування ухвали суду, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, з подальшим направленням справи для продовження розгляду до суду першої інстанції [73]. Водночас ст. 315 КАС України, яка визначає повноваження апеляційного суду за наслідками розгляду апеляційної скарги, не містить прямої вказівки на можливість (і форму) скасувати таку ухвалу та повернути справу для продовження розгляду. Виникає внутрішня нормативна суперечність: підстави втручання виписані (ст. 320 КАС України), але інструмент для реалізації відповідного рішення в переліку повноважень (ст. 315 КАС України) відсутній. На практиці це створює ризик різночитань щодо того, яким саме процесуальним актом і в якій логіці має діяти апеляційна інстанція, коли оскаржено саме ухвалу, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, – що, зі свого боку, підриває принцип правової визначеності та затягує рух справи.

Розв'язання цієї колізії доцільно пов'язувати із законодавчим коригуванням, яке усуне розрив між статтями 315 і 320 КАС України, не змінюючи базової архітектури апеляційного перегляду. Логічним є доповнення ст. 315 КАС України окремою нормою про те, що за наслідками розгляду апеляційної скарги на ухвалу, яка перешкоджає подальшому провадженню, апеляційний суд має право скасувати таку ухвалу й направити справу для продовження розгляду до суду першої інстанції – у відповідності до підстав, визначених ст. 320 КАС України. Одночасно доцільно гармонізувати й процесуальне нормативне оформлення відповідних питань: у ст. 321 КАС України (щодо форми акта) чітко зазначити, що питання про скасування ухвали, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, та направлення справи вирішується ухвалою апеляційного суду, а у ст. 322 КАС України (щодо

змісту акта) зафіксувати, що коли апеляція розглядає рішення суду першої інстанції, наслідки щодо пов'язаних із ним ухвал (якщо вони впливають на рух справи) мають бути відображені в резолютивній частині. Запропонований підхід синхронізує систему підстав із процесуальним переліком повноважень, знімає простір для конфліктних тлумачень і забезпечує суду апеляційної інстанції чіткий, законодавчо прописаний інструмент для відновлення нормального руху провадження. У підсумку виграють і сторони (бо прогнозовані наслідки апеляції), і суд (бо зрозумілий алгоритм дій), і система загалом (бо скорочується ризик зайвих коливань між інстанціями та дотримується принцип правової визначеності).

3. Третя проблема полягає в тому, що чинне регулювання ст. 303 КАС України залишає прогалини у процесуальному оформленні дій апеляційної інстанції в разі неприйняття відмови або відкликання апеляційної скарги. Норма ч. 7 ст. 303 КАС України наділяє апеляційний суд правом не приймати відмову/відкликання з підстав, визначених у ч.ч. 5, 6 ст. 189 КАС України (коли така дія суперечить закону, порушує права, свободи чи інтереси інших осіб або вчинена законним представником всупереч інтересам особи, яку він представляє). Водночас Кодекс не визначає ані форми процесуального акта, яким це рішення має бути оформлене, ані алгоритму подальших дій суду після такого неприйняття. Для порівняння: ч. 5 ст. 303 КАС України прямо вказує, що у випадку прийняття відмови від скарги суд постановляє ухвалу та закриває апеляційне провадження. Отже, коли відмову прийнято – є чітка процесуальна форма та наслідки; коли відмову не прийнято – порядок дій залишено поза межами тексту закону.

Формально певне нормативне підґрунтя для відповідних дій можна виводити системно: ч. 2 ст. 321 КАС України передбачає, що процедурні питання руху справи вирішуються ухвалою, а ст. 243 КАС України деталізує порядок постановлення ухвал – окремим документом або із занесенням до протоколу. Проте таке системне тлумачення норм не замінює чіткої норми саме в ст. 303 КАС України і на практиці породжує різні підходи: одні суди виносять

окремі ухвали про неприйняття відмови/відкликання, інші обмежуються констатаціями у протоколі чи залишають питання без належної процесуальної форми. Звідси – правова невизначеність для сторін (чи набуло сили рішення про неприйняття; коли і як воно може бути оскаржене; як рухається справа далі) і ризик процесуальних помилок.

Розв’язання цієї проблеми доцільно здійснити у два кроки.

По-перше, гармонізувати структуру ст. 303 КАС України, щоб один і той самий за змістом процесуальний інститут (заява апелянта про відмову від скарги/відкликання) мав однаково визначену форму реагування суду – незалежно від результату (прийняти чи не прийняти). Для цього логічно вилучити з ч. 5 ст. 303 КАС України нормативне обмеження її застосування лише випадком закриття провадження (коли відмову прийнято) та закріпити, що за наслідками розгляду заяви про відмову суд у будь-якому випадку постановляє ухвалу: або про прийняття відмови і закриття апеляційного провадження, або про неприйняття відмови з посиланням на відповідні підстави ч.ч. 5, 6 ст. 189 КАС України та з визначенням подальшого руху справи. Аналогічний підхід слід прямо поширити і на відкликання апеляційної скарги (ч.ч. 3, 4 ст. 303 КАС України): якщо відкликання не приймається з тих самих підстав ст. 189 КАС України, це також має оформлюватися ухвалою із зазначенням причин неприйняття та наступних процесуальних кроків (зокрема, вирішення питання про відкриття/продовження апеляційного провадження).

По-друге, варто уточнити ч. 7 ст. 303 КАС України, прямо вказавши, що питання неприйняття відмови від скарги чи неприйняття її відкликання розглядається в порядку, визначеному ч. 5 ст. 303 КАС України, і за результатами суд постановляє ухвалу, де: наводить мотиви відмови у прийнятті з посиланням на ч.ч. 5, 6 ст. 189 КАС України; визначає подальший рух справи (відкриття/продовження провадження, призначення до розгляду, інші необхідні дії). Така пряма вказівка усуне потребу компенсувати прогалину шляхом системного застосування ст. 321 і 243 КАС України і забезпечить єдність практики апеляційних судів.

Запропоноване коригування не змінює балансу прав сторін і не звужує дискреції суду, натомість підсилює принцип правової визначеності: учасники процесу чітко розумітимуть, яку процесуальну форму набуває рішення суду у випадку неприйняття їхньої заяви, коли воно набирає законної сили та як рухається справа далі. Для суду це означає прозорий алгоритм і уніфіковану форму процесуального реагування; для системи загалом – зменшення кількості технічних оскаржень та процесуальних ускладнень руху справи, спричинених відсутністю прямої норми саме в ст. 303 КАС України.

4. Наступна проблема полягає у внутрішній колізії між загальним приписом п. 1 ч. 1 ст. 299 КАС України («відмова у відкритті апеляційного провадження... якщо апеляційну скаргу подано на судові рішення, що не підлягає апеляційному оскарженню») та спеціальним приписом ч. 3 ст. 293 КАС України (у разі подання апеляційної скарги на ухвалу, що не оскаржується окремо від рішення, – повернути скаргу заявнику). Через те, що п. 1 ч. 1 ст. 299 КАС України оперує широким терміном «судові рішення» (згідно п. 12 ч. 1 ст. 4 КАС України судові рішення – рішення, постанова, ухвала суду будь-якої інстанції [73]), до кола «неапеляційних» актів потрапляють і ухвали, які законом прямо віднесено до таких, що не оскаржуються окремо. У результаті в однаковій фактичній ситуації суд апеляційної інстанції має два взаємовиключні процесуальні шляхи: або повернути скаргу (ч. 3 ст. 293 КАС України), або відмовити у відкритті провадження (п. 1 ч. 1 ст. 299 КАС України). Ці дії тягнуть різні правові наслідки (у тому числі щодо можливості повторного звернення, обчислення строків, процесуального статусу ухвали), що породжує правову невизначеність для учасників адміністративного судочинства і нерівномірність судової практики. Така ситуація суперечить конституційним вимогам визначеності, ясності та недвозначності правових норм, адже залишає простір для довільного вибору процедури при однаковому матеріальному змісті спору.

Вирішити наявну колізію можна як у практичній (тлумачній), так і законодавчій (нормативній) площинах. Проте лише точкове коригування тексту Кодексу забезпечить єдність підходів і передбачуваність наслідків.

По-перше, доцільно зберегти спеціальний припис ч. 3 ст. 293 КАС України як пріоритетний для ухвал, що не оскаржуються окремо від рішення: у цих випадках має застосовуватися саме повернення апеляційної скарги. Це відповідає логіці стадійності процесу: питання щодо такої ухвали може бути підняте при апеляційному оскарженні остаточного рішення, і саме там апеляційний суд перевіряє слушність проміжних процесуальних кроків.

По-друге, щоб усунути подвійність варіантів, пропонується відкоригувати формулювання п. 1 ч. 1 ст. 299 КАС України, прямо застерігши, що його положення не застосовується до випадків, охоплених ч. 3 ст. 293 КАС України. Іншими словами, ст. 299 КАС України має працювати для всіх інших категорій «неапеляційних» актів (коли закон прямо встановлює заборону на апеляційне оскарження), але не дублювати спеціальний механізм повернення, встановлений ч. 3 ст. 293 КАС України для окремого класу ухвал.

Альтернативний підхід – редакційно змінити ч. 3 ст. 293 КАС України і відмовитися від інституту повернення, уніфікувавши все під «відмову у відкритті провадження». Такий варіант спростив би техніку, проте змінив би звичні процесуальні наслідки для сторін і вимагав би ширшого перегляду пов'язаних норм (про строки, можливість повторного звернення тощо). Тому більш зваженим видається перший варіант: зберегти спеціальне правило повернення (ч. 3 ст. 293 КАС України) і чітко відмежувати його від підстави відмови (п. 1 ч. 1 ст. 299 КАС України) через пряму вказівку про непоширення останньої на випадки, визначені ч. 3 ст. 293 КАС України. Таке уточнення прибере конкуренцію норм, вирівняє практику, дасть сторонам чітко прогнозовані наслідки їхніх процесуальних дій.

Підсумовуючи викладене, варто наголосити на тому, що практичне застосування положень КАС України показує наявність прогалин та суперечностей у правовому регулюванні певних процесуальних питань у

процедурі апеляційного провадження, що відображається та якості та тривалості розгляду справ. Внесення запропонованих змін до КАС України сприятиме як своєчасному та кваліфікованому апеляційному розгляду справи, так і вирішенню спору в цілому, з метою захисту прав, свобод та інтересів людини і громадянина [172]. Разом із цим запропоновані корективи підвищать передбачуваність процедур, зміцнять принцип правової визначеності та єдність судової практики, що, у підсумку, сприятиме зростанню довіри до адміністративного судочинства.

У вітчизняній моделі адміністративного судочинства механізм усунення судових помилок у касаційній інстанції не є винятковим за своєю природою; радше це закономірна третя ланка інстанційного контролю після апеляції. Водночас його предмет свідомо звужено: касаційний суд діє як суд права, перевіряючи правильність застосування норм матеріального та процесуального права на підставі вже встановлених фактичних обставин, без повторної оцінки доказів і без прийняття нових (ст. 341 КАС України). Саме це відмежування пояснює процесуально обмежений характер участі учасників і суду на касаційній стадії: аргументація фокусується на «*error in iudicando*» та «*error in procedendo*», а не на додатковому доказуванні. Разом із тим, закон передбачає виключні процесуальні підстави для виходу за межі доводів касаційної скарги – зокрема у випадках безумовних процесуальних порушень або необхідності врахувати новий правовий висновок Верховного Суду (ч. 3 ст. 341 КАС України). Тому питання допустимості доказів у касації постає насамперед як правове (чи коректно застосовано норми про допустимість), а не як нове фактичне оцінювання їх змісту.

За наслідками перегляду касаційний суд може ухвалити одне з рішень, передбачених КАС України (перелік є вичерпним):

- 1) залишити рішення судів першої та/або апеляційної інстанцій без змін, а скаргу – без задоволення;
- 2) скасувати рішення повністю/частково і передати справу на новий розгляд (у т.ч. за встановленою підсудністю або для продовження розгляду);

- 3) скасувати рішення і ухвалити нове у відповідній частині або змінити рішення без направлення на новий розгляд;
- 4) скасувати постанову апеляції і залишити в силі рішення першої інстанції;
- 5) скасувати рішення і закрити провадження або залишити позов без розгляду у відповідній частині;
- 6) у передбачених Кодексом випадках – визнати нечинними рішення і закрити провадження;
- 7) у визначених випадках – скасувати власну постанову і прийняти одне з рішень, передбачених у п. 1-6 наведеного переліку.

На наш погляд, в профільних джерелах обґрунтовано вказується, що єдиною належною підставою для перегляду судових рішень, які набрали законної сили, у касаційному порядку має виступати фундаментальне порушення права – тобто таке істотне порушення норм процесуального чи матеріального права, яке вплинуло на результат справи та спотворює саму сутність правосуддя і зміст судового рішення як акту правосуддя. Цей підхід узгоджується з конструкцією меж касаційного перегляду (ст. 341 КАС України) та з ідеєю обмеженого переліку імперативних підстав до скасування судових рішень (ч. 3 ст. 353 КАС України), покликаних відсіяти несуттєві процесуальні огріхи й водночас забезпечити корекцію помилок, які підривають справедливість та правову визначеність.

Отже, внутрішня логіка КАС України вибудовує баланс: апеляція – це інтенсивний, доказово навантажений контроль обґрунтованості та законності, тоді як касація – стриманий, правовий контроль правильності застосування норм, обмежений установленними фактичними межами. Касаційна інстанція – це винятковий резервний судовий механізм усунення судових помилок, що загалом підтверджується судовою статистикою. Судова ревізія являє собою «пошук компромісу між, з одного боку, непохитністю судових рішень (принципом «res judicata») і, з іншого боку, необхідністю виправлення істотних

помилки», що і визначає політику побудови способів перегляду судових рішень після їх набрання законної сили в дусі принципу правової визначеності.

Ми дотримуємось позиції, що касаційний механізм в адміністративному судочинстві має залишатися інструментом виняткового характеру. Його призначення – забезпечувати єдність права та виправляти фундаментальні помилки, а не перетворюватися на «додаткову апеляцію». Саме тому подальший рух уперед полягає не в безмежному розширенні доступу, а в послідовному вдосконаленні процесуальних механізмів допуску до касаційного перегляду так, щоб ВС діяв як суд права, а принцип правової визначеності залишався непохитним. Нагадаємо, що ЄСПЛ визнає можливість встановлення критеріїв допуску до касаційного перегляду, якщо вони передбачені національним законодавством, адже право доступу до касації все ж таки не є абсолютним (справа «Валчев та інші проти Болгарії», заява № 47450/11, 26659/12, 53966/12) [185], справа «Уеллс проти Сполученого Королівства», заява № 37794/05 [183], справа «МВП «Голуб» проти України», заява № 6778/05 [156] та ін.). Водночас критерії допуску до касаційного перегляду можуть визнаватись такими, що не відповідають ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав та основних свобод і в тому випадку, коли фактично такі механізми призводять до ситуації, за якої доступ до ВС є швидше ілюзорним, ніж реальним [139, с. 614]. За чинною моделлю КАС України касація вже побудована навколо обмеженої предметності: перевірка правильності застосування норм матеріального та процесуального права без переоцінки фактів і без прийняття нових доказів (ст. 341 КАС України); 30-денний строк на оскарження (ст. 329 КАС України); спеціальні підстави для скасування та направлення на новий розгляд (ст. 353 КАС України). Важливий крок зроблено і в ст. 328 КАС України, де зосереджено критерії допуску до касаційного перегляду: відступ від правового висновку ВС або його ігнорування, обґрунтована необхідність відступлення, відсутність висновку щодо застосування норми, а також імперативні процесуальні вади. Водночас перевантаження касації в минулому й нинішня висока складність справ

свідчать: процесуальні механізми допуску потребують тонкого налаштування – так, щоб, з одного боку, не допускати надмірно формалізованого застосування процесуальних вимог (справа «Зубац проти Хорватії», заява № 40160/12 [186]), а з іншого – надійно відсікати спроби «повторного розгляду справи по суті».

З огляду на викладені підходи до ролі касаційної інстанції як «суду права» та необхідність збереження принципу «*res judicata*», постає потреба у цілеспрямованому вдосконаленні процедур допуску й перегляду. У межах цієї логіки доцільним видається запропонувати системно структурований пакет інструментів, покликаний одночасно гарантувати реальний доступ до правосуддя та підтримати спеціальний (обмежений) характер касаційного провадження, а не його ординарну модель. Нижче подано комплекс рішень, який, на нашу думку, посилить спеціальний характер касаційного перегляду, не підриваючи права на доступ до суду і забезпечуючи передбачуваність, ефективність та єдність правозастосування.

1. У науково-практичному вимірі посилення спеціального характеру касації неможливе без доведення критеріїв допуску, передбачених ч. 5 ст. 328 КАС України, до належного рівня процесуальної прозорості. Нині ключові поняття, що запускають касаційний перегляд, – «питання права, яке має фундаментальне значення», «значний суспільний інтерес», «виняткове значення» та ін. – зберігають істотний ступінь оціночності, що провокує різночитання та зайві звернення. Слід нормативно встановити короткі, але змістовні визначення зазначених понять у КАС України. Зокрема, «питання права, яке має фундаментальне значення» варто визначити як таке, що: (а) типово повторюється у правозастосуванні; (б) впливає на значний масив однотипних спорів або на функціонування публічного адміністрування; (в) характеризується конкуренцією інтерпретацій норми, підтвердженою розбіжністю висновків палат/складів апеляційних судів; (г) раніше не було предметом правового висновку ВС. Паралельно слід прямо закріпити в ст. 328 КАС України процесуальний обов'язок скаржника структуровано викладати підстави касації за стандартизованою моделлю обґрунтування касаційних

підстав: окреслити конкретну норму, на яку посиляється скажчик, навести реквізити відповідного правового висновку ВС (або аргументи необхідності відступлення від нього), описати наявну правову невизначеність і продемонструвати, як її вирішення вплине на усталення практики. Скарги, що не відповідають такій структурі, мають залишатися без руху з наданням розумного строку для усунення недоліків за формулою, процесуально співмірною з механікою апеляції (ст. 298 КАС України). Така кодифікація смислу й форми критеріїв допуску одночасно звужить простір для надмірного суддівського розсуду на етапі допуску, підвищить передбачуваність для учасників та зосередить касаційний ресурс на справах, що справді потребують втручання «суду права».

2. Доцільним видається інституціоналізувати в КАС України двоступеневу, гуманно організовану модель допуску (*leave to appeal*), яка поєднує процесуальну економію з реальним доступом до касації. На першій стадії здійснюється попередній фільтр допуску за матеріалами касаційної скарги та відкритими джерелами (без витребування справи й розгортання паперового провадження). Рішення ухвалює колегія з трьох суддів у формі короткої, але змістовної мотивованої ухвали. Критерії допуску мають чітко кореспондувати з приписами ст. 328 КАС України (з урахуванням запропонованих вище дефініцій ключових понять), а також проходити перевірку на: передбачуваність вимог, відсутність надмірного формалізму, реалістичну перспективність порушеного питання права для формування єдиної правозастосовчої практики. Водночас слід прямо закріпити обов'язковий механізм виправлення усувних недоліків: якщо відмова у відкритті касаційного провадження зумовлена дефектами структури скарги, неточними посиланнями або неповнотою реквізитів, суд надає заявнику короткий процесуальний строк для доопрацювання без повторної сплати судового збору; у разі належного усунення вад скарга повторно проходить перевірку допуску. Друга стадія – повноцінний касаційний розгляд у допущених справах із витребуванням матеріалів, застосуванням стандартів ст. 341 КАС України та ухваленням

підсумкового рішення в межах повноважень касаційної інстанції. Така архітектура дозволяє, з одного боку, зберегти винятковий характер касаційного перегляду та процесуальну дисципліну, а з іншого – мінімізувати ризики відсіву перспективних справ через суто технічні огріхи подання.

3. Доцільно нормативно закріпити повноцінну цифрову інфраструктуру правових висновків ВС як окремий, офіційно визнаний реєстр правових позицій. Йдеться не про дублювання ЄДРСР, а про спеціалізований ресурс із уніфікованою таксономією: прив'язкою кожного висновку до конкретних норм (пункт, частина, стаття), контрольованим словником ключових термінів, типовими фактичними моделями (fact patterns), а також обов'язковими позначками про статус актуальності (чинний/змінений/відступлено), дату й підставу відступлення, посилання на релевантні постанови судових палат, об'єднаних палат касаційних судів та Великої Палати ВС. Кожній правовій позиції слід надавати сталий ідентифікатор (на кшталт DOI), машинозчитуваний метапрофіль (JSON/XML), короткий узагальнювальний аналітичний огляд для практиків та англomовне резюме для порівняльного доступу. Передбачивши відкрите API, масив можна інтегрувати із внутрішніми системами судів, модулем автоматизованого розподілу справ і кабінетами сторін, що істотно зменшить транзакційні витрати на стадії допуску до касації. Законодавча рамка має: визначити поняття «правовий висновок Верховного Суду» та критерії його відмежування від мотивувальних міркувань «ad hoc»; покласти на визначений структурний підрозділ ВС відповідальність за ведення реєстру, верифікацію й своєчасне маркування змін/відступлень; встановити процесуальні приписи КАС України щодо обов'язкового цитування ідентифікатора правової позиції скаргником у межах ст. 328 КАС України та право судді-доповідача посилаючись на реєстр як на «офіційне джерело» релевантного висновку; запровадити періодичні консолідовані огляди (quarterly digests) із фіксацією нових позицій і відступлень, що автоматично інкорпорується в реєстр. Така систематизація зніме головну практичну вадку нинішніх фільтрів – складність пошуку і верифікації релевантної позиції – і

зробить застосування п. 1-3 ч. 4 ст. 328 КАС України передбачуваним та перевірюваним. Для сторін це означатиме зрозумілий процесуальний алгоритм обґрунтування касаційних підстав; для суддів – оперативну перевірку посилок без витребування справи; для системи загалом – менше формальних відмов і більш точне фокусування касації на питаннях права, що реально мають фундаментальне значення.

Вважаємо, що наведений пакет змін утримує касацію в руслі винятковості: вхід – через чіткі та перевірювані фільтри; предмет – право; результат – єдність практики й виправлення справді доленосних помилок. Для учасників процесу це означає зрозумілі процесуальні правила та критерії допуску й чесний прогноз на стадії допуску; для ВС – можливість концентруватися на правових питаннях, формуючи стійкі орієнтири; для судової системи загалом – повагу до остаточності судових актів і реальну, а не декларативну правову визначеність.

Виходячи із викладеного вище, є підстави для висновку, що інстанційний нагляд і перегляд в адміністративному судочинстві – це не прояв надмірно формалізованого підходу, а виважений механізм захисту від судових помилок: апеляція забезпечує інтенсивну матеріально-процесуальну ревізію ще рішення, що не набрало законної сили, тоді як касація гарантує єдність і правильність застосування права для рішень, що набрали законної сили, у такий спосіб підтримуючи і справедливість, і правову визначеність. У межах сформованої архітекτονіки апеляційний перегляд в адміністративному процесі України є повною (суцільною) ревізією законності й обґрунтованості рішення суду першої інстанції в межах доводів та вимог апеляційної скарги з дослідженням наявних доказів і, у виняткових випадках, прийняттям нових, тоді як касаційний перегляд має переважно правовий, перевірочний характер: суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування норм матеріального та процесуального права на підставі вже встановлених фактичних обставин і без переоцінки доказів.

3.2. Виправлення судових помилок шляхом здійснення перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами

Перейдемо до специфічного інструмента виправлення судових помилок – перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами. Ідеться про механізм, що покликаний поєднати стабільність остаточного рішення з вимогою справедливості в ситуаціях, коли вже після набрання ним законної сили виявляються факти, здатні істотно вплинути на результат. За своїм задумом це не повторний розгляд доказів у межах звичайного інстанційного перегляду, а цілеспрямована процедура реагування на нову фактичну інформацію, яка існувала під час первісного розгляду, але об'єктивно не могла бути відомою; вона діє в чітко окреслених межах предмета спору, підстав і строків, не замінюючи собою апеляцію чи касацію.

Разом із тим у науковому дискурсі співіснують різні підходи до характеристики інституту перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами [1; 16; 47; 124; 176]. Поширеною є точка зору, що перегляд за нововиявленими обставинами має винятковий характер через вузькість підстав і підвищені стандарти доведення. Водночас висловлюється й протилежна позиція, відповідно до якої немає підстав перебільшувати винятковий характер перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, адже сам порядок його ініціювання побудований на простих і зрозумілих правилах. У цьому сенсі наголошується, що доступ до перегляду не є ускладненим: заява подається визначеними законом суб'єктами, суд перевіряє наявність саме нововиявленого факту, а подальший розгляд здійснюється у звичних процесуальних формах, що забезпечують відкритість, передбачуваність і процесуальну рівність сторін. Отже, навіть за збереження суворих матеріальних фільтрів, сам механізм застосування залишається демократичним і доступним, слугуючи не винятком із загальних правил, а їх логічним доповненням для випадків, коли нові фактичні дані об'єктивно потребують корекції раніше ухваленого рішення.

Задля плавного переходу від загальної характеристики інституту до його місця в системі адміністративного судочинства варто окремо розкрити дискусію про його природу: чи є перегляд за нововиявленими обставинами стадією процесу, чи самостійною процесуальною формою. Частина доктрини розглядає його як факультативну стадію поряд з апеляційним і касаційним провадженнями, підкреслюючи наявність власної мети, завдань, суб'єктів і внутрішніх етапів [66, с. 154]. Водночас судова практика на рівні Верховного Суду наполягає, що йдеться не про чергову стадію інстанційного контролю, а саме про окрему процесуальну форму судового процесу, яка визначається юридичною природою цих обставин та є процесуальним засобом перевірки правильності судових постанов, ухвал, що має забезпечувати їх законність і обґрунтованість, захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними своїх повноважень на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, а також і на виконання завдань і досягнення мети адміністративного судочинства [148]. При вирішенні питання про перегляд судового акта за нововиявленими обставинами, не потрібно перевіряти за матеріалами справи правильність застосування судом закону, вчинення або невчинення тих чи інших процесуальних дій, правильність оцінки доказів, що характерно для перегляду судових актів в апеляційному порядку. Тут головне завдання суду – з'ясувати наявність або відсутність нововиявлених обставин і встановити, якщо цього вимагає закон, чи вплинули вони на правильність судового акта, винесеного судом. Аргументація на користь «форми», а не «стадії», узгоджується з конструкцією КАС України: по-перше, перегляд за нововиявленими обставинами адресований виключно рішенням, що набрали законної сили, і запускається спеціальними підставами з вичерпного переліку (ч. 2 ст. 361 КАС України), тобто виникає не як продовження основного розгляду, а як окремий процесуальний режим; по-друге, він має власні строки,

предметні межі та процесуальні запобіжники, відмінні від апеляції та касації (ст.ст. 363-369 КАС України); по-третє, функціонально це не перезважування доказів «*de novo*», а встановлення наявності саме тих фактичних даних, що існували під час первісного розгляду, але об'єктивно не могли бути відомі. Отже, навіть за різності наукових підходів, нормативна логіка КАС України та позиція ВС підштовхують до висновку про автономність перегляду за нововиявленими обставинами як окремої процесуальної форми, що доповнює, а не дублює інстанційний контроль.

У науці досить популярні дослідження про поняття нововиявлених обставин та їх ознаки. Поширена думка, що закон не містить поняття нововиявлених обставин. На наш погляд, поняття «нововиявлені обставини» в законі все ж є: це п. 1 ч. 2 ст. 361 КАС України: істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи [73]. Саме таким поняттям керуються у своїй діяльності судові органи. Причини, за якими поняття нововиявлених обставин у КАС України представлено не як самостійна дефініція, а як одна з підстав перегляду, наступні: перш за все, це особливості законодавчої техніки та традиційний допоміжний характер цієї, рідко застосовуваної процесуальної форми судового процесу. Ба більше, такий підхід – наочний приклад невирішеності основного питання про співвідношення інстанційного контролю та перегляду за нововиявленими обставинами. Адже ознака юридичної істотності необхідна і в касаційному провадженні. Формулювання п. 1 ч. 2 ст. 361 КАС України, звичайно, не зовсім точне для того, щоб стати повноцінним визначенням нововиявлених обставин. Однак, всі пропоновані на даний час визначення намагаються уточнити і розширити саме це формулювання, саме з нього зробити повноцінне визначення. Наведемо на підтвердження цієї думки кілька показових прикладів. Так, М.М. Бородін під нововиявленими обставинами розуміє юридичні факти, що мають для справи суттєве значення, які існували в момент винесення рішення, але не були і не могли бути відомі ні заявнику, ні суду, що виконав всі вимоги закону щодо

збору доказів та встановлення об'єктивної істини [24, с. 30]. І.В. Бондар вважає, що нововиявленими обставинами є факти об'єктивної дійсності, що залишилися невідомими заявнику та суду при розгляді справи, які мають суттєве значення для вирішення справи, достовірно встановлені особливим процесуальним способом і є такими, що вказують на незаконність і необґрунтованість судових рішень, що набрали законної сили [22, с. 83]. В.В. Лавров під нововиявленими обставинами розуміє виявлені після набрання судовим рішенням законної сили юридичні факти об'єктивної дійсності, які існували під час розгляду справи та мали істотне значення для правильного вирішення спору по суті через їх іманентний зв'язок із предметом доказування у справі, однак не були і не могли бути відомі заявникові при первісному розгляді справи, а також, не могли бути заявлені ним на попередніх етапах судового провадження з причин, що від нього не залежали, а тому не були взяті до уваги судом при ухваленні рішення у справі [90, с. 98-99]. В.В. Комаровим визначає нововиявлені обставини як юридичні факти, які існували в момент розгляду справи та мали істотне значення для її вирішення, але не були та не могли бути відомі ні заявникові, ні суду. Таким чином, нововиявлені обставини – це: 1) юридичний факт, який існував на час розгляду справи; 2) юридичний факт, який має істотне значення для справи, тобто тягне за собою виникнення, зміну, припинення правовідносин; 3) обставина, яка не була та не могла бути відома під час розгляду справи ні заявникові, ні суду, який розглядав справу [77, с. 933]. На думку І.О. Ізарової, нововиявлені обставини – це такі юридичні факти, які існували на момент розгляду справи, але не були і не могли бути відомі заявникові та істотно вплинули на суть справи, спростувавши або довівши факти, які стали підставою або мотивом винесення судового рішення [57, с. 61]. На основі узагальнень судової практики С.В. Коровченко визначає нововиявлені обставини в якості юридичних фактів, які мають істотне значення для розгляду справи, існували на час її розгляду, але не були і не могли бути відомі заявнику, а також обставини, які виникли після набрання судовим рішенням законної сили та віднесені законом до нововиявлених обставин [81, с.

8]. ВС у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду надає визначення нововиявлених обставин, яке дещо відрізняється від попередніх. Відповідно до нього, нововиявлені обставини – це юридичні факти, які мають істотне значення для розгляду справи. Необхідними ознаками нововиявлених обставин є, по-перше, їх існування на час розгляду справи, по-друге, те, що ці обставини не могли бути відомі заявникові на час розгляду справи, по-третє, істотність даних обставин для розгляду справи (тобто коли врахування їх судом мало б наслідком прийняття іншого судового рішення, ніж те, яке було прийняте). Тобто, за своєю юридичною природою нововиявлені обставини є фактичними даними, що в установленому порядку спростовують факти, які покладено в основу судового рішення [152]. Нововиявлені обставини за своєю юридичною суттю є фактичними даними, що в установленому порядку спростовують факти, які було покладено в основу судового рішення. Ці обставини мають бути належним чином засвідчені, тобто підтверджені належними і допустимими доказами [146]. Цікавою є позиція С.В. Степанова, який приходить до висновку, що нововиявлена обставина – це не сам по собі факт, а відомості про факти об'єктивної дійсності, що існували в період первинного провадження у справі, які мають істотне значення для правильного вирішення справи, але були виявлені та достовірно встановлені після прийняття у справі відповідного акта правосуддя у зв'язку з невідомістю про них суду і заявникові [162, с. 35]. Отже, доктринальні підходи здебільшого сходяться на трьох ключових ознаках: темпоральність – факт уже існував під час розгляду справи; епістемічна недосяжність – за належної обачності він не міг бути відомим; істотність – його врахування могло б зумовити інше судове рішення. Верховний Суд формулює ці ж ознаки. Окремі автори додатково підкреслюють зв'язок таких фактів із предметом доказування у справі та допускають випадки, коли законом прямо віднесені до нововиявлених і події, що настали вже після набрання рішенням законної сили.

Загалом спільним у всіх наведених нами вище визначеннях є те, що всі вони, по суті, являють собою розширене тлумачення однієї з підстав для

перегляду за нововиявленими обставинами. Єдиним істотним доповненням до формулювання законодавця є вказівка на невідомість цих обставин не тільки заявнику, але й суду. Саме підстава, закріплена в чинному законодавстві в п. 1 ч. 2 ст. 361 КАС України, повинна бути виділена законодавцем як поняття нововиявлених обставин. Судова практика підтверджує, що при перегляді за нововиявленими обставинами найчастіше звертаються саме до цієї підстави. Відбувається це тому, що реально зазначене формулювання за своїм змістом не є формулюванням підстави для перегляду. У ній фактично закріплені загальні істотні характеристики всіх інших, перерахованих у ч. 2 ст. 361 КАС України підстав для перегляду, а тому вона цілком могла б замінити собою пропоновані в цій статті переліки підстав. Відбулася підміна понять, коли одну із встановлених законом підстав для перегляду судових актів за нововиявленими обставинами фактично використовують як визначення самих нововиявлених обставин, що в сукупності з проблемами визначення підстав для перегляду за нововиявленими обставинами свідчить про кризу даного інституту.

Відсутність визначення нововиявлених обставин, звичайно, не сприяє якісному правозастосуванню. Але, з іншого боку, це не єдиний випадок відсутності визначення конкретного інституту у вітчизняному правовому полі. У ситуації, що розглядається нами, на наш погляд, основна проблема – не стільки у відсутності легального визначення. Його може і не бути в законі, але норми закону повинні дозволяти винести поняття про цей інститут з їх сукупності, тобто сама процедура повинна бути прописана законодавцем так, щоб система норм давала чітке уявлення про те, що являють собою нововиявлені обставини. І в цьому зв'язку особливе, першорядне значення мають норми – переліки підстав для перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами. Такі підстави передбачені ч. 2 ст. 361 КАС України:

- 1) істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи;
- 2) встановлення вироком суду або ухвалою про закриття кримінального

провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної сили, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправильного перекладу, фальшивості письмових, речових чи електронних доказів, що потягли за собою ухвалення незаконного рішення у цій справі;

3) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, яке підлягає перегляду [73].

Водночас перелік зазначених у КАС України підстав для перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами є вичерпним.

1. Істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи (п. 1 ч. 2 ст. 361 КАС України). Як уже зазначалося вище, така формула радше придатна для окреслення самого поняття «нововиявлені обставини», ніж для позначення однієї з підстав перегляду. Її неконкретність у практиці часто спонукає осіб, які з власної вини пропустили строки оскарження та втратили можливість апеляційного чи касаційного перегляду, ініціювати «перегляд за нововиявленими» під надуманими приводами. Типово заявники посиляються саме на п. 1 ч. 2 ст. 361 КАС України (в середньому у 98 %), однак у більшості випадків нововиявленість не підтверджується: суди відсікають такі спроби, застосовуючи ч. 4 ст. 361 КАС України (заборона переоцінки доказів і подання «нових» доказів щодо вже встановлених обставин) та ст. 363 КАС України (строки звернення).

Загалом нововиявленими можуть вважатися лише ті обставини, які є істотними для справи. В профільній літературі істотність як ознака нововиявлених обставин тлумачиться по-різному, зокрема, як: здатність таких обставин вплинути на рішення у справі; той факт, що обставина не досліджувалася при первісному розгляді справи; віднесення такої обставини до предмету доказування у справі; значення фактів для правильного вирішення справи; той факт, що якщо б ці факти були відомі при первісному розгляді справи, то судом було б ухвалене інше рішення тощо [10, с. 73; 22, с. 83; 57, с.

65; 75, с. 77]. В розрізі нашого дослідження «істотною» є обставина, яка має наступні ознаки: тією чи іншою мірою могла вплинути на рішення адміністративного суду; має юридичне значення для аналізу взаємовідносин сторін; є фактичними даними; не була відома на момент розгляду адміністративної справи ні сторонам, ні суду; була невідома заявнику з незалежних від нього причин; існувала під час розгляду адміністративної справи; стала відома зацікавленим особам після набрання рішенням адміністративного суду законної сили. Тобто з огляду на приписи КАС України, «істотність» як ознаку нововиявленої обставини слід розуміти як її реальну спроможність вплинути на вирішення спору по суті. Водночас істотність не означає наперед визначеної зміни результату. Йдеться про таку обставину, яку суд за правилами предмета доказування повинен був дослідити й урахувати, але яка не обов'язково зумовлює протилежне рішення; її сила – у потенціалі коригувати доказову картину і правову кваліфікацію спору, а не в гарантії іншого вердикту.

Процесуально суд насамперед перевіряє наявність нововиявленої обставини як попередню умову продовження провадження: чи вона існувала на час первісного розгляду, чи не могла бути відома добросовісному заявникові, чи дійсно є релевантною до предмета доказування (ст.ст. 361, 366 КАС України). Якщо обставина була відома добросовісному заявникові на момент розгляду справи вона не може вважатись істотною. ЄСПЛ дотримується цієї ж позиції. Так, у справі за заявою № 65969/11 Суд відзначив, що заявники могли надати відповідні докази в ході першого судового розгляду, однак не зробили цього, тому заява про перегляд справи за нововиявленими обставинами по суті була спробою сторони домогтися повторного розгляду справи з підстав наявності. Лише після верифікації обставини (відома/невідома на момент розгляду справи) відбувається оцінка її впливу на висновки у межах тих самих вимог і підстав позову, без переоцінки вже зважених доказів та без виходу за межі спору (ч. 4, 6 ст. 361 КАС України). Результат перегляду залежить від того, наскільки врахування істотного факту змінює правову й фактичну картину: рішення може залишатися незмінним, зазнати часткової корекції

(включно з мотивувальною частиною) або бути замінене новим; ці наслідки узгоджуються з процесуальними варіантами, передбаченими статтями 368-369 КАС України, і застосовуються за умови дотримання строків ст. 363 КАС України. Отже, «істотність» – це критерій релевантності й потенційного впливу, що запускає цілеспрямований, а не повторний розгляд, спрямований на відновлення матеріальної справедливості без підміни апеляційно-касаційного контролю.

2. Підстава, визначена п. 2 ч. 2 ст. 361 КАС України, охоплює ситуації, коли вироком суду або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності (такі, що набрали законної сили) встановлено завідомо неправдиві показання свідка, завідомо неправильний висновок експерта чи переклад, а також фальшивість письмових, речових або електронних доказів; змістовно ця підстава вимагає не лише формальної наявності вироку/ухвали, а й причинного зв'язку між встановленою недоброякісністю доказового матеріалу і незаконністю рішення у конкретній справі [73]. Таке поєднання двох обов'язкових елементів підтвердження – кримінально-процесуального встановлення і процесуальної релевантності для результату адміністративної справи – прямо впливає з тексту норми та практичних роз'яснень КАС ВС щодо природи нововиявлених обставин як фактів, що спростовують фактичну основу судового рішення.

Системний аналіз положень КАС України дозволяє виокремити три ключові ознаки такої нововиявленої обставини: по-перше, її нормативною основою є вади формування доказової бази (обман, фальсифікація, підроблення або спотворення відомостей, покладених у доказову основу); по-друге, сам факт визнання таких вад має походити з кримінального провадження і бути закріплений актом, що набрав законної сили (вироком чи ухвалою про звільнення від відповідальності при закритті провадження); по-третє, має існувати причинний зв'язок між установленою недоброякісністю доказів і незаконністю первісного судового рішення – інакше кажучи, без цих неправдивих/підроблених даних рішення не могло би бути таким, яким стало.

Фактично коло діянь, про які йдеться в п. 2 ч. 2 ст. 361 КАС України, охоплюється складом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК України «Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу». Ця норма встановлює відповідальність за завідомо неправдиве показання свідка, потерпілого, завідомо неправдивий висновок експерта, спеціаліста, складені для надання або надані органу, що здійснює досудове розслідування, виконавче провадження, суду, ВРП, тимчасовій слідчій чи спеціальній тимчасовій слідчій комісії ВРУ, подання завідомо недостовірних або підроблених доказів, завідомо неправдивий звіт оцінювача про оцінку майна, а також завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем у таких самих випадках [83]. Водночас у формулюванні п. 2 ч. 2 ст. 361 КАС України вжито інше словосполучення – «фальшивість письмових, речових чи електронних доказів». У доктрині під фальсифікацією речових доказів пропонується розуміти умисне штучне створення предметів з метою надання їм ознак речових доказів, в умисному поданні в якості останніх таких предметів, що такими насправді не є, в умисному штучному створенні факту виявлення предметів у певному місці. Фальсифікація документів може полягати в умисному внесенні до них даних, що повністю або частково не відповідають дійсності, в умисному складанні документів, відомості в яких повністю або частково не відповідають дійсності, у підробці документів шляхом зміни їх тексту (підчистка, витравлювання, змивання, дописування тощо) або ж шляхом зміни їх окремих фрагментів (переклеювання фотографій, проставлення відбитку підробленої печатки тощо) [20, с. 57]. З огляду на це доцільно визнати, що по суті йдеться про одну й ту саму реальність – подання суду завідомо недостовірних або підроблених доказів, за які кримінальну відповідальність прямо встановлено ст. 384 КК України. Саме за такими діяннями можливі вирок або ухвала про звільнення від кримінальної відповідальності, що і відповідає конструкції п. 2 ч. 2 ст. 361 КАС України. Термінологічна розбіжність між «недостовірними або підробленими доказами» (КК України) і «фальшивістю доказів» (КАС України) є небажаною, адже створює ризики різночитань при кваліфікації підстав перегляду; отже,

видається виправданим гармонізувати термінологію п. 2 ч. 2 ст. 361 КАС України із ст. 384 КК України, замінивши «фальшивість письмових, речових чи електронних доказів» на «завідомо недостовірні або підроблені докази» для однозначного збігу предмета регулювання.

Крім термінології, важливо пам'ятати про стандарт доказування нововиявленої обставини за цією підставою: адміністративний суд не встановлює сам «недоброякісність» доказів, а покладається на преюдиційний для цієї мети кримінально-процесуальний результат – вирок або ухвалу про закриття провадження із звільненням від відповідальності, які й фіксують факт лжесвідчення, неправдивого висновку/перекладу чи подання підроблених/недостовірних доказів. Далі суд перевіряє їх релевантність до матеріальної основи первісного рішення: якщо врахування таких встановлених обставин свідчить, що рішення було ухвалено на спотвореній доказовій базі, настають наслідки, передбачені ст.ст. 368-369 КАС України фальшивість письмових, речових чи електронних доказів. Такий підхід одночасно забезпечує повагу до принципу правової визначеності й ефективність корекції судової помилки, спричиненої кримінально караним введенням суду в оману.

3. За п. 3 ч. 2 ст. 361 КАС України перегляд можливий у разі скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення акта, що переглядається; судова практика виходить із необхідності доведення реальної визначальної ролі такого скасованого акта – тобто того, що він був покладений у мотивувальну канву первісного рішення і визначив його результат, а не існував поруч у суміжному правовідношенні. У цьому контексті КАС ВС наголошує на предметній релевантності та причинному зв'язку між скасованим рішенням і висновками у справі, тоді як сама по собі зміна нормативного регулювання (прийняття або скасування нормативно-правового акта) не може слугувати підставою нововиявленості, що узгоджується із прямою заборобою ч. 3 ст. 361 КАС України (виняток – пом'якшення або скасування відповідальності фізичної особи). У такому контексті системне тлумачення відповідних положень законодавства дає підстави виснувати, що ознаками зазначеного виду

нововиявлених обставин є: а) скасування саме судового рішення, а не будь-якого іншого акту, у встановленому законом порядку; б) специфічний характер істотності рішення, що було скасоване, для справи, про перегляд рішення у якій подається заява, що проявляється по суті у преюдиційній пов'язаності цих двох рішень; в) набрання законної сили судовим рішенням про скасування судового рішення, на яке було здійснене посилення [90, с. 119-120].

Для застосування кожної з трьох підстав діють спільні часові рамки ст. 363 КАС України: 30 днів від моменту, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про існування таких обставин (або від відповідного процесуального акта, що набрав законної сили), та граничний присічний строк – три роки для п. 1 ч. 2 ст. 361 КАС України і десять років для п.п. 2, 3 ч. 2 та ч. 5 ст. 361 КАС України, водночас строки є присічними з вузьким винятком для рішень міжнародних судових установ; розгляд здійснюється за процедурою ст.ст. 366–368 КАС України в межах вимог первісної справи, без виходу за їх межі згідно з ч. 6 ст. 361 КАС України. Ці параметри не лише задають процесуальні межі для наведених підстав, а й забезпечують єдність підходів до визначення нововиявленості як інструмента корекції результату за наявності юридично значущих фактів, виявлених уже після набрання рішенням законної сили. Пропуск строку є підставою для повернення заяви про перегляд, однак пропущений строк може бути відновлений судом за наявності клопотання заявника про це із зазначенням підстав несвоєчасного звернення до суду. ВС у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду з цього приводу зауважив, що, оцінюючи поважність підстав несвоєчасного звернення до суду із заявою, слід виходити з того, що причина пропуску строку є поважною, якщо вона відповідає одночасно усім таким умовам: 1) це обставина (або кілька обставин), яка безпосередньо унеможлиблює або ускладнює можливість вчинення процесуальних дій у визначений законом строк; 2) це обставина, яка виникла об'єктивно, незалежно від волі особи, яка пропустила строк; 3) ця причина виникла протягом строку, який пропущено; 4) ця обставина підтверджується належними і допустимими засобами доказування. Отже, в

межах кожної конкретної справи суд повинен надати оцінку обставинам, які слугували перешкодою для своєчасного звернення до суду, у взаємозв'язку із: тривалістю строку, який пропущено; поведінкою сторони протягом цього строку; діями, які вона вчиняла, і чи пов'язані вони з готуванням до звернення до суду, та оцінювати їх у сукупності [151]. Разом із тим тягар доведення як нововиявленості обставин, так і поважності причин пропуску строків лежить на заявникові; посилення загального характеру без належних доказів не можуть вважатися достатніми. Суд також має відсікати спроби використати цей інститут як приховану форму апеляційного оскарження та відмовляти у відкритті провадження, коли з матеріалів убачається, що особа знала або за належної обачності повинна була знати про відповідні факти ще під час первісного розгляду справи.

Оскільки судова помилка сама собою не є нововиявленою обставиною, властиві для нововиявлених обставин характеристики їй не притаманні. Однак зазначені нововиявлені обставини в результаті їх оцінки судом можуть розглядатися останнім як такі, що свідчать про допущення у справі судові помилки. Іншими словами, судова помилка в даному випадку сприймається нами не як обставина, а як негативний (для відповідного судового акта) результат оцінки та кваліфікації такої обставини.

Перегляд судових актів за нововиявленими обставинами, як і кожен інший засіб усунення судових помилок, має певну своєрідність. Як уже зазначалося, здійснення даного способу усунення судових помилок можливе тільки за наявності зазначених у ч. 2 ст. 361 КАС України підстав. Якщо останні відсутні, але, наприклад, мають місце підстави для перегляду судового акта в касаційному порядку, то відповідна судова помилка не може бути виправлена в порядку перегляду судового акта, що її містить (або на ній заснований), за нововиявленими обставинами. І навпаки, за нововиявленими обставинами не може бути переглянутий судовий акт у касаційному порядку.

Нововиявлені обставини відрізняються від нових обставин. Перші об'єктивно існували на момент винесення оскаржуваного судового акта, але не

могли бути враховані, оскільки не були і не могли бути відомі заявнику. Останні виникають і стають відомими заявнику після провадження у справі. За загальним правилом, нові обставини не тягнуть за собою скасування рішення, а утворюють підстави для нових позовів. Нова обставина, що з'явилася або змінилася після розгляду справи, не є підставою для перегляду справи. Не вважаються нововиявленими нові обставини, виявлені після ухвалення судом рішення, а також зміна правової позиції суду в інших подібних справах. Також не можуть вважатися нововиявленими ті обставини, які встановлюються на підставі доказів, що не були своєчасно подані сторонами чи іншими особами, які беруть участь у справі; обставини, що виникли чи змінилися після ухвалення судом рішення, а також обставини, на які посилався учасник судового процесу у своїх поясненнях, касаційній скарзі або які могли бути встановлені в разі виконання судом вимог процесуального закону [179]. Размежування також кореспондує з ч. 4 ст. 361 КАС України, яка забороняє переоцінку вже досліджених доказів і підміну перегляду за нововиявленими обставинами повторним розглядом. Такий підхід узгоджується з принципом правової визначеності.

Питання про те, в якій судовій інстанції справа має розглядатися повторно, вирішується залежно від того, акт якої інстанції скасовано за нововиявленими обставинами. Перегляд здійснює той самий суд, який постановив відповідне судове рішення. Так, акт суду першої інстанції може переглянути лише цей суд – за умови, що апеляція чи касація його не змінювали і не ухвалювали нового рішення. Якщо ж постанову суду першої інстанції було змінено або скасовано, перегляд за нововиявленими обставинами проводиться в тій інстанції, яка змінила або скасувала акт. Справа розглядається за правилами провадження суду відповідної інстанції; у суді першої інстанції – у порядку спрощеного позовного провадження. Водночас розгляд відбувається в межах вимог первісної справи й лише остільки, оскільки це необхідно для перевірки впливу нововиявлених обставин; подання «нових» вимог або переоцінка вже зважених доказів не допускаються.

Суд, розглянувши заяву про перегляд судового акта за нововиявленими обставинами, з метою усунення судових помилок може: відмовити в задоволенні заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами та залишити відповідне судове рішення в силі; задовольнити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, скасувати відповідне судове рішення та ухвалити нове рішення чи змінити рішення; скасувати судове рішення і закрити провадження у справі або залишити позов без розгляду. За результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами Верховний Суд може також скасувати судове рішення (судові рішення) повністю або частково і передати справу на новий розгляд до суду першої чи апеляційної інстанції [73]. Доповнюючи, варто зазначити, що питання зупинення виконання оскарженого рішення на час перегляду вирішується судом за клопотанням заявника; у разі скасування рішення суд визначає наслідки його виконання та розподіл судових витрат.

З урахуванням особливої ролі інституту перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами як спеціального процесуального механізму виправлення помилок після набрання рішенням законної сили та водночас потреби берегти принцип правової визначеності, постає завдання цілеспрямованого вдосконалення цього інституту. Практика демонструє і ризики його девальвації, і прогалини в процесуальних запобіжниках. Тому далі ми окреслимо окремі проблемні вузли та запропонуємо комплексні напрями їх усунення. Мета запропонованого пакета – зберегти винятковий характер перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, забезпечивши водночас реальний доступ до правосуддя, передбачуваність і єдність правозастосування.

По-перше слід акцентувати увагу на тому, що ключова вразливість механізму перегляду за нововиявленими обставинами зосереджується навколо п. 1 ч. 2 ст. 361 КАС України. Норма водночас і запускає провадження, і фактично підмінює собою визначення «нововиявленої обставини», залишаючи

надто широкий простір для різночитань: що саме є «істотністю» факту, хто і коли його «встановлює», якою має бути міра належної обачності заявника. На практиці це породжує дві крайнощі: інститут використовують як обхід після пропуску апеляційно-касаційних строків або ж, навпаки, суди звужують його до вимоги «нового доказу», відсікаючи заяви формальним посиланням на ч. 4 ст. 361 КАС України. Вирівняти ситуацію можна без зміни закону – через вироблення єдиного «тесту нововиявленості» у правозастосуванні: факт існував на момент первісного розгляду; за належної обачності не міг бути відомий заявнику (а подекуди й суду); є істотним у тому сенсі, що його врахування могло б змінити результат; підтверджений належними й допустимими доказами, причому «нова форма доказу» без «старого» факту не працює. Такий підхід дисциплінує як заявників, так і суди, зменшує спокусу використання цього інституту як прихованої форми апеляційного оскарження й водночас запобігає надмірному формалізму відмов.

П. 1 ч. 2 ст. 361 КАС України оперує критерієм «істотності» факту, але не встановлює, якою саме має бути сила його впливу на результат: достатньо, що факт потенційно міг вплинути на вирішення спору, чи потрібно довести, що він неминуче змінив би рішення. Унаслідок цього в практиці співіснують два крайні підходи. Перший – «жорсткий»: суд майже вимагає доведення контрфактичного сценарію з високою вірогідністю протилежного результату; другий – «м'який»: достатньою вважається абстрактна можливість впливу без чіткої прив'язки до предмета доказування. Жоден із крайніх підходів не є прийнятним: перший перетворює інститут на майже недосяжний фільтр, другий – створює процесуальні передумови для прихованої форми апеляційного оскарження, коли будь-який новий носій даних подається як «новий факт». Додається ще одна вада – неуніфікований підхід до причинного зв'язку: інколи суд обмежується загальною ремаркою, що «врахування могло вплинути», не показуючи де саме у мотивах первісного акта цей факт «вбудовується» і який елемент предмета доказування він змінює (юридичний склад, підстави відповідальності, розподіл тягара доказування тощо).

Проблему можна вирішити шляхом введення стандарту «реалістична можливість» (realistic possibility), що займає середину між «гіпотезою» і «неминучістю». Нововиявлений факт має створювати реалістичну, підтверджену матеріалами справи перспективу іншого результату (не просто абстрактний шанс), і цей вплив має бути прямо показаний через елементи предмета доказування.

1) Тест із чотирьох кроків (для практики КАС ВС або як модель законодавчої норми):

- крок 1 (темпоральність) – факт існував на час первісного розгляду;
- крок 2 (недоступність) – за належної обачності він не міг бути відомий заявникові (у разі потреби – і суду);
- крок 3 (істотність як «реалістична можливість») – врахування факту створює реалістичну (а не теоретичну) можливість іншого висновку щодо конкретного елементу предмета доказування (наприклад, походження повноваження, настання юридичного факту, правильність ідентифікації сторони, обсяг збитків тощо);
- крок 4 (підтвердження) – факт підтверджений належними і допустимими доказами; сама по собі поява нового носія даних без «старого» факту – недостатня (ч. 4 ст. 361 КАС України).

2) Обов'язок мотивації вже на стадії відкриття провадження. У короткій ухвалі суд має:

- ідентифікувати який саме елемент предмета доказування зачіпає факт;
- описати механізм впливу: «Якби суд знав про «Х», то перевірка елементу «Y» відбулася б інакше (наприклад, змінився б розподіл доказового тягаря/застосувалась би інша норма/була б відкинута ключова презумпція)»;
- оцінити силу впливу за шкалою «гіпотетично → реалістично → високовірогідно», відкриваючи провадження при щонайменше «реалістично».

3) «Матриця причинного зв'язку» (робочий чек-лист для суду і сторін):

- де у мотивувальній частині первісного рішення факт релевантний (пункт, абзац)?

– який правовий елемент він змінює (подія/стан, належність суб'єкта, зміст повноваження, наявність шкоди, причинний зв'язок у матеріальному сенсі тощо)?

– чим підтверджено автентичність і належність факту (джерело, спосіб отримання, кореляція з іншими доказами)?

– що станеться з правовою кваліфікацією за умови врахування факту (інша норма, інший стандарт доказування, зміна презумпцій)?

– наскільки змінився би баланс доказів: чи «випадає» ключовий ланцюг, чи лише коригується мотивувальна частина без зміни резолютивної?

4) «Ковзна шкала» інтенсивності обґрунтування. Чим ближче вплив факту до «визначального» (наприклад, підроблений ключовий документ, що підтверджує повноваження), тим нижчі вимоги до ймовірності протилежного результату – достатньо показати, що без цього документа справа не могла бути вирішена так само. Якщо ж факт дотичний (другорядний параметр), вимога до пояснення його впливу підвищується: заявник має конкретно показати, яку саме правову оцінку він змінює.

5) Розподіл тягаря та стандарти доказування;

– тягар на заявнику: довести темпоральність, недоступність і причинний зв'язок із результатом за шкалою «гіпотетично → реалістично → високовірогідно» з якісною аргументацією впливу (не «може вплинути», а «як саме вплине»);

– роль суду: не переоцінювати всю справу «de novo», а здійснювати цільовий аналіз причинного зв'язку: чи змінює новий факт ключовий вузол мотивування.

6) Приклади застосування:

– прийнятно (відкриття): пізніше виявлена довідка/реєстровий слід, що реалістично спростовує наявність повноважень посадової особи, на яких трималося рішення (елемент «належний суб'єкт владних повноважень»);

– неприйнятно (відмова): новий експертний висновок із тією ж методологією щодо вже дослідженого питання без «старого» факту; заявник лише пропонує іншу оцінку того самого масиву доказів.

7) Впровадження в практику/закон:

– судова практика: ухвала КАС ВС у формі узагальнення, що затверджує наведений тест і матрицю причинного зв'язку; шаблон короткої ухвали судді-доповідача з обов'язковими полями («факт», «елемент доказування», «механізм впливу», «рівень впливу»);

– законодавчо (мінімальне втручання): додати примітку до ст. 361 КАС України або нову частину до ст. 366 КАС України наступного змісту: «Істотність нововиявленої обставини означає створення реалістичної можливості ухвалення іншого рішення у зв'язку зі зміною оцінки принаймні одного елемента предмета доказування; суд у ухвалі про відкриття провадження стисло зазначає елемент та механізм впливу».

8) Процесуальні наслідки:

– на стадії відкриття – короткий, але предметний скринінг причинного зв'язку;

– на стадії розгляду по суті – фокус на перехресній перевірці саме цього причинного вузла; за підсумком: від залишення рішення без змін (якщо вплив не підтвердився) до повної/часткової корекції (в т.ч. мотивувальної частини), відповідно до ст. 368-369 КАС України.

Запропонований уніфікований стандарт «реалістичної можливості» водночас: прибирає вимогу доводити «неминучість» (надмірний бар'єр), не допускає гіпотетичних спроб «перезапустити» справу, змушує сторони й суд прямо показувати причинний зв'язок між фактом і результатом. У підсумку інститут перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами повертається до своєї первісної мети: вузька, але ефективна корекція фактичної помилки без підміни апеляції чи касації.

Не менш проблемною є часово-процесуальна регламентація перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами. Формально 30-денний строк і

граничний присічний строк у три роки та десять років для подання заяви про перегляд судового рішення виглядають чітко, але на практиці наштовхуються на об'єктивні бар'єри доступу до інформації: несвоєчасне оприлюднення рішень, збої сповіщень, нерівний доступ до е-сервісів, а також різночитання того, коли саме «особа дізналася або повинна була дізнатися». Жорсткість присічних меж у поєднанні з невизначеністю моменту «повинна була дізнатися» призводить до формального відсіву навіть там, де нововиявленість безсумнівна. Вирішення наведеної проблеми бачимо у двох площинах. По-перше, на рівні подання: вимагати у заяві стислий «маршрут обачності» з датами й каналами отримання інформації (витяги з реєстрів, штампи/мітки публікації, технічні лог-дані е-кабінету, повідомлення e-mail/SMS, довідки про збої тощо), аби суд мав опорні точки для коректного відліку 30 днів. По-друге, на рівні відкриття провадження: запровадити послідовний «первинний фільтр» строків у короткій мотивованій ухвалі із чіткою фіксацією відправної дати перебігу та причин її вибору. Додатково потребує нормативного врегулювання питання точкової законодавчої корекції: прив'язати момент «повинна була дізнатися» до дати фактичної доступності акта у державному реєстрі чи в електронному кабінеті сторони; передбачити вузький, верифікований виняток для поновлення 30-денного строку у разі доведеної вини органу влади або суду в несвоєчасному оприлюдненні/повідомленні.

Виходячи із вище викладеного, можна дійти висновку, що інститут перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами в адміністративному судочинстві виконує функцію вузького, але критично важливого коректора фактичних помилок, не підміняючи апеляційно-касаційні механізми та зберігаючи принцип правової визначеності. Його матеріальне осердя становить «нововиявленість» як сукупність трьох ознак: темпоральність (факт існував під час первісного розгляду), епістемічна недосяжність (за належної обачності не міг бути відомим заявникові) та істотність (реалістична можливість іншого результату у справі).

Висновки до третього розділу

1. Встановлено, що виправлення судових помилок в адміністративному судочинстві судами вищих інстанцій ґрунтується на необхідності забезпечення балансу між ефективним усуненням істотних порушень і дотриманням принципу правової визначеності. Інстанційний перегляд не заперечує стабільності судового рішення, а виступає процесуально впорядкованим засобом її забезпечення: апеляційне провадження покликане усувати помилки до набрання рішенням законної сили, тоді як касаційне провадження має винятковий, правокоригуючий характер і спрямоване передусім на забезпечення єдності та правильності застосування норм права.

2. Обґрунтовано, що апеляційне провадження в адміністративному судочинстві має розвиватися за моделлю «повноцінної апеляції», яка забезпечує не формальну перевірку рішення, а реальний повторний розгляд спору по суті з належними гарантіями дослідження доказів, розгляду клопотань учасників справи, повного мотивування судового акта та активного процесуального управління рухом справи. Запропоновано вдосконалити положення КАС України шляхом усунення окремих прогалин і колізій, зокрема щодо правових наслідків зупинення дії рішення у разі поновлення строку апеляційного оскарження, процесуальної форми скасування ухвал, що перешкоджають подальшому провадженню у справі, порядку неприйняття відмови від апеляційної скарги або її відкликання, а також нормативного розмежування повернення апеляційної скарги та відмови у відкритті апеляційного провадження.

3. Встановлено, що касаційний перегляд у системі адміністративного судочинства має зберігати природу «суду права» і не повинен трансформуватися у повторну апеляцію, оскільки його функціональне призначення полягає у виправленні фундаментальних помилок у застосуванні норм матеріального та процесуального права, а також у формуванні єдності судової практики. Обґрунтовано, що посилення спеціального характеру касації

потребує нормативної конкретизації критеріїв допуску до касаційного перегляду, запровадження структурованої моделі обґрунтування касаційних підстав, інституціоналізації двоступеневої моделі допуску до касаційного оскарження та створення офіційного цифрового реєстру правових позицій Верховного Суду як інструменту підвищення передбачуваності й уніфікації правозастосування.

4. Обґрунтовано, що перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами є не стадією звичайного інстанційного контролю, а самостійною процесуальною формою виправлення судових помилок, яка застосовується лише за наявності спеціальних, вичерпно визначених законом підстав і не може підміняти собою апеляційне чи касаційне оскарження. Встановлено, що зміст нововиявленості розкривається через сукупність трьох обов'язкових ознак: існування відповідної обставини на момент первісного розгляду справи, її об'єктивну невідомість заявникові та істотність для результату вирішення спору. Запропоновано уніфікувати підхід до оцінки істотності через критерій реалістичної можливості впливу нововиявленої обставини на результат справи, запровадити тест перевірки нововиявленості та причинного зв'язку, конкретизувати підхід до визначення моменту, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про відповідну обставину, а також гармонізувати термінологію п. 2 ч. 2 ст. 361 КАС України з положеннями ст. 384 КК України.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено комплексне теоретико-прикладне дослідження попередження та виправлення судових помилок в адміністративному судочинстві судами вищих інстанцій. На підставі аналізу доктринальних підходів, положень чинного законодавства, практики національних судів та Європейського суду з прав людини сформульовано такі загальні висновки.

1. Сформульовано комплексну науково-практичну характеристику судової помилки як самостійного правового явища в адміністративному судочинстві. Встановлено, що її зміст розкривається через поєднання гносеологічного, праксеологічного та телеологічного вимірів судової діяльності, які в сукупності дозволяють пояснити не лише механізм виникнення помилки, а й критерії її ідентифікації та виправлення. Обґрунтовано, що судова помилка не зводиться ні до окремого процесуального порушення, ні до звичайної незгоди з результатом розгляду справи, а виступає відхиленням від досягнення мети адміністративного судочинства, що підлягає виправленню. Доведено, що безпосереднім суб'єктом судової помилки є суд (суддя/колегія), тоді як дії інших учасників процесу можуть лише сприяти її виникненню, але не утворюють її самостійно. Це дало змогу чітко відмежувати судову помилку від суміжних категорій – процесуального недоліку, суддівської недбалості, дисциплінарного проступку та незгоди сторони з оцінкою доказів.

2. Розроблено класифікацію судових помилок, релевантну саме для адміністративного судочинства. Встановлено, що її практична цінність полягає не у формальному описі різновидів помилок, а у можливості співвіднести кожен вид з належним механізмом попередження або виправлення. Запропоновано систематизацію судових помилок за критеріями впливу на правову долю судового рішення, характеру їх сприйняття, співвідношення з матеріальним і процесуальним правом, процесуального реагування, обсягу, типу, причин виникнення, стадії допущення, повторюваності та наслідків. Особливого значення набуло виокремлення латентних судових помилок, які не

охоплюються статистикою скасованих або змінених рішень, однак спотворюють реальну картину якості правосуддя. Така класифікація дозволяє перейти від абстрактного констатування наявності помилок до побудови диференційованої моделі роботи з ними.

3. Встановлено і систематизовано детермінанти виникнення судових помилок, а також визначено їхній вплив на якість судового рішення. Доведено, що причини судових помилок мають комплексний характер і охоплюють дефекти матеріального та процесуального законодавства, перевантаженість суддів, кадровий дефіцит, недоліки добору, підготовки та професійного розвитку суддівського корпусу. Обґрунтовано, що судова помилка не може оцінюватися виключно як індивідуальний прорахунок конкретного судді, оскільки часто є наслідком системних вад організації адміністративної юстиції. У зв'язку з цим пріоритетними напрямками превенції визначено: нормативну визначеність процесуальних правил, зменшення надмірного навантаження, підвищення якості кадрового забезпечення, розвиток аналітичної підтримки судів та зміцнення механізмів раннього виявлення типових помилок.

4. Визначено зміст і межі судового самоконтролю як сукупності процесуальних механізмів попередження та самокорекції помилок у суді, що розглядає справу. Обґрунтовано, що судовий самоконтроль має дворівневу природу: внутрішню – як інтелектуальне самоперевіряння суддею логіки власних правових висновків, та зовнішню – як процесуальну діяльність з виправлення або нейтралізації виявлених дефектів. Встановлено, що він реалізується у двох часових формах – до ухвалення судового рішення і після нього, охоплюючи, зокрема, закриття провадження, залишення позову без розгляду, поновлення судового розгляду, виправлення описок, ухвалення додаткового рішення, роз'яснення рішення, коригування способу його виконання, а також реагування на зауваження до технічного запису і протоколу судового засідання. Запропоновано вдосконалити ч. 2 ст. 231 КАС України, передбачивши обов'язковий розгляд таких зауважень у судовому засіданні з

повідомленням учасників справи, що посилить прозорість відповідної процедури та її превентивний ефект.

5. Обґрунтовано, що апеляційна та касаційна інстанції виконують не лише функцію виправлення вже допущених помилок, а й превентивну функцію – через формування стандартів належного правозастосування, забезпечення єдності практики та реагування на повторювані дефекти у діяльності судів нижчих інстанцій. Встановлено, що апеляція за своєю природою має бути повноцінним повторним розглядом спору, здатним виправляти як фактичні, так і правові помилки до набрання рішенням законної сили, тоді як касація повинна зберігати спеціалізований характер суду права. Доведено, що підвищення превентивного потенціалу інстанційного контролю потребує належних стандартів адресної мотивації судових рішень, чіткого реагування на істотні доводи сторін та активнішого використання окремих ухвал як засобу реагування на виявлені порушення. У зв'язку з цим запропоновано посилити значення окремої ухвали в системі адміністративного судочинства, передбачивши обов'язковість належного реагування на неї та встановивши відповідальність за невжиття заходів щодо усунення причин і умов, які сприяють виникненню судових помилок.

6. Досліджено організаційно-правові умови, які мінімізують ризики судових помилок у діяльності апеляційних і касаційних судів, та сформовано модель організаційних заходів, спрямованих на підвищення якості судового контролю. Обґрунтовано, що належне функціонування судів вищих інстанцій залежить від поєднання кількох взаємопов'язаних складових: якісного добору кандидатів на суддівські посади, безперервного професійного розвитку суддів, суддівського кураторства і стажування, належного фінансового забезпечення, сучасної інформаційно-аналітичної підтримки та науково обґрунтованого визначення судового навантаження. Доведено доцільність впровадження зважених моделей визначення кількості суддів з урахуванням складності та обсягу справ, а також розвитку фінансування, орієнтованого на реальні потреби правосуддя. Окремо обґрунтовано необхідність створення єдиного

аналітичного цифрового середовища для моніторингу судової практики, виявлення типових помилок і підтримки єдності підходів, у тому числі із застосуванням сучасних аналітичних та інтелектуальних технологій.

7. Охарактеризовано цілі, межі та критерії ефективності виправлення судових помилок у процедурах апеляційного й касаційного перегляду, а також визначено оптимальне співвідношення між принципом остаточності судового рішення і необхідністю корекції помилок. Встановлено, що апеляційний перегляд покликаний забезпечити повну ревізію законності й обґрунтованості неостаточного рішення, тоді як касаційне втручання має бути обмежене перевіркою правильності застосування норм права та виправленням лише таких порушень, які набувають фундаментального значення для результату справи та єдності практики. Доведено, що стабільність судових рішень не виключає їх виправлення, однак вимагає, щоб таке виправлення здійснювалося у передбачуваних, чітко окреслених і пропорційних межах. У зв'язку з цим запропоновано вдосконалити низку положень КАС України, а саме: узгодити ч. 4 ст. 300 КАС України зі ст. 322 КАС України щодо долі зупинення дії рішення; гармонізувати ст. 315 КАС України і ст. 320 КАС України щодо повноважень апеляційного суду; уніфікувати процесуальне реагування за ст. 303 КАС України; чітко розмежувати сферу застосування п. 1 ч. 1 ст. 299 КАС України і ч. 3 ст. 293 КАС України. Також доведено необхідність точнішого нормативного окреслення критеріїв доступу до касаційного перегляду та структурованого викладення касаційних підстав у скарзі.

8. Розкрито правову природу перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами як самостійного, виняткового механізму корекції судових рішень після набрання ними законної сили. Обґрунтовано, що цей інститут не повинен підміняти собою апеляцію чи касацію, а має застосовуватися лише тоді, коли йдеться про факти, які існували на момент первісного розгляду справи, об'єктивно не могли бути відомі заявникові та мають істотне значення для результату спору. Визначено, що ознаками нововиявленості є темпоральність, епістемічна недосяжність та істотність,

причому останню доцільно оцінювати через критерій реалістичної можливості впливу нового факту на результат справи. На цій підставі запропоновано уточнити підходи до застосування ст. 361 КАС України, уніфікувати стандарт перевірки істотності, запровадити чіткіший причинно-наслідковий скринінг на стадії відкриття провадження, удосконалити правила обчислення строків звернення та гармонізувати термінологію п. 2 ч. 2 ст. 361 КАС України з положеннями ст. 384 КК України. Це має унеможливити використання перегляду за нововиявленими обставинами як прихованої форми інстанційного оскарження і водночас забезпечити справедливе виправлення істотних фактичних помилок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч. В 2 т. Т. 1 / ред. кол.: В. Б. Авер'янов та ін. К.: Юрид. думка, 2004. 584 с.
2. Адміністративне процесуальне (судове) право України: підруч. / за заг. ред. С. В. Ківалова. О.: Юридична література, 2007. 312 с.
3. Адміністративне судочинство України (практикум): підруч. для вищих навч. закладів / за заг. ред. проф. Т. О. Коломієць. К.: Істина, 2008. 256 с.
4. Адміністративне судочинство: навч. посіб. / за заг. ред. Н. Б. Писаренко. Харків: Право, 2016. 312 с.
5. Аналіз стану здійснення правосуддя адміністративними судами у 2019 році. Верховний Суд. Київ, 2020. 64 с.
6. Аналіз стану здійснення правосуддя адміністративними судами у 2021 році. Верховний Суд. Київ, 2022. 49 с.
7. Аналіз стану здійснення правосуддя адміністративними судами у 2023 році. Верховний Суд. Київ, 2024. 47 с.
8. Аналіз стану здійснення правосуддя адміністративними судами у 2024 році. Верховний Суд. Київ, 2025. 50 с.
9. Арабаджи Н. Б. Категорія «істина» в адміністративному судочинстві: до постановки питання. *Юридичний вісник*, 2021. № 3. С. 72-79.
10. Ахмач Г. М. Проблемні питання теорії та практики під час перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2020. № 6. С. 72-74.
11. Бандурка О. М., Тищенко М. М. Адміністративний процес: підруч. К.: Літера ЛТД, 2001. 336 с.
12. Бачун О. В. Правовий статус суб'єктів адміністративного судочинства: моногр. / за наук. ред. А. О. Селіванова. К.: Логос, 2009. 117 с.
13. Бевзенко В. М. Адміністративні суди України: навч. посібник. К.: Алерта; КНТ, 2006. 271 с.
14. Бевзенко В. М. Участь в адміністративному судочинстві України

суб'єктів владних повноважень: правові засади, підстави та форми: моногр. К.: Прецедент, 2010. 475 с.

15. Берназюк Я. Окрема ухвала як один з механізмів гарантування ефективного захисту. Верховний Суд, 2023. 27 с.

16. Берназюк Я. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами в аспекті дотримання принципу правової визначеності. *Національна школа суддів України*, 2024. URL:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/newly_discovered_circumstances_bernaziuk.pdf (дата звернення: 28.04.2026)

17. Бісюк О. С. Суб'єкти та умови викладу окремої думки у кримінальному судочинстві України. *Часопис Київського університету права*, 2016. № 1. С. 265-269.

18. Бітов А. І. Особливості касаційного провадження в адміністративному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2016. 191 с.

19. Битяк Ю. П., Гаращук В. М., Богуцький В. В. та ін. Адміністративне право України: підручник / за ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. Х.: Право, 2010. 624 с.

20. Бобечко Н. Р. Нововиявлені обставини у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, система. *Науковий висновок Харківського державного університету. Серія «Юридичні науки»*, 2014. Т. 4. Вип. 6-2. С. 55-61.

21. Боднарчук І. Як установлення касаційних фільтрів впливає на судову та адвокатську практику. *Закон і Бізнес*, 2019. Вип. 30 (1432). URL: <https://zib.com.ua/ua/138715.html> (дата звернення: 28.04.2026)

22. Бондар І. В. Поняття нововиявлених обставин у цивільному процесі. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*, 2010. № 83. С. 80-83.

23. Бондарчук С. А. Принципи адміністративного судочинства України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Х., 2011. 206 с.

24. Бородін М. М. Перегляд рішень, що набрали законної сили, у зв'язку з нововиявленими обставинами за новим ЦПК України. *Право України*, 2004. № 11. С. 28-32.
25. Бречко А. В. Адміністративний позов як форма захисту прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин. *Актуальні проблеми державного управління*, 2009. № 2. С. 366-372.
26. Бринцев В. Д. Адміністративне судочинство. Х.: Ксилон, 2002. 554 с.
27. Ватаманюк Р. В. Судова помилка в адміністративному судочинстві. *Держава та регіони. Серія: Право*, 2022. № 4 (78). С. 295-298.
28. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII. 1728 с.
29. Відділ судової статистики, аналітичної роботи та узагальнення судової практики. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/structure/court-staff/department-statistic.html> (дата звернення: 28.04.2026)
30. Вітчизняна судова система працює у критичних умовах через значний дефіцит суддівських кадрів. *Вища рада правосуддя*. URL: <https://hcj.gov.ua/news/vitchyznyana-sudova-systema-pracyuye-u-krytychnyh-umovah-cherez-znachnyy-deficyt-suddivskyh> (дата звернення: 28.04.2026)
31. Вовк П. В. Захист прав, свобод та інтересів громадян в адміністративному суді першої інстанції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. О., 2009. 208 с.
32. Вовк П. В. Особливості касаційного провадження в адміністративному судочинстві. *Держава та регіони. Серія: Право*, 2021. № 2 (72). С. 174-180.
33. Волкова Ю. А., Легеза Ю. О. Касаційне провадження в адміністративному процесі: сутність, зміст, особливості. Київ: ВД «Дакор», 2022. 376 с.
34. Волкова Ю. А. Судовий контроль в адміністративному судочинстві: від теорії до практики. *Концептуальні засади розвитку вітчизняного адміністративного права та процесу: тенденції, перспективи, практика / за заг. ред. П. Діхтієвського, В. Пашинського*. Рига: Baltija Publishing, 2022. С. 288-312.

35. Гаврилюк О. О. Принцип гласності та відкритості в адміністративному судочинстві України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Херсон, 2013. 196 с.
36. Глуханчук О. В. Перегляд рішень адміністративних судів як конституційна гарантія судового захисту: монографія. Київ. Видавничий дім «Гельветика», 2018. 213 с.
37. Голова Ради суддів – про роботу судів під час війни, конкурс до ВККС, справи щодо воєнних злочинів та суддів на фронті. URL: <https://suspilne.media/466199-golova-radi-suddiv-pro-robotu-sudiv-pid-cas-vijni-konkurs-do-vkks-spravi-sodo-voennih-zlociniv-ta-suddiv-na-fronti/> (дата звернення: 28.04.2026)
38. Голосніченко І. П., Стахурський М. Ф. Адміністративний процес: навч. посіб. / за заг. ред. І. П. Голосніченка. К.: ГАН, 2003. 256 с.
39. Горбалінський В. В. Судова помилка в адміністративному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2015. 206 с.
40. Горбалінський В. В. Причини виникнення судових помилок в адміністративному процесі: аналіз об'єктивних та суб'єктивних факторів. *Український політико-правовий дискурс*, 2025. № 12. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15683869> (дата звернення: 28.04.2026)
41. Гордєєв В. В. Поняття юридичних фактів в адміністративному судочинстві України: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 324 с.
42. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 28.04.2026)
43. Гошовський В. С. Виправлення описок в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2016. № 37(2). С. 103-106.
44. Гультай М. М. Виявлення і виправлення слідчих та судових помилок у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпро, 2008. 200 с.

45. Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядкух: монографія. Харків: Право, 2010. 352 с.
46. Давидов Д. О. Процесуально-правові засоби в структурі процесуального режиму. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2018. Вип. 1(3). С. 3-6.
47. Демський Е. Ф. Адміністративно-процесуальне право України: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2008. 496 с.
48. Данченко Т. В., Головенко О. Д. Значення практики Європейського Суду з прав людини для адміністративного судочинства України в процесі розв'язання спорів щодо публічних фінансів. *Сучасні питання економіки і права*, 2012. № 2. С. 110-116.
49. Депутати пропонують скасувати фінальну співбесіду для кандидатів до апеляційних судів та ВАКС і прибрати вимогу 75 % вірних відповідей на тесті з української державності. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/330821-deputaty-predlagayut-otmenit-finalnoe-sobesedovanie-dlya-kandidatov-v-apellyatsionnye-sudy-i-vaks-i-ubrat-trebovanie-75-pravilnykh-otvetov-na-teste-po-ukrainskoy-gosudarstvennosti> (дата звернення: 28.04.2026)
50. Джафарова О. В., Синицька Я. П. Судові рішення в адміністративному судочинстві: питання теорії та практики. Монографія. Харків: Вид-во ХНУВС, 2014. 260 с.
51. Для судової влади 2025 рік може стати вкрай важким у фінансовому плані – Вища рада правосуддя. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/309344-dlya-sudebnoy-vlasti-2025-god-mozhet-stat-krayne-tyazhelym-v-finansovom-plane-vysshiy-sovet-pravosudiya> (дата звернення: 28.04.2026)
52. ДСА потрібно знайти мільярд гривень на розвиток електронного правосуддя в умовах зупинки фінансування USAID. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/324982-gsa-nuzhno-nayti-milliard-griven-na-razvitie-elektronnogo-pravosudiya-v-usloviyakh-ostanovki-finansirovaniya-usaid> (дата звернення: 28.04.2026)

53. Дудіков А. В. Практика Європейського суду з прав людини як засіб запобігання та усунення судової помилки у правозастосуванні. *Правова держава*, 2023. № 34. С. 748-758.
54. Журавльова М. О. Профанація психологічного оцінювання суддів або «Як «психологи» зіпсували добру справу». URL: https://protocol.ua/ua/profanatsiya_psihologichnogo_otsinyuvannya_suddiv_abo_yak_psihologi_zipsuvali_dobru_spravu/ (дата звернення: 28.04.2026)
55. Загрішева Н. В. Вплив штучного інтелекту на інститут судової помилки в адміністративному судочинстві. *Успіхи і досягнення у науці*, 2026. № 4(26). С. 272 – 284.
56. Зайцев И. М. Устранение судебных ошибок в гражданском процессе. Саратов. 1985. 135 с.
57. Ізарова І. О. Поняття та ознаки нововиявлених обставин у цивільному процесі. *Вісник Академії адвокатури України*, 2011. № 3 (22). С. 57-61.
58. Інформація про опубліковані дайджести та огляди судової практики. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/info_anons_daidgest_oglyad/ (дата звернення: 28.04.2026)
59. Кайдашев Р. П. Юридична природа апеляційного провадження в адміністративному процесі України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*, 2015. Вип. 17(1). С. 112-114.
60. Кайдашев Р. П. Повноваження адміністративного суду апеляційної інстанції за наслідками розгляду адміністративної справи. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Право*, 2015. № 2. С. 35-40.
61. Кайдашев Р. П. Окремі проблемні питання перегляду судових рішень адміністративними судами України у зв'язку з проведенням антитерористичної операції. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право*, 2015. Вип. 2. С. 62-66.
62. Кайдашев Р. П. Процесуальний порядок перегляду судових рішень судом апеляційної інстанції в адміністративному судочинстві України. *Наше право*,

2016. № 1. С. 53-57.

63. Кайдашев Р. П. Загальна характеристика структури апеляційного провадження в адміністративному судочинстві України. *Право і суспільство*, 2016. № 1. С. 155-159.

64. Канцір В. С. Судовий угляд (розсуд) – один з елементів правозастосовної діяльності суду. *Право України*, 1999. № 11. С. 126-127.

65. Канцір В. С. Проблеми судового угляду при застосуванні кримінального законодавства України: автор. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 1998. 17 с.

66. Качур І. А. Порядок розгляду адміністративних справ: у контексті стадійності адміністративного судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2018. № 3. С. 152-156.

67. Ківалов С. В., Харитонов О. І., Пасенюк О. М., Аракелян М. Р. та ін. Кодекс адміністративного судочинства України: наук.-практ. коментар / за ред. С. В. Ківалов, О. І. Харитонova. Х.: Одісей, 2005. 344 с.

68. Ківалов С. В., Харитонов Є. О., Харитонova О. І. та ін. Кодекс адміністративного судочинства України: наук.-практ. коментар / за ред. С. В. Ківалова, О. М. Пасенюка, О. І. Харитоновой. К.: Правова єдність, 2009. 656 с.

69. Кісельова А. А. Розповсюджені мовні помилки в текстах судових рішень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2018. № 32. Т. 3. С. 46-48.

70. Київський апеляційний адмінсуд готовий до змін. *Судово-юридична газета*, 2013. № 7 (175). URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/47543-kievskij-apellyatsionnij-adminsyd-gotov-k-peremenam> (дата звернення: 28.04.2026)

71. Кикоть Г. В. Юридичні факти в системі правовідносин: дис. ... канд. юрид.: 12.00.01. К., 2006. 198 с.

72. Ковбель М. М. Сутність інституту перегляду судових рішень в адміністративному процесі. *Право і суспільство*, 2014. № 1-2. С. 132-135.

73. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 28.04.2026)
74. Козачук Д. А. До питання структури адміністративного процесу. *Науковий вісник Академії муніципального управління*, 2014. Вип. 8. С. 89-95.
75. Колесник Р. М. Істотні для справи обставини як підстава для перегляду рішення господарського суду за нововиявленими обставинами. *Підприємство, господарство і право*, 2017. № 3. С. 74-78.
76. Коліушко І. Б., Куйбіда Р. О. Адміністративна юстиція: європейський досвід та пропозиції для України. Київ, 2003. 536 с.
77. Комаров В. В., Бігун В. А., Баранкова В. В. та ін. Курс цивільного процесу: підручник / за ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. 1352 с.
78. Комзюк А. Т., Бевзенко В. М., Мельник Р. С. Адміністративний процес України: навч. посіб. К.: Прецедент, 2007. 531 с.
79. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 28.04.2026)
80. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 28.04.2026)
81. Коровченко С. В. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами в адміністративному судочинстві: автореф. канд. юрид. наук: 12.00.07. Ужгород, 2025. 22 с.
82. Кравець Ю. І. Судові помилки: поняття та класифікація. *Часопис Київського університету права: український науково-теоретичний журнал* / ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України права, 2023. № 3. С. 186-190.
83. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 28.04.2026)
84. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-

VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 28.04.2026)

85. Крупчан О. Д., Перепелюк В. Г. Адміністративні процедури на захисті приватних прав осіб: моногр. К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. 207 с.

86. Кузьменко О. В., Гуржій Т. О. Адміністративно-процесуальне право України: підруч. / за ред. О. В. Кузьменко. К.: Атіка, 2007. 416 с.

87. Куляс П. П. Типологія помилок: підручник-монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. 464 с.

88. Кучер Т. М. Докази та доказування: співвідношення понять. *Вісник Вищої ради юстиції*, 2011. № 3(7). С. 83-93.

89. Кушнір Н. М. Причини та умови виникнення судових помилок (на матеріалах справ судів першої інстанції). *Науковий вісник Чернівецького університету*, 2010. Вип. 550. С. 74-79.

90. Лавров В. В. Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у цивільному судочинстві: дис. ... докт. філософії в галузі знань 08 «Право». Харків, 2023. 230 с.

91. Лопатін А. В. Особливості формування поняття судової помилки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*, 2014. Випуск 29. Частина 2. Том 4/2. С. 178-181.

92. Лук'яненко В. О., Кучер Т. М. Причини виникнення судових помилок в адміністративному судочинстві. *Економіка. Фінанси. Право*, 2023. № 6. С. 103-108.

93. Лук'яненко В. О. Класифікація судових помилок. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: право*, 2024. Випуск 82. Частина 2. С. 194-200.

94. Лук'яненко В. О. Правовий аналіз різних підходів щодо розуміння феномену судової помилки в адміністративному судочинстві. *Аналітично-порівняльне правознавство. Електронне наукове видання*, 2024. № 5. С. 536-542.

95. Лук'яненко В. О. Процесуальний самоконтроль у системі адміністративного судочинства. *Аналітично-порівняльне правознавство. Електронне наукове видання*, 2025. № 4. Частина 2. С. 242-249.
96. Лук'яненко В. О., Данченко Т. В. Роль європейського суду з прав людини у подоланні наслідків судових помилок у національному судочинстві. *Актуальні питання у сучасній науці*, 2026. № 4(46). С. 1850-1862.
97. Лук'яненко В. О. Ознаки судових помилок в адміністративному судочинстві. *Матеріали XXVIII Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів, молодих викладачів «Перспективи та інновації студентських наукових досліджень і освітніх систем в умовах воєнного стану» (25-26 квітня 2023 року), (змішана форма проведення)*. Київ, 2023. Випуск № 43. Том 2, С. 450-455.
98. Лук'яненко В. О. Негативні наслідки судових помилок в адміністративному судочинстві. *Materials I International Scientific and Theoretical Conference «Scientific review of the actual events, achievements and problems», (December 1, 2023)*. Berlin, Federal Republic of Germany: International Center of Scientific Research, 2023. С. 115-117.
99. Лук'яненко В. О. Судові помилки в адміністративному судочинстві: класифікація та види. *Матеріали XXIX Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених, аспірантів і студентів, № 44: у 3 томах: «Стратегії формування проєвропейських ціннісних орієнтирів у студентському середовищі», (30 квітня 2024 року)*. К.: КиМУ, 2024. Т 1. С. 399-404.
100. Лук'яненко В. О. Судовий самоконтроль як спосіб попередження судових помилок в адміністративному судочинстві. *Матеріали XXX Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених, аспірантів і студентів, № 44: у 2 томах: «Практико-орієнтований аспект наукових досліджень здобувачів освіти: стан, проблеми, перспективи» (24-25 квітня 2025 року)*. К.: КиМУ, 2025. Т 2. С. 37-41.
101. Лук'яненко В. О. Організаційно-правові засоби адвоката у запобіганні

судовим помилкам в адміністративному судочинстві. *Збірник матеріалів XXXI Міжнародної науково-практичної конференції «Інноваційні тенденції та перспективи розвитку освіти і науки в умовах полікультурного глобалізованого суспільства» (26-27 березня 2026 року)*. К.: КиМУ, 2026. Т.1. С. 280-286.

102. Манн Т., Мельник Р., Бевзенко В., Комзюк А. Адміністративний процес: загальна частина (Федеративна Республіка Німеччини, Україна): наук.- практ. посіб / за заг. ред. В. Бевзенка. К.: Алтера, 2013. 308 с.

103. Матвійчук В. К., Хар І. О. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України. В 2-х тт. Т. 1 / за заг. ред. В. К. Матвійчука. К.: Алерта, КНТ, 2008. 787 с.

104. Матвійчук В. К., Хар І. О. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України. В 2-х тт. Т. 2 / за заг. ред. В. К. Матвійчука. К.: Алерта, КНТ, 2008. 752 с.

105. Миколенко О. І. Теорія адміністративного процедурного права: моногр. Х.: Бурун Книга, 2010. 336 с.

106. Міжнародна допомога: механізм та результати співпраці ДСА України з USAID. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1750488/> (дата звернення: 28.04.2026)

107. Мороз Б. В. Лазько Г. З. Особливості формування поняття судової помилки. *Право і суспільство*. 2016. № 2. Ч. 3. С. 56-61.

108. Мушенок В. В., Гуржій Т. О., Гуржій А. В. Адміністративна процедура у системі забезпечення прав та законних інтересів осіб в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: Юридичні науки, 2024. № 11. С. 17-23.

109. Нагребельний В. П., Дерець В. А. Адміністративне законодавство. *Велика українська енциклопедія*. URL: [https://vue.gov.ua/Адміністративне законодавство](https://vue.gov.ua/Адміністративне_законодавство) (дата звернення: 28.04.2026)

110. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України / за ред. І. Х. Темкіжева (кер. авт. кол.). 2-ге вил., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2013. 720 с.

111. Ніколенко Л. М. Поняття та ознаки судових помилок, які є підставою

перегляду судових актів у господарському судочинстві. *Часопис Київського університету права*, 2012. № 2. С. 175-178.

112. Ніколенко Л. М. Перегляд судових актів у господарському судочинстві: монографія. Донецьк: Юго-Восток, 2013. 495 с.

113. Овчаренко О. М. Судова помилка: між категоріями свободи і відповідальності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*, 2013. № 6-3. Том 1. С. 31-34.

114. Осадчий А. Ю. Організаційно-правове забезпечення оскарження громадянами незаконних дій виконавчої влади у судах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. О., 2004. 175 с.

115. Основи адміністративного судочинства в Україні: навч. посіб. / за заг. ред. Н. В. Александрової, Р. О. Куйбіди. К.: Конус-Ю, 2006. 256 с.

116. Пасенюк О. М., Панченко О. Н., Авер'янов В. Б. та ін. Адміністративне судочинство України: підруч. / за заг. ред. О. М. Пасенюка. К.: Юрінком Інтер, 2009. 672 с.

117. Перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами. *Юридичний вісник України*, 2021. URL: <https://kdkako.com.ua/perehlyad-sudovoho-rishennya-za-novovuyavlenymy-obstavynamy/> (дата звернення: 28.04.2026)

118. Перепелюк В. Г. Адміністративне судочинство: проблеми практики. К.: Конус, 2007. 272 с.

119. Писаренко Н. Б., Сьоміна В. А. Адміністративно-правові спори (удосконалення порядку вирішення): моногр. Х.: Право, 2011. 136 с.

120. Подоляк Е. Б. Основні завдання, функції та принципи адміністративного судочинства в судах загальної юрисдикції. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія юридична: збірник наукових праць*. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2019. Вип. № 22. С. 86-92.

121. Положення про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, показники відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх встановлення від 03.11.2016 р. № 143/зп-16 (у редакції від 13.02.2018 р. №

20/зп-18). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS29511> (дата звернення: 28.04.2026)

122. Положення про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, показники відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх встановлення від 22.01.2025 р. № 20/зп-25. URL: https://vkksu.gov.ua/sites/default/files/polozhennya_30.01.2025_0.pdf (дата звернення: 28.04.2026)

123. Пономаренко Г. О., Комзюк А. Т., Бевзенко В. М. Адміністративний процес: навч. посіб. / за заг. ред. А. Т. Комзюк. Х.: ХНУВС, 2008. 210 с.

124. Починок К. Б., Бессарабова В. М. Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами: поняття та ознаки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2019. Серія ПРАВО. Випуск 59. Том 1. С. 185-188.

125. Правова визначеність є одним із найважливіших елементів принципу верховенства права, переконані судді ВС. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1145556/> (дата звернення: 28.04.2026)

126. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2016. № 31. Ст. 545

127. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2023. № 15. Ст. 50

128. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення обов'язків учасників судової справи: Закон України від 19.10.2023 р. № 3424-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2023. № 95. Ст. 377

129. Про Державний бюджет України на 2025 рік: Закон України від 19.11.2024 р. № 4059-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2025. №№ 15-17. Ст. 40

130. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо уточнення процедур конкурсу на посаду судді та відрядження судді:

- Закон України (реєстр. № 12331-2). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55527> (дата звернення: 28.04.2026)
131. Результати тестування когнітивних здібностей у конкурсі до апеляційних судів повністю анульовані, графік тестування також скасовано – ВККС. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/314827-rezultaty-testirovaniya-kognitivnykh-sposobnostey-v-konkurse-v-apellyatsionnye-sudy-polnostyu-annulirovany-grafik-testirovaniya-takzhe-otmenen-vkks> (дата звернення: 28.04.2026)
132. Решота В. В., Труш М. І. Перегляд судових рішень в адміністративному судочинстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2022. № 8. С. 344-346.
133. Руденко А. В. Адміністративне судочинство: становлення та здійснення: дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.07. Х., 2005. 209 с.
134. Руснак Ю. І. Апеляційне та касаційне оскарження судових рішень в адміністративному судочинстві: практичний коментар. К.: Центр учбової літератури, 2013. 140 с.
135. Рябченко О. П., С. Ф. Денисюк, О. В. Джафарова, Т. Є. Кагановська та ін. Адміністративне судочинство: навч. посіб. / за заг. ред. О. П. Рябченко. Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. 232 с.
136. Рябченко О. П., Бутенко В. І., Ясинок М. М., Лічман Л. Г. Основи адміністративного судочинства в Україні: навч. посіб. Суми: МакДен, 2008. 200 с.
137. Савчин Н. М. Судові помилки при розгляді та вирішенні цивільних справ: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2016. 212 с.
138. Савчин Н. М., Бобрик В. І. Процесуально-правова природа судових помилок у цивільному судочинстві України: монографія. Чернівці: Місто, 2017. 180 с.
139. Самара В. С. Поняття та правова сутність принципу касаційного оскарження в адміністративному судочинстві України. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2024. № 5. С. 610-615.
140. Самара В. С. Генеза принципу касаційного оскарження в

адміністративному судочинстві України. *Публічне право*, 2024. № 2 (54). С. 22-28.

141. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Підручник. Харків: Консум, 2006. 656 с.

142. Скориляс-Павлів О. В. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами в адміністративному судочинстві України. *Право і суспільство*, 2014. № 1-2. С. 175-178.

143. Скрипник Д. О. Поняття та особливі ознаки правових позицій Верховного Суду в кримінальному провадженні. *Публічне право*, 2020. № 4 (40). С. 125-131.

144. Сорока М. О. Процесуальні строки у адміністративному судочинстві: канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2012. 190 с.

145. Справа за конституційним поданням 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 375 Кримінального кодексу України: Рішення Конституційного Суду України від 11.06.2020 р. № 7-п/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-20#Text> (дата звернення: 28.04.2026)

146. Справа № 805/4341/16-а, адміністративне провадження № К/9901/2845/17. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/94003815?1724743415> (дата звернення: 28.04.2026)

147. Справа № 826/3979/18, адміністративне провадження № К/990/36932/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119751253> (дата звернення: 28.04.2026)

148. Справа № 826/6121/18, адміністративне провадження № К/9901/10167/20. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=96441520&red=100003c4342f34fc91b088885b99116f213acf&d=5> (дата звернення: 28.04.2026)

149. Справа № 160/8046/18, адміністративне провадження № К/9901/22479/19. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kas_vp_vid_31_03_2020_roku_u_spravi_160_8046_18/ (дата звернення: 28.04.2026)

150. Справа № 200/6912/19-а, ухвала від 24.10.2019 р. URL:

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/85200518> (дата звернення: 28.04.2026)

151. Справа № 520/10732/21, адміністративне провадження № К/990/35062/23.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116396896> (дата звернення: 28.04.2026)

152. Справа № 420/20522/21, адміністративне провадження № К/990/3244/23.

URL:

https://protocol.ua/ru/postanova_kas_vp_vid_02_05_2023_roku_u_spravi_420_2052_2_21_1/ (дата звернення: 28.04.2026)

153. Справа № 400/2839/22, адміністративне провадження № К/990/26995/23.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115839324> (дата звернення: 28.04.2026)

154. Справа «Брумареску проти Румунії» від 28.10.1999 р., заява № 28342/95.

URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO2355> (дата звернення: 28.04.2026)

155. Справа «Совтрансавто-Холдинг проти України» від 25.07.2002 р., заява №

48553/99. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_043#Text (дата звернення: 28.04.2026)

156. Справа «МПП "Голуб" проти України» від 18.10.2005 р., заява № 6778/05.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_224#Text (дата звернення: 28.04.2026)

157. Справа «Савінський проти України» від 28.02.2006 р., заява № 6965/02.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_089#Text (дата звернення: 28.04.2026)

158. Справа «Христов проти України» від 19.02.2009 р., заява № 24465/04.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_443#Text (дата звернення: 28.04.2026)

159. Справа «Желтяков проти України» від 09.06.2011 р., заява № 4994/04.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_708#Text (дата звернення: 28.04.2026)

160. Стоян А. В. Стандарти доказування в адміністративному судочинстві: дис... доктора філос. Одеса, 2024. 218 с.

161. Стафійчук К. В. Правова природа касаційного провадження в адміністративному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 317-319.
162. Степанов С. В. Перегляд судових рішень господарських судів за нововиявленими обставинами: монографія. Одеса: Атлант, 2012. 186 с.
163. Стефанюк В. С. Судовий адміністративний процес: монографія. Х.: Фірма «Консум», 2003. 464 с.
164. Стеценко С. Г. Адміністративне право України. К.: Атіка, 2007. 624 с.
165. Суббот А. І., Бісюк О. С. Судові помилки при кваліфікації та конфіскації крипто-активів у кримінальних справах: аналіз практики США та України і пропозиції щодо використання блокчейн-доказів для їх запобігання. *Успіхи і досягнення у науці*, 2026. № 4(26). С. 79 – 92.
166. Сусак М. С. Особливості процесуального розсуду адміністративного суду першої інстанції у справах щодо перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами. *Правові новели*, № 11 2020. Т. 2. С. 77-86.
167. Тимощук В. П. Адміністративні акти: процедура прийняття та припинення дії: моногр. К.: Конус-Ю, 2010. 296 с.
168. Ткаченко О. В., Бісюк О. С. Судова помилка як концепт в українській юриспруденції. *Наше право*, 2025. № 3. С. 535 – 542.
169. Ульмер М. М. Касаційне провадження в адміністративному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2014. 236 с.
170. Урок 16: Чи може Європейський суд з прав людини переглянути рішення національного суду. URL: <https://www.sumyjust.gov.ua/urok-16-chy-mozhe-yevropejskyj-sud-z-prav-lyudyny-pereglyanuty-rishennya-naczionalnogo-sudu/> (дата звернення: 28.04.2026)
171. Харченко М. В. Розсуд судді під час розгляду справ в адміністративному судочинстві: дис. ... д-ра філософії за спец. 081 «Право». Запоріжжя: ЗНУ, 2023. 208 с.
172. Хобор Р. Апеляційне провадження в адміністративному судочинстві. Чи потребує змін процесуальне законодавство? URL:

- https://8aa.court.gov.ua/sud4857/pres-centr/komentar_suddi/768428/ (дата звернення: 28.04.2026)
173. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 28.04.2026)
174. Царьова І. В. Тексти нормативно-правових актів: лексичні особливості: монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 148 с.
175. Цуркан М. Аналіз судових помилок за наслідками касаційного перегляду рішень адміністративних судів. *Слово Національної школи суддів України*, 2013. № 2. С. 83-91.
176. Чайка А. О. Правова природа інституту перегляду судових рішень в адміністративному судочинстві за нововиявленими або виключними обставинами. *Академічні візії*, 2025. Випуск 40. С. 1-8.
177. Швед Е. Ю. Процесуальні акти-документи в адміністративному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Х., 2009. 200 с.
178. Шеренін Ю. Л. Процесуальні форми перегляду судових рішень адміністративними судами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. О., 2012. 193 с.
179. Які обставини не можуть вважатися нововиявленими, нагадала ВП ВС. *Закон і бізнес*. URL: <https://zib.com.ua/ua/164002.html> (дата звернення: 28.04.2026)
180. Alexy R., Adler R., MacCormick N. A Theory of Legal Argumentation. Oxford: Clarendon Press; New York: Oxford University Press, 1989. 323 p.
181. Appellate court performance standards and measures. Appellate Court Performance Standards Commission and the National Center for State Courts. 103 p.
182. Barak A. Purposive Interpretation in Law. Princeton University Press, 2011. 448 p.
183. Case Of Wells v. the United Kingdom, application no. 37794/05 (16 January 2007). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/> (дата звернення: 28.04.2026)
184. Case Of Skorik v. Ukraine, application no. 32671/02 (8 January 2008). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2232671/02%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2232671/02%22]}) (дата

звернення: 28.04.2026)

185. Case Of Valchev And Others v. Bulgaria, application no. 47450/11, 26659/12, 53966/12 (21 January 2014). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ES036958> (дата звернення: 28.04.2026)

186. Case Of Zubac v. Croatia, application no. 40160/12 (5 April 2018). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-181821%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-181821%22]}) (дата звернення: 28.04.2026)

187. Damaška M. R. The Faces of Justice and State Authority: A Comparative Approach to the Legal Process. Yale University Press, 1986. 251 p.

188. Financiering rechtspraak verandert. *Juridisch nieuws*. URL: <https://www.mr-online.nl/financiering-rechtspraak-verandert/> (дата звернення: 28.04.2026)

189. Harris D., O'Boyle M., Warbrick C. Law of the European Convention on Human Rights. Oxford University Press, 2023. 1088 p.

190. Lienhard A., Kettiger D. Twenty Years of Research Into the Swiss Justice System. *International Journal For Court Administration*, 2024. 15(3). 20 p.

191. MacCormick N. Legal Reasoning and Legal Theory. Oxford: Clarendon Press; New York: Oxford University Press, 1978. 298 p.

192. Opinion no. 3 of the Consultative Council of European Judges (CCJE) to the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the principles and rules governing judges' professional conduct, in particular ethics, incompatible behaviour and impartiality. CCJE, 2002. 45 p.

193. Revised SATURN guidelines for judicial time management (4th revision). European Commission For The Efficiency Of Justice (CEPEJ). 32 p. URL: <https://rm.coe.int/cepej-2021-13-en-revised-saturn-guidelines-4th-revision/1680a4cf81> (дата звернення: 28.04.2026)

194. Taruffo M. Rethinking the Standards of Proof. *The American Journal of Comparative Law*, 2003. Vol. 51. No. 3. P. 659-677

**КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Україна, м. Київ-03179,
вул. Львівська, 49
Тел.: (044) 594-03-04
(063) 594-03-04
(097) 594-03-04
<http://www.kymu.edu.ua>
e-mail: info@kymu.edu.ua



**KYIV INTERNATIONAL
UNIVERSITY**

49, Lvivska str.
03179-Kyiv; Ukraine
Tel.: (044) 594-03-04
(063) 594-03-04
(097) 594-03-04
<http://www.kymu.edu.ua>
e-mail: info@kymu.edu.ua

11.02.26 № *808*

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший віцепрезидент
ПЗВО «Київський міжнародний університет»
доктор філософії з права
Володимир Хачатурян
« 11 » _____ 2026 року



АКТ

про впровадження в освітній процес
ПЗВО «Київський міжнародний університет»
результатів дисертаційного дослідження
Лук'яненко Віталія Олександровича на тему
«Попередження та виправлення судових помилок в адміністративному
судочинстві судами вищих інстанцій » на здобуття наукового ступеня доктора
філософії за спеціальністю 081 «Право»

Комісія у складі: голови – проректора з навчально-виховної роботи, кандидата юридичних наук, доцента Тетяни Володимирівни Данченко; членів комісії – директора Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та права, кандидата юридичних наук, доцента Олени Сергіївни Бісюк, завідувача кафедри публічного та європейського права, доктора юридичних наук, професора Анатолія Івановича Суббота склали цей акт про те, що здобувач

третього (освітньо-наукового) ступеня вищої освіти ПЗВО «Київський міжнародний університет» підготував дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» на тему «Попередження та виправлення судових помилок в адміністративному судочинстві судами вищих», результати якого, були використані під час розробки та викладання дисциплін «Складання процесуальних документів», «Адміністративна відповідальність», «Теоретико-правові засади діяльності Європейського суду з прав людини».

Висновки та рекомендації, що містяться у зазначеному дисертаційному дослідженні обговорювалися на:

- засіданнях наукових гуртків «Цивілістичні конструкції», «Актуальні проблеми державотворення»;
- круглих столах та науково-практичних семінарах Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та права за участю здобувачів.

Голова комісії

проректор з навчально-виховної роботи

ПЗВО «Київський міжнародний університет»,

кандидат юридичних наук

Тетяна ДАНЧЕНКО

Члени комісії

директор Навчально-наукового інституту

міжнародних відносин та права

ПЗВО «Київський міжнародний університет»,

кандидат юридичних наук, доцент

Олена БІСЮК

завідувач кафедри публічного та європейського права

ПЗВО «Київський міжнародний університет»,

доктор юридичних наук, професор

Анатолій СУББОТ